

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

5.

Afrikai üzenetek

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

B2-páholy

Pál úr minden alkalommal megbámulja a Parlament monumentális építményét a fonódó villamosról, úgy átellenben, de most különösen szépnek találja. Jó, ha az embernek ilyen szép Parlamentje van, gondolja, és még némi büszkeséget is érez. Vajon, a kenyai parlament épülete milyen lehet, tűnődik. Mert hősünk Kenyába készül ősszel. Meghívás, invitálás – jó szálloda, nagy kaják, sok pia, protokoll, talán még ki is tüntetik. De nem feltétlenül azért megy, már a meghívást sem érti, sem kutyája, sem macskája ő senkinek. Lehet, azért sem, mert se kutyának, se macskának nem kell senkinek. Kivéve talán a kenyaiakat, akik meghívták őt oda, messzire. De hol is van Kenya, kapta elő a laptopját, amikor a meghívás megérkezett. Annyit eddig is tudott, hogy Afrikában. De mit is tud ő Afrikáról? Vannak ott sivatagok, mondaná, ha kérdeznék, vannak ott állatok, sok és nagy állat, talán még oroszlán is, de meglehet, hogy az éppen nincs, meg színes bőrűek az emberek, de ezekben a zavaros időkben, amelyeket éppen élünk, Pál úr még magában is tartózkodott a bőrszín pontosabb megjelölésétől. Az ördög nem alszik, ha meg valaki, szándéktól függetlenül, téves szóhasználatlal él, az máris nem él, másként kifejezve, társadalmilag halott. Mondjuk, szociálisan, de már ennek a szónak a helyes használatában sem bízott, így inkább erre sem gondolt a gondolatbűn miatt. Kenya bizonyára nagy, és ott meleg van. Némi utánajárást követően annyi marad meg benne, hogy az egyenlítőn fekszik, Nairobi a fővárosa, és mintegy hétszer nagyobb a területe Magyarországnál.

Pál úr minden alkalommal megbámulta a Parlament monumentális építményét. Nemrég Kenyába készült menni ősszel. Most a fonódó villamoson ül, és nem néz át a Batthyány térhez érve az ország egyik legismertebb szimbólumára. Arcát valami olcsó maszk takarja (nem törődik azzal, hogy a maszk járvány idején divatcikké, a maszk-készítés üzletgá válik, és azon tűnődik, hogy a napokban Afrikát is elérte a koronavírus-járvány. Épp Kenyát mutatták a bejelentés alatt, épp Nairobít a tévében, illetve csak mondták, és nem azt mutatták. Pocsolyákban ugrabugráló maszatos, félig meztelen gyerekeket, szakadt külsejű embereket, akik egymás hegyén-hátán nyüzsögtek valami isten háta mögötti kis faluban. Lehet, hogy a hír szent, de hogy a hírközlésnek gyakran köze sincs a valósághoz, az bizonyításra sem szoruló tény. De mégis mi lesz, ha ott kapja el a járvány? Milyenek az egészségügyi feltételek? Van-e elég lélegeztető gép, mienyéb szükség szerint, tudnak-e az ápolónők angolul a kórházban? (Nem mintha ő tudna, de azért mégis...) Egyáltalán, Afrika olyan-e, amilyennek hisszük, mert hát alig lehet tudni valamit is róla. Kalahári, Serengeti, ott szomszéd, emitt megesznek a vadak. Miért is nem tudunk szinte semmit Afrikáról? Talán, mert európaiak vagyunk? Mert bennünket csak a hozzánk hasonló kultúra (kulturális bőrszín?) érdekel? Mert Afrika gyarmatkontinens volt, viszont az ottaniakat nem irtották ki olyan módszeresen és sikeresen, mint az angolok és franciák az amerikai kontinensen az indiánokat? Így aztán kézbe vehették a sorsukat a gyarmati idők végőrái után? De ez a sors már bennünket nem érdekel, mert nem vagyunk érdekeltek az érdeklődésben? Mert mi a fehér emberek világkultúrájában hiszünk? Mert bízunk a lépéselőnyünkben? Végző soron, ki az a mi, kérdezte magától Pál, és ugyanő volt, aki nem válaszolt a feltett kérdésre. Pál úr hazament, a szokásos sarokba vágta szokásosan a fullasztó maszkot, és a könyvespolcáról levett egy könyvet, amely már a címében is Afrikáról szólt. De még nem olvasott bele. A címlapon nem sivatag volt és nem vadak voltak. Egy modern nagyváros látképét tették a borítóra. Ez Nairobi, ujjongott fel anélkül, hogy bármilyen vizuális élménye

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXII. évfolyam 5. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (törtélel), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radinóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Teléfono: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongyi@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelső

Biernaczky Szilárd: Afrika ma
– Magyarországon 3

Irodalom

Euphrase Kezilahabi: Zűrzavar a világ
(Szuahéliból fordította Füssi Nagy Géza) . . . 6

Balázs Judit: Egy nem mindennapi író: Hala Al Badry 12

Jean-Baptiste Tati Loutard: Eltűnt egy halász;
A halász hazatért; Tisztelet a halásznak;
Díszlet halálhoz és szerelemhez
(Kun Tibor fordításai) 15

Meja Mwangi: Borból vizet
(Kiss Árpád fordítása) 19

René Ménil: Gyermekkorom színei,
a vér színei... (Kun Tibor fordítása) 25

Chinua Achebe: Az emlékezés napja;
Háború után; Lázár; A nigériai
népszámlálás; Repülés; Kinevettük őt
(Biernaczky Szilárd fordításai) 28

Jean Sénac: A haza; Algír ott,
a messzeségben (Kun Tibor fordításai) . . . 37

Kun Tibor: Jean Sénac élete, munkássága . . 39

Thomas Mofolo: Chaka
(Biernaczky Orsolya fordítása) 43

Aristide Tarnagda: Vörös föld
(Molnár Zsófia fordítása) 55

Biernaczky Szilárd: Leopold Sédar Senghor . . 67

Szóművészet és hagyományok

Amadou Hampâté Bâ – Lilyan Kesteloot:
Eposzok Nyugat-Afrikából (Biernaczky János
és Biernaczky Szilárd fordítása) 72

Írta ifj. Jankó János: Kairói népalakok
(Idősb Jankó János rajzaival) 77

Torday Emil: Afrika 85

Biernaczky Szilárd: Fekete érosz 89

Tokaji András: A banyambiriri muganuro
ünnepe 103

Történelem, művelődéstörténet, földrajz

Búr Gábor: Irodalom és társadalom
a mai Dél-Afrikában 114

Vojnits András: Levelek Kamerunból 125

Világi Dávid: Gyermekszemmel
 Shaka udvarában132
 Gábris Gyula: Afrika Magyar László korában 140

Könyvekről

Biernaczky Orsolya: Két könyv, amely az afrikai világ mélyébe vezet
 (Marek Vadas: A gyógyító;
 Diallo Julianna: Virrasztó éden)148
 A. Gergely András: Önfelszámoló struktúrák,
 turizmuspiaci kultúrák
 (Régi Tamás: Minimális antropológia) ... 151

Napút Hetedhét-dj. 157

E számunk szerzői. 156

Illusztrációk

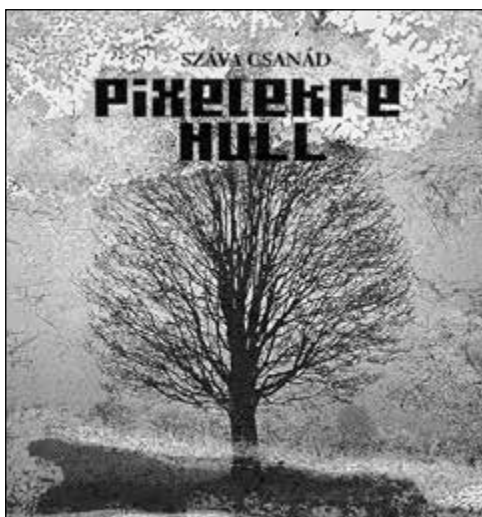
Képek Afrikából.5, 14, 66, 76, 88

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 145.

Fodor Miklós: Hegyesfűlű bekopog
 (dinka versezetek)

A Cédrus Művészeti Alapítvány legújabb kötete a Prágai Tamás-dj idei kitüntetettjének debütáló verseskönyve.

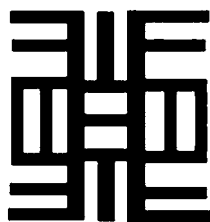

NAPÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

XXII. évfolyam 5. szám

Afrikai üzenetek

A tudás, az egész életen át tartó oktatás és a folyamatos tudáskeresés nyugat-afrikai Adinka szimbóluma

Amikor ezt az afrikai különszámot az olvasók kezébe tesszük, abban reménykedem, az a sokféleség, amivel az afrikai valóság izgalmas voltát érzékeltetni akartuk, vagyis az egybegyűjtött íráskénti témabeli gazdagsága felkelti majd az olvasók figyelmét, és nyomunkba szegődnek. (Biernaczky Szilárd, a lapszám összeállítója, szerkesztője és „mindenesé“.)

Köszönjük az afrikanista kutatónak és műfordítóknak, hogy „közel negyven év során immár harmadik gyűjtésével” most a mi olvasóink ismereteit gazdagította. Ő is, miként a folyóiratszám színességét biztosító többi szerző – munkáját önzetlenül végezte. Köszönjük. (A szerkesztőség)

Biernaczký Szilárd

Afrika ma – Magyarországon

A rendszerváltás nyomán sok minden megváltozott, mind a kiadói és folyóirat-kiadási törekvéseket, mind a szakmai területek képviselői, a közép és felsőoktatásban oktatók és tanulók érdeklődésének az irányait, mind az érdeklődő olvasók figyelmének speciális tematikai irányvonalait illetően.

Afrika korábban politikai okoknál fogva a folyamatos figyelem egyik fókuszpontjában állt. A Kossuth Kiadó, mondhatni, szinte öntötte magából az afrikai országok felszabadulásáról, az afrikai szocializmusról, az új baloldali államfőkről szóló, a rabszolga-kereskedelmet vagy a gyarmatosítást mélyen elítélő, ideológiailag erőteljesen alátámasztott köteteket. Mindemellett ebben a dömpingben, némileg megbújva, számos értékes művelődéstörténeti, történelmi, ókortudományi és más munka is kiadásra került, nem beszélve a többtucatnyi irodalmi remekműről, még két verseskötet is, a nigériai igbo mártír költő, Christopher Okigbo, vagy a francia akadémia tagjául választott szenegáli szerer Léopold Sédar Senghor válogatott gyűjteménye napfényre került ékes magyar nyelven. (És ezek a könyvek jó esetben több tízezres példányszámban keltek el.)

Az 1980-as évtizedben állt talpra saját törekvéseink nyomán az ELTE Afrikai Kutatási Program, amely három nagy sikerű nemzetközi konferenciát rendezett (1982, 1984, 1989). Az utolsó, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen megrendezett találkozón 430-an vettek részt, közülük 130-an afrikai országokból érkeztek. A tematika szinte teljes körűnek volt tekinthető: a humán, a reál, az élő és élettelen természet körébe tartozó diszciplínák mintegy 20 szekcióban keltek életre szorgos kutatói törekvések, áttekintés-kísérletek, eredményközlések nyomán. Más kérdés, hogy a rövidesen bekövetkező nagy politikai váltás e nagy reményekkel kecsegtető vállalkozás eredményeit valósággal elsöpörte. A második konferencia kb. 90, és még inkább a harmadik konferencia több mint 400 dolgozata mindmáig kiadatlanul hever jelen írás szerzőjének a házi könyvtárában.

1989 után Magyarország bezárkózott, befelé fordult, belső kihívásokkal kellett szembenéznie. Az említett program 1992-ben véglegesen megszűnt, és a nyomában létrejött Magyar Afrika Társaság nem tudta a szerepét betölteni. Kiadott egy periodikát, de az két szám után megszűnt, és néhány kis létszámú hazai szakmai tanácskozás megszervezésére futotta még az erejéből.

Az új évezred elején kezdett az Afrika iránti érdeklődés ismét megnövekedni. Erőre kapott az ELTE-n a Füssi Nagy Géza irányította (még a kilencvenes évek közepén megalapított) Afrikai Oktatási Program, amely az Általános Nyelvészeti Tanszék kebelében működött. Voltak olyan évek, amikor e keretek között 600 hallgató is megfordult a meghirdetett órákon. 2008-ban részben Füssi Nagy halálával, részben a bolognai rendszer bevezetésével a program megszűnt.

Viszont Pécssett egy fiatal oktató/kutató, Tarrósy István irányításával folyóirat született *Afrika Tanulmányok* címmel, amely immár a 14. évfolyamánál tart.

Utóbb Pécssett egy Afrika Kutatóközpont is formálódott Tarrósy irányításával, néhány fiatal oktató közreműködésével. A pécsi egyetem jó példával jár elől, amikor évente afrikai heteket szervez meghívott előadókkal, kétévente számos hazai és külföldi kutatót vonzó nemzetközi konferenciát szervez. Emellett a Tarrósy irányította ugyancsak pécsi Publikon Kiadó több tucat szakkönyvet jelentetett meg az elmúlt 15 év során.

Jelen írás szerzője is próbált megkapaszkodni kis kiadója, a Mundus Novus Könyvek Kft. útján a területen. 2002 és 2019 között azonban mindössze kilenc nyomtatott és négy elektronikus könyvet állt módjában útjára bocsátani. Miközben a nagy kiadók persze a siker és a jó forgalom érdekében az újabb Nobel-díjas vagy legalábbis igen népszerű afrikai (fehér) írók (pl. Maxwell Coetzee, Nadine Gordimer, André Brink stb.) műveinek tucatjait jelentették meg. És persze a populáris műfaj egyik kiemelkedő sikereket felmutató képviselője, a zambiai születésű Wilbur Smith sem hiányozhat a sorból immár a maga vagy 30 magyarra fordított opusával.

Az afrikai földrész népszerűsége hatványozottan megnövekedett a tízes évtized második felében létrejött Afrikai–Magyar Egyesület, utóbbi nevén Magyar Afrika Társaság tevékenységével, amely számos rendezvényt szervezett, megteremtette az évente megrendezésre kerülő Afrika Napot, ugyancsak évente (néha évente kétszer is) indított hathetes, két hónapos orvosi missziókat különféle afrikai országokba, szervezte a Dakar Rallyt, és különféle jótékonyági szervezésekbe fogott. Sajnos napjainkra súlyos ügyek folytán ez a tevékenység leáldozott.

Mindemellett tudomásunk van egy sor orvosról, akik Afrikában tevékenykednek. Vélhetően több százas nagyságrendű azoknak a száma, akik különféle formában önkéntes munkát vállaltak a fekete kontinensen. Néhány éve létrejött a Magyar Kereskedőház, és ezzel párhuzamosan (vagy még előbb) a Magyar Afrika Társaság elnöke által működtetett ACCT. Törekvésük fő célja az afrikai–magyar kereskedelmi-gazdasági együttműködés. Az állami irányítottágú kereskedőházat rövid idő múlva sikertelenség okán felszámolták. Értesüléseim szerint az ACCT sem hozta meg a remélt eredményeket. Nem vagyok a terület szakembere. Viszont azt tudomásul kell vennünk, Afrikával gazdasági területen együttműködni csak hosszú évekre tervezve és kellő felkészültség, tapasztalat birtokában lehetséges, amelybe a közvetlen szakmai-technikai tudás mellett még a néprajz nyújtotta ismeretek is beletartoznak. Másrészt Afrikába behatolni aligha lehet jelentős tőke, vagyis befektetések nélkül, erre pedig, legalábbis úgy tűnik, még mindig nincs kellő pénzügyi forrás Magyarországon sem az állami, sem a magánszektorban.

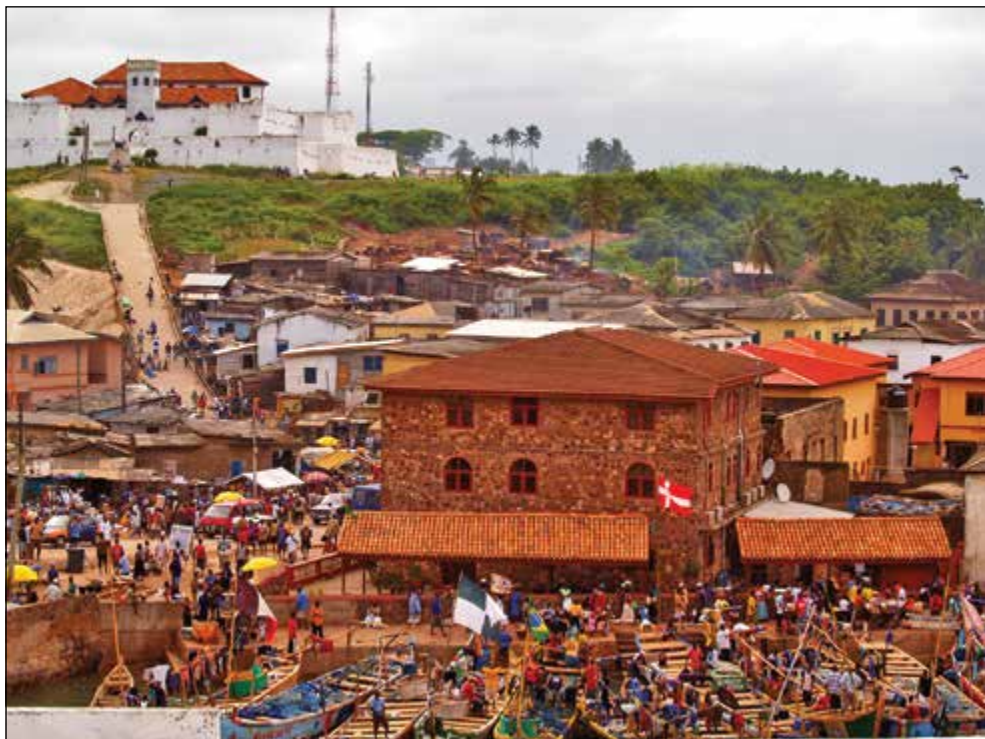
De visszatérve szűkebb szakterületünkre, úgy látjuk, hazánkban az afrikai tanulmányok, az Afrika-kutatás, illetve a különféle területeken megteremtett kapcsolatok, az előbbieken felsorolt, jó szándékú, még akár azt is mondhatjuk, számos pozitív eredményt hozó tevékenységi formák országos méretekben mégis csak halovány próbálkozások, nem pótolják a diszciplína művelésére hivatott intézményesítés megteremtését, a stabil és folyamatos magyar–afrikai kapcsolatok kialakítását.

Szakmai körökben és mi magunk is nagy reményeket fűztünk a miniszterelnök tavaly meghirdetett afrikai stratégiájához. Széles körű előkészületek

folytak, főleg a tavalyi év első felében, így szó esett arról is, hogy a különböző egyetemeken, ahol erre létezik oktatási háttér, és van hallgatói igény is, afrikai kutatási-oktatási műhelyeket hoznak létre kellő támogatással. Sajnos, tudomásunk szerint, ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítására, akár csak a stratégiai megfontolások kibontására és a kivitelezés megkezdésére sem került még eddig sor.

Jelenleg, bár a címlistám szerint országunkban még aktív formában tevékenykedik ugyan néhány tucat afrikanista szakember, sokszor olyan benyomásunk támad, hogy e tématerülettel partizánszerepre kárhoztattunk. Pedig a hallgatói aktivitás sem szűnt meg. Éppen e jegyzetek írója vette a fáradságot, és próbálta meg összegyűjteni, hányan doktoráltak 1989 óta afrikai témákból. A lista még messze nem teljes, de máris jóval több mint száz címet sikerült összehányászni a legkülönbözőbb forrásokból.

Amikor ezt az újabb afrikai különszámot (az elmúlt közel negyven év során már háromszor kaptam ilyen feladatot) az olvasók kezébe tesszük, abban reménykedem, az a sokféleség, amivel az afrikai valóság izgalmas voltát érzékelteni akartuk, vagyis az egybegyűjtött írások témabeli gazdagsága felkelti majd az olvasók figyelmét, és nyomunkba szegődnek.

Ghána – Elmina egyik gyarmatosítás-korból megmaradt erődjével, lent a tengerparton a mai élet forgataga (Fotó: Kádár István)

Euphrase Kezilahabi

Zűrzavar a világ

Kezilahabi (1944–2020) első regénye, a *Rosa Mistika* (Titokzatos rózsza, 1971 és 1981), amely az iskolás lányok körében elkövetett tanári visszaélésekkel foglalkozik, nagy sikert hozott, bár kezdetben betiltották iskolai használatát, később azonban Tanzániában és Kenyában is a középiskolák egyik fő olvasmányává avatták. Későbbi regényei a következők: *Kichwamaji* (Vízfej, 1974), *Dunia Uwanja wa Fujo* (Zűrzavar a világ, 1975) és *Gamba la Nyoka* (A kígyó bőre, 1979). Kezilahabi visszatérő témája az egyén társadalomba való beilleszkedésének a nehézsége, ami nemcsak magából a jelentős mérvű átalakulásból, a városiasodásból fakad, hanem az afrikai szocialista kísérlet tanzániai tapasztalataiból, ami visszanyúl a 1960-as évek végére.

Kezilahabi versei, mint például a *Kichomi* (A szúrt seb fájdalom, 1974) c. kötetben szereplő költemények, vitát támasztottak a szuahéli irodalmi életben, mivel szakított a szuahéli irodalom megkövesedett formai hagyományaival. Bizonyította a *blank vers*, vagyis a Shakespeare által a drámai irodalomban elterjesztett, 11 szótagos, jambikus lejtésű forma használatának legitimitását, szuahéli íróként elsőként próbálkozva a bevezetésével.

Megjegyezzük, hogy Füssi címadását nem találtuk megfelelőnek: *Siralom völgye a világ*, hiszen a *földi siralomvölgy* kifejezés a keresztény középkor világlátását idézi elénk, miközben Kezilabi regénye a kritikusok szerint a szabaddá lett Tanzánia és a híres Arushai nyilatkozat (1967, Julius Nyerere) után nyolc évvel már a tanzániaiaknak az Ujamaa-ba (a szocializmus eljövetele majd minden jóval halmozza el a társadalmat) vetett hitéből való kiábrándulást hivatott felmutatni.

(b. sz.)

I. rész 4. fejezet

Lassan elmúlt egy hónap, és az emberek fokozatosan elfelejtették a korábbi sorozatos csapásokat. Már csak ilyen a világ sora. Egyesek meghalnak, amikor mások éppen megszületnek. Mulele otthon ült, és nagy bozótvagó kését élesítette, hogy kivagdálja az elfonnyadt banánszárakat. Jókora banánültetvénye volt. Néha reggeltől estig ott járkált kedvelt növényei között, mint egy öreg pap a temető kertben. Úgy dédelgette kedvenc palántáit, mintha tulajdon édesgyermekai volnának. Nagyon szerette és rendesen gondozta a kertjét. Szinte fájta neki, ha el kellett távolodnia tőle. Ezért nagyon is ellene volt a közösségi fal-

vaknak, a nagy tervnek, hogy az emberek költözzenek egy helyre, és ott éljenek egymás mellett, egymás közvetlen szomszédságában.

– Nem hagyhatom ott a banánkertemet a vadon martalékául – mondogatta.

Bárki bármennyit is győzködté, hogy a nagy faluban lenne vízvezeték, villany, a szállítás is könnyebb lenne, előbb-utóbb rá kellett jönnie, hogy csak az idejét vesztegeti. Mulele néhanapján el is adott a banánból, de leggyakrabban pombe sört készített belőle. Aznap, ahogy a bozótvágóval járta az ültetvényt, meglátogatta azt a hét gödröt is, ahol a félérett banánfürtöket összegyűjtötte. Kitakarta az egyiket. Csodálkozva látta, hogy a gyümölcs máris szépen összeérett. Erre végignyitogatta valamennyit, és meggyőződött róla, hogy már mind-egyikben készen áll az anyag. Ha csak két napot késlekedik, a penész máris tönkreteszi az egész termést.

– Sitazia! – kiáltotta hangosan. – Sitaziaaaa! – most már mérgelődve.

– Igenis – jelentkezett Anasztázia. Messziről jött a hang, de Mulele nem is csodálkozott volna, ha egyáltalán nem hallják a hívását, olyan távol járt már a portától.

– Itt vagyok! – hallatszott megint.

Anasztázia még nem láthatta az apját. Nagyon sűrű volt az ültetvény, és jó nagy területű. Végre megpillantott valamit, amit apja ruhájának vélt, és elkezdett szaladni arrafelé.

– Gyorsan, igyekezz, menj el Kasalához, Tembóhoz és Makarangához! Mondd meg nekik, hogy holnap reggel jöjjenek át banánt taposni! Na gyere, futás!

– Apa – szólt vissza a lány –, amarra lejjebb van pár teljesen érett fürt, a madarak már majdnem mind megették.

– Hagyd őket – dörmögte Mulele –, azoknak is kell valami a bögyükbe.

Anasztázia nekieredt. Még nem jutott messzire, amikor az apja utánakiáltott. A lány megtorpant és visszanezített.

– Ne feledd, megtiltottam, hogy Tumainihoz is elmenj!

– Jól van, nem megyek oda.

– Hát akkor, szaladj!

Hosszan nézte, amint az ösvényen fut a lánya. Örvendett a szíve, hogy már igazán eladósorba cseperedett.

Hazafelé menet Anasztázia elkanyarodott, hogy megkeresse azt a túlérett banánfürtöt. Nem találta. A porta felé bandukolva észrevett egy gödröt, amelyet apja elfelejtett visszatakarni. Jól megszédte magát belőle érett banánnal. Amennyit csak elbírt, elvitte. Belekötözte a kangájába. Hazaérvén, anyjával együtt nekilátott a lakmározásnak. Amikor eszébe jutott, mit parancsolt az apja, fölpattant és futásnak eredt.

Másnap reggel kipréselték a gyümölcsöt. A levét nagy agyagedényekbe és vajt teknőkbe gyűjtötték. Raktak bele jócskán zúzott kölest is. Pár napra rá már készen is volt a sör. A faluban szinte mindenki tudta, hogy szombaton Mulelénél nagy pombeivás készül. A férfiak és az asszonyok... szóval mindenki tudott róla. Az a nap, amikor sörivást rendeztek Mulele házánál, mindig a szegények nagy napja volt. Ilyenkor elfeledkezhetek róla, milyen szegények. Ezekon a napokon a többi sörkészítő nem számíthatott a megszokott haszonra. Majd mindenki Muleléhez igyekezett. Ő ugyanis képtelen volt rá, hogy a falubeliek-

nek pénzért árulja a sört. „A pombe az csak pombe – mondogatta –, arra való, hogy az emberek megigják és örömeiket leljék benne.”

Elérkezett a szombati nap. Az égen nyoma sem volt felhőknek. Jó idő ígérkezett a pombeiváshoz, meleg, nem hűvös. Némelyek ilyen alkalmakkor nem is esznek. Attól tartanak, hogy hiába tömik meg a hasukat. Mások meg éppen fordítva, teleeszik magukat, mert attól félnek, hogy különben belebetegsznek a nagy sörnyakalásba.

Az ivászat Mulele házánál szokás szerint nyolc órakor kezdődött. Az egymás után érkezőket arra kérték, hogy körben telepedjenek le. Megkapták az első korsót, s az azon nyomban meg is indult a körön végig. Amikor Mulele látta, hogy már jó sokan összejöttek, előcipelt egy jókora kádat és beállította a kör közepére. Alatta eligazgatta a homokot, hogy biztosan üljön a helyén. Az emberek elégedetten megtapogatták a hasukat. Meggyőződtek róla, hogy lapos. Köszönésképpen pedig jól megtapsolták Mulelét.

– Jól van, emberek, igyatok! – biztatta őket a gazda.

Középen büszkén terpeszkedett a kád, akár egy kisebbfajta isten. Az emberek úgy ülték körül, mintha imádkoznának hozzá. Kasala, Tembo és Makaranga is megérkezett.

Az asszonyok külön csoportban ültek az udvar egyik sarkában, kicsit távolabb a férfaktól. A saját női dolgaikról locsogtak... hogy a gyerek már járni kezdett, mitől fogyott le az uruk az utóbbi időben, a veteményesben mindent elmosott az eső, a konyhába benyomultak a tűzhangyák, és minden halat fölfaltak, és így tovább. Minden rendszer nélkül fecsegték. Egyszerre zajongott mindegyik. Amikor Mulele odament hozzájuk, hogy mindjárt hozzák a sörüket, elcsitultak egy pillanatra. A legtöbben igazgatták a ruhájukat, hogy illedelmesebben üljenek. Ha csak maguk között vannak az asszonyok, nem sokat törődnek az ilyesmivel.

– Miért küldtél a nőknek olyan sokat? – kérdezte Makaranga.

– Mit beszélsz? – fortyant föl Mulele. – Az én portámon nincs helye a fösvényiségnek. Sitazia! Hozz egy vödör pombét!

A sör hamar megérkezett.

– Úgy ni, helyes! Gyere csak, Makaranga, ülj neki egyedül! Ezt mind meg kell innod! Egy csöppet se adj belőle senki másnak!

Makaranga reszketve veselkedett neki a vödörnek. Azt sem tudta, merről lásson hozzá.

– Ó, bocsánat, könyörüljetez rajtam! – esedezett megbocsátásért.

– Na jól van, ülj oda a többiekhez – esett meg rajta Mulele szíve.

– De sose feledd, ez a porta itt Muleléé – tette hozzá intően Kasala.

Shokása szerint ez alkalommal is Kasala keltette föl először a gyülekezet figyelmét.

– Van egy történetem – jelentette be.

Az emberek elnémultak, hogy jobban hallják. Tudták, hogy Kasalának rengeteg sztorija van, bár a sok kalamajka a háza táján az utóbbi időben egy kicsit szerénységre inthette volna. Hanem Kasala nem az az ember volt, aki képes lett volna rá, hogy a bögyében tartson egy jó történetet.

– Van egy történetem – mondta még egyszer.

– Az egyszeri ember nagyon vigyázott a lányára. Akármerre is ment a gyerek, mindig ott koslatott a nyomában. Végül még azt is megtiltotta neki, hogy

a kútra járjon fürödni. Inkább ő maga hordta neki haza a mosdóvizet. Hanem hiába volt a nagy óvatosság, a lány mégis valahogyan csak teherbe esett. Az apa erre elment a mvanangvához, hogy panaszt emeljen. Amikor azonban kérdőre vonták a lányt, semmi áron nem mondta meg, kitől van a gyerek. „El akarok menni a hatósághoz, majd ott megmondom” – hajtogatta. Végül a mvanangva beleegyezett, hogy az ügyet továbbvigyék és a körzeti tanács elé terjesszék. Amikor azután ott is kérdőre vonták, a lány könnye szemmel szipogta: „Nem akarom, hogy még egyszer ezzel háborgassanak, és azt sem, hogy sokat faggassanak. Megmondom hát: az apámtól estem teherbe!” Ezt kimondván, keserves sírásra fakadt. A tanácsban az emberek úgy lehajtották a fejüket, akár a fák a szél tördelte ágaikat.

– Háááát! – méltatlankodtak Kasala barátai. – Ez aztán igazán nagyon vidám történet!

– Ha az én lányom mondana ilyesmit, ott helyben agyonütném – szólalt meg az egyikük. A történet azonban igaz volt. A sörivők valamennyien tudták, hogy így van. Sőt, a megvádolt ember is közöttük volt. Olyan vakmerő ember kellett hozzá, mint Kasala, hogy egy ilyen esetet szóba hozzon. A vádlott persze azonnal magára ismert. Fölkelt, és elment azzal, hogy könnyítene kell magán. Nem is jött többé vissza.

– Eeej, Kasala, ezt aztán jól elintézted! – szóltak páran, amikor rájöttek, hogy az illető kereket oldott.

Mulele ekkor elérkezettnek látta a pillanatot Kasala megleckéztetésére.

– Hiábavaló beszéd ez, Kasala! Hát a te fiad, aki Shinyangában lakik, miket nem művelt, amikor szabadságon volt itthon?

– Talán Dennisről beszélsz? Miért, mi van vele? – fordult felé Kasala.

– Emlékeztek arra a napra, amikor a legutóbb ittuk itt a sört?

– Igen! Igen!

– Tehát, amikor a barátunk, Dennis hazatért, a sokat nélkülözött feleségét ágyban találta. Puliszkát kért tőle vacsorára, mire az asszony a lábával mutatta: „Ott van az asztalon”, mivelhogy ágyban feküdt. Mi több, még rá is förmedt az urára: „Mindenféle házi söröket vedelsz! Ma nem halsz velem!”

– Nahááát! – hördültek föl az emberek.

– Szóval ilyeneket tanulnak ott a városban! – háborgott Kasala. – Nem értünk mi a fehérek dolgaihoz. Lám, Makaranga felesége is bepisilt az autóban.

A hallgatóság felröhögött. Mindenki jól érezte, hogy ezúttal az elevenére tapintott a szóló. Makaranga persze nem az az ember volt, aki csak úgy eltűrné, hogy a családját szapulják. Akár a pombeivás napján is történjék az eset.

– Hallani sem akarok ilyen hülyeségeket! – dühöngött. – Ha épeszű vagy, tudnod kell, hogy Tumaini teherbe ejtette a lányodat! Méghozzá a saját házában történt meg az eset. Mi több, az anyádat meg boszorkányságon kapták.

Kasalát igencsak előntötte a méreg, hogy megint az anyja esetét emlegették.

– Talán verekedni akarsz? – szökkent talpra. – Én nem vettem a számra a te anyádat! No csak rajta, ha van hozzá merszed!

– Ki ijed meg tőled? – hördült rá Makaranga.

Erre mind a ketten nekigyürköztek. Hanem ebben a pillanatban Mulele közbevágott:

– No, no, no! Az én portámon?

Kasala és Makaranga nyomban visszatottyant a helyére.

– Most az én házamnál vagytok – mordult rájuk Mulele. – Itt nincs helye verekedésnek. No, húzzátok csak le az ingeteket!

– Birkózni, azt lehet, de verekedésről többet szó se essen!

– Így van! Úgy van! – helyeseltek a többiek.

Makaranga és Kasala összeakaszzkodott. A jelenlévők csak akkor tértek észhez, amikor a földre tepert fölördított: – Jaaajj! Neeee! – Makaranga volt az, akit földhöz teremtettek.

– Eltörted a gerincemet! – ordította.

A többiek csak röhögtek rajta. Még az asszonyok is kinevették. Mungere odasietett, hogy fölsegítse az urát. Makaranga már nem akart visszatelepedni a többiekhez. Fogta az ingét, és elment haza a hátát tapogatva. Kasala ezalatt hangosan kérkedett a felesége és az egész gyülekezet előtt:

– Én a németek ellen is harcoltam!

Föl s alá masírozott az udvaron, és vezényszavakat rikoltozott:

– Fegyvert vállhoz! Van-ntu! van-ntu! Hóóó! Hoóóó! Bal, jobb! Fegyvert súlyba! Díszlépés, egy-kettő! Így ni!

– Na gyere, ülj már le – szólt rá Mulele. – Akkor lettél volna ilyen vitéz, amikor a gyerekek jól elpáholtak a faluban. Te meg csak nyavalyogtál: „a gyeregeg beferteg...!”

Az emberek vidáman nevettek, majd hamarosan megint nekiláttak az ivásnak. Mulele belekémlelt a korsóba. Láta, hogy már alig van benne valamicske.

– Sitazia – kiáltotta.

– Igenis – jött nyomban a válasz.

– Töltsd meg gyorsan ezt a korsót! És arra is legyen gondod, hogy az asszonyoknak is jusson!

Anasztázia három vödörrel térült-fordult, hogy a nagy edényt színig töltsse. Tembónak lassan fejébe szállt az ital. Erőt vett rajta a locsoghatnék.

– Igencsak csodálkozom egy dolgon. A minap betértem a templomba, hát látom ám, amint a térdeplő embereknek valami fehér micsodát dugdosnak a szájába. Mi a csuda lehet az?

– Régebbsen azt hittem, hogy shillingek – vetette közbe valaki –, de hallom, hogy le is nyelik!

– Azt beszélnek, hogy az maga az Isten – tette hozzá egy másik.

– Ha, ha, ha, haa! – kacagtak az emberek.

– Nos, a fiam, Dennis hazahozott egyet, s amikor a tűzre tettük, szépen elégett. Hát hol van itt az Isten? – csúfolódott Kasala.

– Amikor az én fiam kap ilyen micsodát – csatlakozott Mulele –, mindig méltatlankodik, mert azok a fősvény atyák sokkal nagyobbakat kapnak.

– Más kérdés, hogy a muzulmánok miért nem eszik meg a hullott állatot – hozakodott elő egészen más kérdéssel Kasala.

– Mert betegek – vélekedett Tembo. – Azok az állatok valami betegségtől hullanak el.

– Akkor miért esszük meg mi, és miért vagyunk mégis erősebbek, mint ők? – folytatta Kasala.

Mivel ezúttal senki se válaszolt neki kapásból, tovább beszélt:

– Hallottam, hogy még a hiénával is kitoltak. Amikor megmondták neki, hogy nem szabad dögöt ennie, ész nélkül elrohant. Hallották, amint messziről kiabálja: „Ejnye! Milyen erőszakosak ezek a muszlimok! Ha nem ehetek dögöt, ugyan mit egyek?” – Az emberek ezen is jót nevettek.

Egyszerre csak arra neszeltek föl, hogy az asszonyok nagy lármát, zajongást csapnak. Bukehele fölállt, és Mungere karját rángatta.

– ...szóval azzal vagy olyan nagyra, hogy a te gyereked tanult! És mert az emberek dicsérnek, hogy van elég erőd a földet túrni, tán azt akarod, hogy hajbókoljunk előtted? Vagy éppen azt hiszed, hogy a te urad különb az enyémenél? Az én uramnak is van mire büszkének lennie! Gyere ide! Na, gyere csak ide, majd én...

Bukehele szavai hallatán Mulele ujjal mutatott felé:

– Hé, teee! Meg-ne-hall-jam-még-egy-szer!

Bukehele leült és elhallgatott. Erre Kasala tápázkodott föl, hogy megintse őket:

– Elég volt már a pombéból, Mungere! Menj haza, pihend ki magad!

Mungere szó nélkül elindult hazafelé.

– Sitazia! Adj Mungerének egy tökedény sört! – kiáltott a lányának Mulele. Az asszony kezében az edénnyel távozott.

– Hiába, no, mindig ez a vége az asszonybeszédnek. Hiábavaló lenne tudakolnunk, hogy is kezdődött az egész – dörmögte kicsit később Mulele.

Már vörösbe fordult a nap, amikor az asszonyok fölkerelkedtek, hogy körülnézzenek otthon, mi a helyzet a konyhájukban. A férfiak még maradtak, egészen éjfélig iddogáltak, mire elfogyott az összes sör. Azután ők is elszéledtek. Ki-ki ment a maga portája felé. Anasztáziát megkérték, hogy kísérje haza Tembót. A lány nem késlekedett utána, azonnal igyekezett haza. Hazafelé mentében Kasala valami különös zajt hallott: „puff! puff!” Ittas pajtásai hallották, amint magában motyog:

– Hé, te! Hol vagy? Miféle puska durrog itt? Akárha háborúba mennének!

Azután a hangok eltávolodtak. Kasala már nem hallott semmit. Visszaforodni sem volt semmi kedve.

Ezek a falusiak ilyen élethez szoktak. Életüknek ebben rejlett az igazi öröme: esténként iszogattak, cseverésztek, nevetgéltek. Kötozködték, hajba kaptak, a férfiak kérkedtek az erejükkel az asszonyok előtt. Vigadoztak, örvendeztek, mialatt a közösségi falvak meg rogyadoztak a terheik alatt.

(Dunia uwanja wa fujo, Eastern Africa Publications Ltd. Arusha, 1982)

Szuahéliből fordította Füssi Nagy Géza

Balázs Judit

Egy nem mindennapi író: Hala Al Badry

Kedvesen fogad. Ez a kedvesség a lényéből fakad. Mint olyan embernek, akinek nagy ráérése van az emberi lélek bonyolultságára. A szövevényes emberi kapcsolatokra. A lélek rezdüléseire. Hala Al Badry egyiptomi írónőnek a kairói Nasszer City negyedben lévő otthonában vagyok. Keleti pompával berendezett lakás. Sok aranyozott dísz tárgy, bútor. És rengeteg könyv. Ami nem véletlen, hiszen az

író nő élete a könyv. És ez már gyermekkorától így van. Már akkor kezdődött az a rendhagyó életút, ami egyáltalán nem tipikus egy Egyiptomban született fiatal nő esetében.

És már itt vagyunk a történet közepében. Visszaemlékezések a múltra. A gyermekkorra, amire nagy nosztalgiával gondol vissza az író nő. Rajongva említi édesapját, aki számára megnyitotta a világot. Már egészen kiskorában hosszú beszélgetéseket folytattak irodalomról, művészetéről, történelemtől, vallásról. Első könyvét is édesapjának dedikálta, azt írva, hogy az ő kezei vezették be a világba. Édesapja nagy sportoló volt, és lányát is sportra szoktatta. Eredménnyel, hiszen hamarosan az Egyiptom úszóbajnoka cím büszke tulajdonosa lett. Egészen különleges életút az iszlám világban.

De az igazi szerelmet már egészen kiskorában a könyvek jelentették a számára. Nemcsak felfedezte, de álmodott is róluk. És arról, ha majd felnő, olyan lesz, mint az édesapja. Újra egy nagyon *nem* jellemző vonás, hiszen egy tradicionális társadalomban, mint az iszlám, a lányok elsősorban az anyjukra akarnak hasonlítani, ő a példakép, ő vezeti be a lányát a felnőttek világába.

Egészen korán elkezdett verseket írni. Ez az időszak azonban rövidnek bizonyult, nagyon hamar a próza váltotta fel. A fiatalkori meghatározó fizikai élmény, az úszás adta a keretet, az ihletet az Egyiptomot megrázó esemény, az 1967–1973-as időszak. A hatnapos háborútól a Camp David-i békeszerződésig. Egy igencsak mozgalmas időszaka az egyiptomi társadalomnak. Véget értek a nasszeri évek, a nagy formátumú politikus, Anvar Szadat követte, és megszületett a kiegyezés az ősi ellenséggel, Izraellel.

A *Nap és a felhők táncolása*, a *Ló szárnyai* művek fémjelzik további írói pályáját. Ez utóbbiban a „szárnyas ló” nem Pegazus, hanem egy nagyon sok szárnyal rendelkező képzeletbeli ló, a szárnyak emberi figurák, akik nagyon forró pillanatokot élnek át; a korabeli társadalom gondjait tárja fel az író nő különféle emberi történéseken keresztül.

A következő nagy sikerű munkáját egy eldugott kis falu élete ihlette. Történesek a két világháború között. Az írónőt mindig is a nagy történelmi változások és az arra adott emberi reakciók készítették a toll megragadására. Tizenkét év kemény munkája fekszik a könyv megírásában. Történelmi események felkutatása, beszélgetések idős emberekkel, Muntaha, a deltavidéki kis falu lakóival. Művében rávilágít a nasszeri időszakra, arra a történelmi korra, amelyet a világ az „arab szocializmus” néven ismert. Valójában számos kettősség jellemezte a nasszeri éveket. Az elnök mint egyik alapítója az el nem kötelezettek mozgalmának nagy nemzetközi elismerésnek örvendett, azonban mindemellett és ezzel igen ellentmondásosan a szovjet elkötelezettség útjára lépett. Miközben a hazájában, az akkori Egyiptomban az ellenzék nem engedte érvényesülni. Ennek a kritikáját is megjeleníti az írónő.

1975–1981 közötti bagdadi tartózkodása idején az *Eső Bagdad felett* című munkájában az egyiptomi–szovjet–francia barátság korszakát jeleníti meg, természetesen a prózáíró eszközeivel.

Ez a könyv azt követően készült el, hogy az írónő közben öt évet töltött Irakban mint a híres *Rosa El Yosif* magazin bagdadi tudósítója. Öt év telt el, amit nem a hazájában élt meg, és úgy érezte, hogy leírásai Muntaharól nem igazán hitelesek. Nem tudta azt az igazi életet megragadni, amit érintetlenül hagytak a nagyvilág drámai változásai, vagy akár a két világháború.

Újabb kutatás következett, és az újabb regényének színhelye megint az előző falu, Muntaha. Ragaszkodás a tradíciókhoz, és ugyanakkor a változás szele, ami megcsapta a kis vidéki falut. A kettő összeütközése a regény központi témája. A regényt egy építész pontosságával építette fel. Itt a történet már Muntaha egy későbbi időszakáról szól, bár ugyanazokkal a szereplőkkel. A regény az 1950–1981-es időszakba vezeti el az olvasót. A korábbi történesek, amit egy más keretben, városi körülmények között már bemutatott, jelennek meg újra a műben. Az izraeli–arab konfliktus áll a középpontban, és ezzel párhuzamosan fut a cselekmény, amely egyúttal a falu tradicionális életét tárja fel. A regény csak látszólag folytatása az előzőnek, valójában önálló történesek leírása.

Hosszan lehetne sorolni a hatvanas éveiben járó nagyon termékeny írónő műveit. A *Baladi* (haza, szülőföld) c. munkájában azt a kérdést boncolgatja, hogy a haza olyan, mint egy erődítmény. Lehet, hogy fojtogat, de talán a távollét, sőt, a száműzetés teszi a lelket, a szárnyalást még szabadabbá. Ezen gondolatok politikai áthallása nyilvánvaló. 2001-ben a legnagyobb sikert elért regényét, az angolra is lefordított *Certain Women** a „év legkiemelkedőbb regénye” kitüntetéssel díjazták. Igazi szerelmi történet. A vágyak és a megvalósulás rejtelmes szövevénye. Egy más világ, a férfi és nő viszonya, és ezen keresztül a lélek rejtelmek. A regény azonban túlmutat az emberi kapcsolatokon, az egyén és a társadalom konfliktusait tárja elénk.

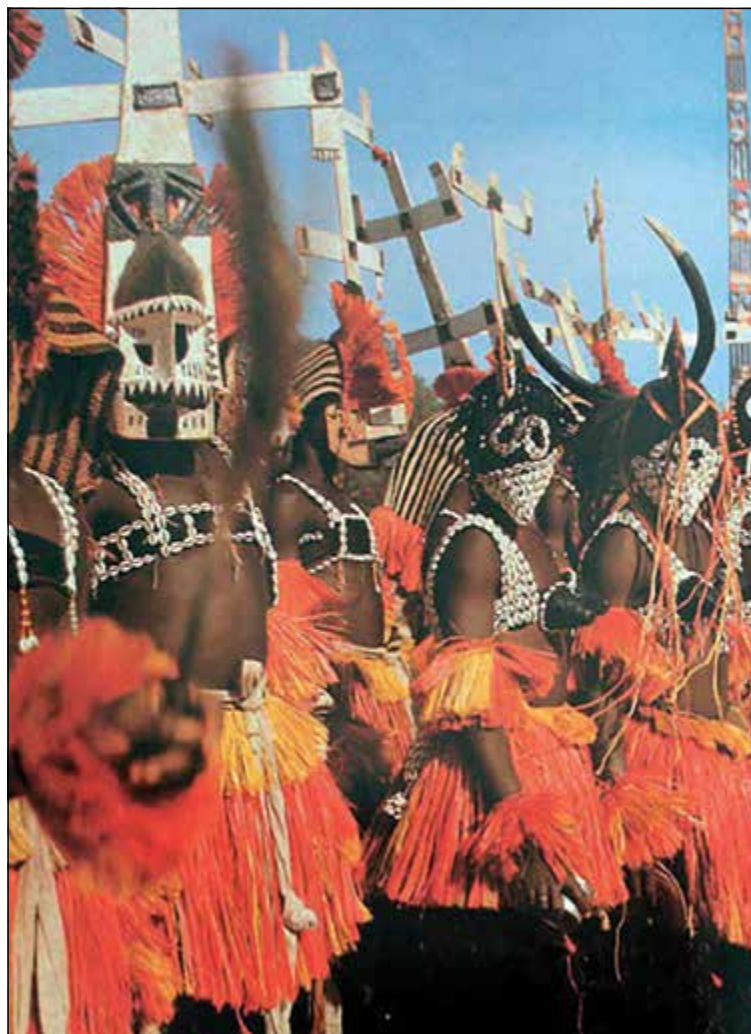
Érdekes és szokatlan az életformája. Egyedül él, férje elhunyt, és fiai, bár nem nőültek meg, önálló életet élnek, elhagyva a szülői házat. Egyiptomban, a nagy családok világában, a több generáció együttélésének társadalmában szinte hihetetlen ez az életvezetés.

* „Egy bizonyos asszony”-ra lehetne fordítani a címet.

Az író mestere a képszerű leírásoknak, az önmagáért beszélő atmoszféra megteremtésének. Mindez a konfliktusoktól terhes társadalmi közegbe beágyazva. Munkáit számos idegen nyelvre lefordították. Biztosra vehető, hogy a magyar olvasóközönség számára is élményt jelentene írásainak magyar megjelentetése.

Hala Al Badry tele van tervekkel, új és újabb gondolatokat fogalmaz meg a társadalmi létezésről, az emberekről, a gondokról, és mindarról, ami a társadalmat emberivé teszi.

A napokban e-mailt kaptam tőle, és felkért, hogy egy általa szerkesztett folyóiratban novellát szeretne tőlem megjelentetni. Írjam le az első szerelmem történetét. Jaj de régen volt...

Dogon Kanaga maszkosok (Mali, Bandiagara sziklái), a lotharingiai kettős keresztre emlékeztető maszk típus formáját tekintve Amma-t, a teremítő istent jelképezi

Jean-Baptiste Tati Loutard
 vagy: Jean-Baptiste Tati-loutard

(L'envers du soleil – A nap túlsó oldala c. kötetből)

Eltűnt egy halász

Hol lehet a halász? És hol a tenger lovasa
 Tegnap kelt útra a vizek zöld ösvényein
 Tarajos sziklák és távoli tengerek veszélyei
 Ki-kibukkanó cápák és szökellő delfinek között?
 Homokkal szórt istállója felé ügető hullámok hátán a pirog egyedül tér vissza.
 Semmi más nem dagad ki a tenger kék sós testéből!
 Lehet, hogy a halál ott ülésezik egy hullám mélyén
 De láthatatlan mint egy finom élő kés
 Tajtékzó ló rőtvrös sörényében.
 Mellettem rugóin tarisznyarák ágaskodik
 Termeténél messzebből vagy magasabbról
 egyenesen
 majd
 ferdén

Néz
 S visszaereszkedik fáradt lábaira...
 De semmi más csak ott kint a parti csigára vicsorító tenger
 És a messzeségben a Nap fehér vasalójával vasalt ruhájából felszálló gőz!
 Miféle kín kényszeríti szemünket e hiábavaló keresésre
 Mely árnyékot borít szemhéjunkra!...
 Alszol, ó te, kit már csak az éji bogarak világítanak!

(135–136. old.)

A halász hazatért

Rövid volt a nap, érzi az úr is:
 Az égtájak a zenit felé húzódnak,
 Majd a Hold újra szétszórja őket.
 A tengeren már csak a csönden uralkodó vizet hallani.
 A szirt korszóként hajol rá.
 Ugat a hullám, felcsap az égig.
 A halászt nyugtalanítja ez az istenkáromlás.
 Útján mindenfelé csak hullám és szél.
 Messze, Napnál fényesebben ragyog a part homokja.

(143. old.)

Tisztelet a halásznak

Dagad a tenger, dühösen csapódik a szirtfalba,
 Visszazúdul, majd elmerül a sziklák okádékában
 Vonul a csönd, és egyenként felfalja a tajtékbuborékokat.
 Zúg újra a tenger, a beleharapott Nap,
 Mi szálíg égeti az azúr kócát, és lángokban hull vissza,
 A bárkák és a csigák (árapályok talált gyermekei) ásítása között.
 A Nap hajóroncsaiban elveszett néhány sirály
 Most vakon táncol az öreg fárosz sanda szemei előtt
 És a halász sorsa ott ragyog a sós hullámokban,
 A fénysugarak perzselő részegségében
 Mindenki saját sorsát kövesse, úgy távozzék e gyeheknából!
 A tűz-porrá omló nappal falai előtt
 A halász oly nagynak, oly magasnak, oly szépnek érzi magát.
 Vedlik a tenger és az ég, az idő ingadozik,
 Hirtelen szikla zaja dörren,
 Mint lyuk a vizek kék morajlásában.
 Az antik Wharf bűvárai támadtak volna fel,
 S kutatnának méltóbb sírok után?
 Ötven esztendő álmatlanul a tenger mocskos ágyában!
 A tűz-köd végül leszáll, szétterül,
 Tovagurul, hullámokkal vívott közelharcában tajtékot vet...
 Egy város, tiszta fehérbe öltözött, közeledik a horizont felől:
 A halász a Nap cilinderében és a tenger hosszú uszályában
 Feleségül vesz!

(139–140. old.)

Díszlet halálhoz és szerelemhez

A sártól, zajtól, napfénytől sűrű
 Poto-Poto alsóvárosában
 Egy férfi vergődik a tűz fogságában
 Megtört halál lépve szője ellen
 Arca, szenvedély fakasztotta csodás gyümölcs,
 Meglát egy nőt
 – Szemében s ajkán a szépség –
 Egy pillanatra kibukkanni a sodrásból
 Micsoda férfi micsoda férfi – kiált fel a nő
 Lelkében csak égett sebek helye
 Áll egyenesen a perzselő forráságban
 Teste szilárd, szíve zord
 A reszkető fényben
 Közel a teljes sorvadáshoz

A férfi a kivágott blúzára szegi pillantását
Oly elviselhetetlenül szomjúhozza mellét
És tekintete belevész a párába
Túl hosszú a várakozás, a nő sóhajt
Feledhetem-e majd a vakítóan fényes utakat
A fűszerek különös útját
Mi lesz velem, amikor e lankán te már túl leszel
Ott túl nemes és csillag-díszes leszel
Ó, Te, kié már ezerszer voltam
Delíriumában hörögve
Hallja a pásztorkürtöt a kolompokat
Vándorló csorda egész felszerelését
És a napfordulat erejével birkózó
Óceán távoli mormolását
Szédítő távlatban újra látja
A ragyogó frissességükben megélt napokat
S ma új szerelem íze
Hajt ki baljósan
Kínok gyötörte fejben
Csillag-lény fénylik fel
Az átlátszó estben üldözi a láthatatlant
Az ösvényeken, hol a holtak másai járnak
A térben, hol hangjaink visszaverődnek
Az éjszemű kutya nincs úgy falak közé zárva
Mint sorsában az ember
Az idő most viharosra fordul
A szem őrzöngő hullámokat
S villám rajzolta pályákat követ
Isteni hang mezítelen
Égi villanásként közeleg
Ez a macskabűz és ez az égett szag
A nő újra hangosan beszél
De hát miért élünk és szorongunk
Mikor ott jön felénk a pihenés
A nappal szűnik, s a nő megtörve az emlékezés
Borzalmaitól elalszik
Az alkonyatban így kiált a férfi
Nyissátok ki az ablakot, mielőtt az éjbe lépek
A horizontot még hadd lássam
Földi gyökereim kiszakadtak
Szívem már csak egy keserű gombóc
Hittem, a végtelent látom
Arcélében egy nőnek
Menedéket nyújtó
Fényszikrát leküzdhetetlen reményemnek, hogy boldog leszek
E tájakon csak gyatra szórakozásaimnak éltem
Hogyan kapaszkodhattam egy felhőbe

Lelke most ott szárnyal a vizek felett
 S széles e földön keresi
 Titkos kapuját lakának
 Isten, add, hogy a halál
 Gyászos munkájának véget vessen
 Az égi polip kilövelte tintasugarát
 Mikor a férfi felnyitja szemét, a hajnal szürkül az ablakban
 A szoba még fürdik a félhomályban
 A tekintet megáll egy formán
 A nő az, aki alszik teljes hosszában kinyújtózva
 A szemhéj alatt sokáig tekeredett fétis
 Nem fogják azt mondani, hogy
 Úgy fejeztem be, mint egy magányos sakál a sötétben
 Egy sivár szavannán
 Majd érzi, hogy szeme nehezül
 Lelke visszatér óceánokon tett
 Zord utazásból
 Visszaemlékezik a tengersizínű szemfedőre
 Benne hullámok görgettek hajótörötteket
 A tenger mit akar tőlünk keblében vissza kell
 Vezetnie az élet sójához
 Mit útravalónak ad
 Vigyázz reám, mondja a nőnek
 Míg a halál kioltja bennem
 Tűz-képedet.

(479–482. old.)

Kun Tibor fordításai

Tati-Loutard (v. Tati Loutard), Jean-Baptiste: (sz. Brazzaville [ma a Kongói Köztársaság fővárosa] Poto-Poto városrészében, 1938, mgh. Párizs, 2009). Kongói (Kongói Demokratikus Köztársaság) író, költő, politikus, a francia nyelvű néger-afrikai irodalom jelentős, a fiatal generációhoz tartozó képviselője. Tanulmányait Brazzaville-ben és Bordeaux-ban végezte, olasz és modern irodalomból szerzett oklevelet. Brazzaville-ben a Felsőfokú Tanulmányok Központjában tanított, közben több kormánytiszttséget is betöltött. Művei – mind költeményei, mind prózai írásai – lírai töltésűek, témái között mindenekelőtt hazájának természeti szépségeit, azon belül is elsősorban a tengert dicsőíti, gyakori témái még a halál és tragikus emberi sorsok elemzése. Hangulata sokszor melankolikus és szorongásos. Mondatszerkesztése, sortörései nehezen követhetők, írásjeleket nem mindig használ. 1992-ben Párizsban a Francia Akadémia a Francia nyelv terjesztéséért-díjjal tüntette ki, 1998-ban Marokkóban Afrikai költészet-díjat kapott. Művei: költeményeinek össziadása *Œuvre poétique* (Költői művei) címmel Párizsban jelent meg 2007-ban. Prózai művei: *Le récit de la mort* (Elbeszélés a halálról, 1987); *Chroniques congolaises* (Kongói krónikák, 1974); *Nouvelles chroniques congolaises* (Új kongói krónikák, 1980).

Meja Mwangi

Borból vizet

Részletek a *Karácsony Tusker sör nélkül* c. regényből

Meja Mwangi (1948) kenyai író *Afrika csendes* c. regénye 1997-ben jelent meg magyarul (e-könyvként elérhető). A regény hőseinek életét meséli tovább Mwangi a *Borból vizet* c., 2017-ben megjelent új regényében.

Vízvezetéket építtet Kambi lakóinak a Vatikán. A projekte szánt pénzt azonban másra költik, a feladattal megbízott pap is eltűnik. Az ügy kivizsgálására küldik ki Padre Pardót. Az *Afrika csendes* főhősébe, Juda Pesába botlik. Juda Kambi település leggazdagabb emberének, Baba Pesának a fia. Baba Pesa a függetlenedő Kenya privatizációjakor harácsolta össze a vagyonát. Mondják, hogy Baba Pesa, a Pénz Atya olyan gazdag, hogy a fingja sem büdös.

Juda iszákos maradt, de jobbik énjére hallgatva a falu düledező szélalmát vízszivattyúvá próbálja átalakítani. A vatikáni projekt azonban elakad, mert a rászánt pénz eltűnt. Ingyen senki sem hajlandó árkot ásni a szükséges vezetékhez. Juda nem kap alkatrészeket a rozsdásodó szélalmához, amellyel a szivattyút hajtaná. Az egyházmegyékben pedig sok rozsdás szélmalom jó lenne alkatrésznek.

Padre Pardónak árokásó kezekre van szüksége. Elődje a projekt pénzét borospincébe is fektette. Borért hajlandóak lennének Juda Pesa, a kocsmatöltelék számára árkot ásni? Kéz kezét mos, vagy inkább a bor ivóvízzé válik Kambiban. Isten útjai kifürkészhetetlenek. (Kiss Árpád)

(15. fejezet)

Karácsony harmadnapján szakadt farmerben, gubancos rasztás hajú, langaléta fiatalember állított be Padre Pardo templomába. Mint korcs kutya ballagott a sarkában. A kutyáról, a gazdájáról is lerítt, hogy mindkettő azonnali hízőkúrára szorul. A papra a templomkertben bukkantak. Ott álldogált, ahova annak idején a híveknek a parkolót tervezték, már ha lett volna a gyülekezetnek kocsija. Bozótvágó kést szorongatott a pap, patakzott róla a veríték.

– Nem a pap dolga ez – szólította meg a fiatalember. – A nyáj végzi helyettük a kétkezi munkát. Igaz, neked nincs sok híved, ugye?

– Még nincs – vágta rá Padre Pardo. – Juda Pesa (2) vagy, ugye?

– Legyen Juda – válaszolta az ifjú.

– Minek kaszabolod a füvet?

– Baba Pesa és az előljáró miatt – intett a pap.

– A tekintélyed bánja, ha megfogadod a tanácsukat – válaszolt Juda.

A paphoz hasonlóan Judáról is dőlt a víz.

– Padre Pardo – nyújtotta a pap a kezét.

– Tudom – mondta Juda.

– A te kutyád?

– Konfucius – mutatta be Juda a lábához telepedő kutyát.

– Szóval te vagy az új jövevény. Angelo mindenkivel jóban volt. Sok sört megittunk együtt.

– Arról én is hallottam.

– Így próbálta megmenteni a lelünket. Mégse jártak a templomába.

– Miért?

– Magam sem értem – vallotta be Juda. – Angelót megszerették, szemben a protestáns lelkészekkel, akiket mindenki rühell. Angelót azok is szerették, akik nem hívők. Még nagyobb lett volna a siker, ha csapszéket nyit itt és ingyensört oszt.

Padre Pardo ezt jól átlátta. Potyások országába keveredett, tán sosem heveri ki a vének látogatását.

– Kerülj beljebb – invitálta az ifjút.

– Köszönöm, Leo, inkább nem – legyintett Juda. – Szólíthatlak Leónak?

– Inkább Pardo atya.

– Baba Pesát sem hívom atyának – világosította fel Juda. – Miért kerestél?

– Bent beszéljünk inkább.

Juda tétovázott. Azóta nem járt templomban, mióta az anyja föladta, hogy a kezénél fogva berángassa. Bármilyen megeshet ott, ha bemegy.

– Nem szeretném, mert szokássá válik.

Padre Pardo agya száguldott. Nem sokra megy vele itt, ha a vállig érő gatzengerben álldogálnak. A bölcsesség azt tartja, hogy legyet is borral könnyebb fogni, mint ecettel.

– Van egy üveg borom is ott – ajánlotta.

– Leo, Leo – mosolyodott el Juda –, ilyen könnyen nem akadok horogra.

Padre Pardo nevetett.

– Teám is van.

– Teát nem iszom – tiltakozott Juda.

– Fontos, hogy odabent az irodámban beszéljünk.

– Jó itt is.

A kutya szimatolva beugrott a bokrok közé.

– Mit akarsz tőlem? – kérdezte Juda.

A papnak derengett, miért vonakodtak a vének közvetíteni Juda felé.

– Apád aggódik miattad – mondta. – Az ügyeid.

– Miféle ügyek?

– Az ital. Aggódik, hogy lejtőre jutsz, szeretné, hogy leszokj.

– Ez minden?

– Nagyjából.

– Mondd meg neki, hogy abbahagyom, amint ő is. Ez minden?

Padre Pardo kivárt.

– Nos, akkor – mondta Juda, és nekiindult.

– Van itt valami, érdekelne a véleményed.

– Keveset értek a lélekmentéshez.

– Ez inkább személyes ügy – mondta a pap. – De borzasztó a hőség, az irodában hűvös van.

Juda tétovázott. Konfucius fölvert egy nyulat a gazban. Mindketten a csaholó kutya irányába fordultak. A folyó felé távolodtak.

– Megfogja? – kérdezte Padre Padro.

– Esélye sincs. Tudja, de próbálkozik.

Nézték, ahogy a kutya kiugrik a kerítésen és cikcakkban rohan.

– Mint én, egyre csak próbálkozom – tette hozzá Juda.

– Menjünk, bent beszéljünk – ismételte Padre. – Egy üveg bor mellett. Ígérem, nem erőltetem, hogy megtérj katolikusnak.

Juda fontolgatta az ajánlatot. Oda-kint pokoli meleg, csuromvizes az inge. Szomjas, és Kambiban csak víz van. Mialatt mérlegelt, a kutyacsaholás elveszett a völgyben.

– Rendben – bólintott. – Amíg tartod, hogy nem vagyok megvásárolha-

tó egy üveg bármivel. Baba Pesa azóta próbálkozik, mióta lábra álltam.

Padre Pablo nevetett. A templomon keresztül az oltár mögötti helyiségbe kalauzolta Judát, és ott a láda felé intve helyet kínálta.

– Még bútor sincs – futott ki Juda száján. – Juma Pili tényleg jól kibabrált veletek.

Padre Pablo lenyelte a nevetését. Angelo atya olyan mértékű kibabrárást végzett, hogy mindent tán sosem fognak föltárni.

– Savio! – kiáltott Padre Pardo.

Savio szenvedte még, hogy együtt ivott az éjszakai látogatókkal, a Négycyk Bandájával. Amikor megpillantotta Judát a papnál, kifordult és vitt két kinyitott üveg bort egy-egy pohárral. Padre Pardo fején átsuhant, hogy az egyik üveget visszaküldeti vele a konyhába, de sejtette, mi lenne az üveg sorsa Savio kezében. Amíg azon töprengett, mihez kezdjen az üvegével, Juda már fölkapta a másikat és töltött magának. A pap követte a példáját.

A püspök úgysem hiszi el ezt – gondolta. Nézte, hogy Juda nagyot kortyol, biccent a fejével és elismerően bólint.

– Semmiképp sem Tusker sör, de.. vágj bele – mondta. – Délután vezetőségi ülés lesz.

– Vezetőségi ülés?

– A fiúkkal – válaszolta Juda büszkén. – A vizes programomról.

– Hallottam róla – közölte a pap.

Juda anyjától minden kis részletet ismert, és mások is meséltek neki, azok, akik nem akarták az ő vizes árkát ásni. Sok lelkes támogatója volt Juda tervének, de volt, aki közönyös maradt. De senki sem gondolkodott azon, a Juda vizéért lelkesedők sem, hogyan jut el vezetékek nélkül Juda vize Kambitól a

kertjükig. Ráhagyták Judára az egészet. Nem az ő dolguk.

– Hogy halad? – kérdezte Padre Pardo, arcán a beavatott mosolyával.

– És a tied? – háritott azonnal Juda.

– Nem annyira népszerű, mint a tied – vallotta be a pap. – Bizonyára ismered a problémánkat.

– Angelo másról sem beszélt – mondta Juda.

– Jól jönne a segítségetek – folytatta a pap.

– Hogyan?

– Rábeszelnéd a fiúkat, hogy ássák ki az árkot.

– A fiúkat? – ürítette ki poharát Juda egy hajtásra. – Leo, a helyzet a következő. A srácok nem ismerik a munkát, ahogy te vagy én értjük. Nem fogják föl, mi a munka, mikor van szükség rá, hogyan kell végezni, és legfőképpen, hogy miért is kell végezni. Az apjuk sosem mutatta meg nekik a munkát, az anyjuk nem tudta őket nevelni. Dolgozni pénz nélkül? Azt értik, és nem is csinálják, még az apjuknak sem.

– És te hogy állsz vele? – kérdezte a pap.

Juda meghúzta az üvegét, mielőtt újratöltötte a poharat, és úgy válaszolt.

– Biztos, hogy találkoztál Baba Pesával? – kérdezte a papot.

– Sosem fogom elfelejteni.

– Elszállna az agya, ha hallaná, hogy ingyen dolgozom – mondta Juda. – Biztosan dicsekedett vele, hogy többet költött az iskoláimra, mint anyámért hozományra. Mindenkit ezzel akar elkápráztatni. És ezt nem szemrehányásból teszi. Tudod, miért Baba Pesa a neve?

– Mesélték a vének – válaszolta Padre Pardo.

– Az öregem annyira eltelt önmagával, hogy mindenki mást bolondnak

tart. Ugorj be egyik este a Tajiri bárba. Ott népszerűbb a te pápádnál.

A kutya beszimatolt a küszöbről.

– Konfucius, ez nem kocsma. Kifelé!

– Az árkokra visszatérve, tudnál segíteni? – kérdezte Padre Pardo.

– Leo – kezdett bele Juda –, hogyan magyarázzam meg neked, hogy nem áshatok árkot! Nem! Áshatok! Árkot! Lerombolnám vele Kambi tanulásba vetett hitét.

– Ha együtt ásunk? – próbálkozott a pap.

– Úgy érted, együtt, hogy te meg én?

– Én is tudok ásni.

– Leo – csóválta a fejét Juda –, hát nem érted? Sem te, sem én sem áshatunk árkot. Lerombolná Kambi hitét Istenben és az oktatásban.

– És ha te munkavezető volnál? – erősködött Padre Pardo.

– Munkavezető? – rázta a fejét Juda. – Leo, velem ez nem sikerül neked. Ellenkezik mindennel, amiben Kambiban hisznek; mindennel, amit tanítottatok nekünk.

– Tanítottunk? – kérdezte a meg-hökkent pap.

– Ne játsszunk egymással – egyenesedett ki Juda. – Érted te jól, miről beszélek. Szándékosan szoktattatok rá az adományokra és segélyekre, magunktól semmire sem vagyunk képesek már. Etetitek az éhezőnket, ruházzátok a ruhátlanokat, ápoljátok a gyermekeinket, véditek a vadvilágunkat, mindezt a fülnek hitelesen csengő jelszavakkal. Tudod, hogy Nanyukiban a ti egyik alapítványotoknak a *Mentsük a szamarainkat!* nevet adták?

Padre Pardo annyit tudott Nanyukiról, amennyit a püspök beszélt róla. Az emberek kicsit bolondok, és szerencsére ott nincs az egyház szervezésében vizes program.

– Mentsük a szamarainkat? – kérdezte mosolyogva.

– Mentsük a szamarainkat! – ismételte Juda, de nem mosolygott. – Az egyetlen *raison d’être*, bizony, Leo, tudom, ez mit jelent, hogy vasárnap ne hajszolják a szamarakat. Felfogod ezt? Ha már a szamár sem dolgozhat vasárnap, hogyan fogjuk munkára az embert a többi napon?

– Azért, mert az ember...

– Ez költői kérdés volt, Leo – vágott közbe Juda. – Miért szántsunk, vessünk vagy gyűjtsünk a száraz évszakra, ha egyszer az ingyenbúza ömlik Európából, mint a manna. Minek szakadjunk meg az árokásásban, ha az egyház megfizet úgyis valakit, hogy kiássa? Minek fölébredni egyáltalán, mikor ti annyi megoldást kitaláltatok, hogy szendereghessünk?

– Az egyház nem törekszik függőséget kiépíteni – jelentette ki Padre Pardo. – Együttműködünk az emberekkel, de maguk oldják meg a feladatukat.

– Leeóó – szólt Juda –, figyelj rám, én nem veszek részt ilyen örülségben.

– Milyen örülségben?

– Amiről eddig szónokoltam – mondta Juda. – A „nyújtsátok a keze-teket a segélynyújtók felé”-félékben. Nem állok sorba, hogy fölfigyelj rám, elismerj, alamizsnát ossz, nem megyek önkéntesnek. Rám senki sem számítson, nem szavazok senkire. A magam útját járom, amiért én, csakis én vagyok felelős.

Juda sokkal összetettebb volt, mint amit a falusi gazember megjelenésével álcázott.

– Mi a végzettséged? – kérdezett rá Padre Pardo.

– Biztosan azzal is eldicsekedett neked Baba Pesa, vagy nem? – neveltett Juda.

– Mit tanultál?

– Nem emlékszem. Annyit ültem az iskolában, hogy elfelejtettem, minek mentem oda – válaszolta Juda.

– Annyit megtanultam, hogy kerüljem azokat, akik megmondják, mi jó nekem. Mint a te főnökeid a Vatikánban, az Európai Unióban, a fejlesztési segély tudorai, akik helyettünk tudják, mi a legjobb a világ másik felének. Az olyanokat, mint te is, aki jobban tudod, mint én, mi kell nekem, és azt is, hogyan kapom meg.

– Nektek nem kell a víz? – kérdezte Pater Padre. – Nekem bizony itt szükségem van rá.

– Kövesd a többieket, kivéve Baba Pesát. Küldd vízért a feleségedet a folyóra. Igaz, neked feleséged sincs, ugye? Nem baj, küldj valami nőt. Fizetsz érte, hacsak meg nem nősülsz.

Padre Pardo keserűen mosolygott. Megértette Baba Pesa kudarcát. Juda Pesa okos volt, értette, mit várnak tőle, és elég makacs is ahhoz, hogy hárítson. – Az első napomon kellett volna beszélnünk.

Mikor megpillantotta a vadul kalapáló Judát a szélkerék legtetetjén.

– Sok felesleges gyaloglástól kíméltelek volna meg – bólintott Juda.

Megjelent Savio feje az ajtó nyílásában, de a pap leintette.

– Leo – kezdte Juda.

– Padre Pardo.

– Padre Padre túl nehéz az én laikipiai nyelvemnek – jegyezte meg Juda. – Tudod te, hogyan hívnak téged itt, Kambiban?

– Batiri Botoro, (4) így nevezte, aki szóba hozta valamiért a papot. Sok régi katolikus volt köztük, és fontolgatták, hogy újra megtérnek a nyájhoz, és ott voltak az átpártolással kacérkodó protestánsok kiszámítható vasárnapi mise reményében

Kambit megviselte a protestáns uralom. Pontosan kezdődő és véget érő vasárnapi misére áhítoztak. Kiismerhető vasárnapi istentiszteletre, melyen isten szolgája nem lepi meg a gyülekezetét új feladatokkal vagy gyűjtéssel. Csakis a katolikus egyházra illett ez, és a protestáns pásztorok dühönghetnek.

– Honnan tudsz te minderről? – kérdezte Padre Pardo.

– Leo, nem véletlen, hogy ott a templomod, ahol van – válaszolt Juda.

Padre Pardo tudta, hogy a falu elöljárója szándékosan jelölte ki a vágóhíd és a bomló csonthalom melletti széljárás alatti telket, hogy ellehetetlenítse az épülő katolikus templomot. A vének mesélték Padre Pablónak, hogy Angelo atya küzdött egy másik telekért.

– Bármit teszel – tanácsolta Juda –, csak azt ne kövesd, ami Juma Pili tett.

Juma Pili ugyanis körbejárt Kambiban, és megvádolta a protestáns egyházfiakat, hogy elcsábítják a katolikus híveket és erővel magukhoz kényszerítik őket. Követelte, hogy a lelkészek engedjék szabadon a híveket. Egy hetet adott nekik, vagy befagyasztja a Vatikán vizes projektjét Kambiban, leállítja a fejlesztési támogatásokat, becsukhatja az egyház pénzelte egészségügyi központokat és iskolákat.

A lelkészek tanácstalanok voltak. Gyűléseztek, mit válaszoljanak a provokációra. Az egy hétből két hét lett, majd három. Amíg a lelkészek tanácskoztak, hogyan szövetkezzenek a nyílt provokációval szemben, a három hétből három hónap lett. Ezalatt Angelo atya Kambi kocsmáit járta, és sört rendelt mindenkinek, hogy megmentse a lelkeket. A hétvégéig az összes kocsmát végiglátogatta, összeismerkedett a törzsvendégekkel, a söntések összes legyével, és végigivott min-

dent, kivéve a kumi-kumit. Verekedett, vagyis fujót csinált a Fanya Fujo Bárban, a legkeményebb fejűekkel került összetűzésbe, de bizonyította, hogy fehér csuhája ellenére férfival van dolguk.

Ha kellett, fizetett sört, és lekötötte a hallgatóságot, amíg végigmondta a mondókáját. Olyanokhoz is eljutott, akikkel Juda kudarcot vallott, és partnerként érvelt és vitatkozott mindenkivel. Meggyőzött mindenkit, hogy Jézus Krisztus győzelmes, és jobb, ha mellé állnak. Atyásan veregette a vállukat, és közölte, hogy elérkezett a megváltásuk.

– Találkozunk vasárnap – búcsúzott. – Tuonane kanisani Juma Pili.

Vasárnap reggel olyan másnaposan ébredt mindenki, hogy fogalmuk sem volt arról, miért, mikor és hol kellene találkozniuk vele. Csak néhánynak derengett valami, és azok elvándoroltak Juma Pili templomába, mise közben újra álomba zuhantak, és amikor fölriadtak, fölálltak szertartás közben és eltűntek örökre.

Az egyhetes ultimátumból kettő lett, majd három. Három hétből három hónap, és ezalatt a lelkészek szövögették az összeesküvést. Elhatározták, hogy fölgyújtják a templomot, Juma Pilit megkövezik, korbáccsal űzik ki a faluból, ám ekkor Juma Pili megszöktette Kasztráló Jeni unokahúgát.

– Ráadásul protestáns a nő – mondta Juda. – Ravaszabb a nyáj a rókánál.

„Ravaszabb a nyáj a rókánál”, gondolta végig Padre Pardo. Ne felejtse el papírra vetni. Annyit tanul, pörög minden, jegyzetelnie kell, hogy ne felejtse el valami lényegest.

– A protestánsoknak Angelo atya bukása cáfolhatatlan bizonyítékul szolgált, hogy övék az egy igaz egyház. A többi lakos szerint, és ezt terjesztették is, protestáns összeesküvés készült a pap eltávolítására, és ezt ismételte a Négyek Bandája, így ott is arattak, ahol nem vetettek.

Kambi lakói meleg szavakkal kezdték emlegetni Juma Pilit, hogy az velük ivott, evett fej- és patalevesből, tudott bőfögni, és kiállt és harcolt a hitéért. Ugyan nem értettek egyet vele, hogy továbbállt a kövér pincérlánnyal, azonban pénzt és időt nem vesztett rajta Kambi. Csak a vatikáni milliók hiányoztak, de azt úgyse látta vagy fogta a kezében senki.

– A ti pénzetek volt, nem a miénk – idézte Juda. – Lett volna csak protestáns projekt, és akkor Kambi könyvekben gázolna.

Juda Pesa nem figyelt egyik félre sem, és ezt nem is titkolta. Rávette a barátait, hogy újítsák fel a régi szélkereket, mikor elterjedt, hogy a Vatikán egymillió dollárt adott Angelo atyának az öt mérföldes vízvezeték lefektetésére. Az Aberdare erdőtől a Kambi piacig. Juda vizes projektjéből kipárolgott a lelkesedés. A csövek, az anyag, amit a fiai szereztek, halomban rozsdásodott a szélkerék alatt.

Juma Pili ezután próbára tette Kambi hitét, és megsavanyította az isten szolgáltaiba vetett bizalmat. Juma Pili olyan ember volt, akiről Juda elhitte, hogy érti, és megkedvelte.

Forrás: *Christmas Without Tusker*, 2015, Chattanooga (Tennessee), HM Books

Kiss Árpád fordítása

René Ménil

Gyermekkorom színei, a vér színei...

Azokban az időkben az égbolt csodálatos, remegő, kék kárpit volt, rajta megtört a kókuszpálmák tintaszínű virága. Életem még nem ismerte a hétköznapokat.

Délutánonként kezdődtek az utazások: a lepkék kihívóan hímzett szárnyai jelezték az idő ritmusát. Ekkor már csak a mezítelen és vörös földnek éltem. Vörös volt az udvar vert földje, vörös a töltés frissen kaszált földje, a távolban pedig szép vörös rajzokon mozdulatlan négerek. Elbűvölt, hogy lábammal megérinthetem ezt a földet, alakíthatom, ízlelgethetem. Különösen szerettem azt a kimondottan vörös, ráadásul nedves és ellenálló agyagot. Gyúrtam, morzsoltam, formáztam a piros zselét, és oly szeretettel sároztam össze magamat.

A délután közepe minden alkalommal egy olyan helyen talált, ahol a föld már nem az a véres pép volt, hanem szép, sárga por. Ott, hogy szeressék, a földből fiatal, ibolyaszínű levelekkel félig betakart *Szent-Martin igname*¹ bölcs, bíborszínű szárainak kellett kibújniuk. A fény, amely mint egy meleg kéz, mint egy meleg hernyó, áttört a már kicsit megsárgult sövény léckerítésén, még belekapaszkodott az ibolyaszínű szárukba és ebbe a talajba. Órákon át, mint egy idióta, tágra nyílt szemmel figyeltem a megvilágított és hihetetlenül ibolyaszínű növények szárait. Körülöttem zizegett a levélzet alkotta kastély. Kinyújtottam a kezemet: a boldogság úgy hullott reám, mint árnyéksorozatok...

Délutánonként kezdődtek az utazások...

Egy töltést követtem; a napfény nyomában haladtam. Volt egy boszorkány az életemben: egy színpompás kakas. Mindig hirtelen bukkant fel, az egyik útkanyarulatban. Szerettem és gyűlöltem őt. Emlékszem, ott ment, az ösvény közepén; én a bozótokba vettem magam. Ő csak ment ott, és nevetett magában. Egyébként hamar eljutottam az utazás végére. A boszorkányom kunyhója ott füstölt, szomorúan. A virágok már nem öltöztették szemtelenül a sövényt. A töltés lábánál azonban sápadtan, mint világos nappal, az álmodó halott lábainál gyertyák lángjaiban fehér virágok égtek. Nem lehetett továbbmenni: tudtam, bár sohasem próbáltam. A messzeségbe néztem, és rátaláltam a vörös vonalra. Ez volt a lovasok ösvénye. Hamarosán megérkeztek. A távolból kivethettem fekete nemezkalapjukat, fehér mellükön a szétnyíló szmokingjukat, és kitaláltam szörnyű sarkantyújukat. A koporsó már bizonyára messze volt, de

¹ Szent-Martin igname: *dioscorea alata*, trópusi vagy mérsékelt éghajlatú növényegyüttes tagja. Tápláló, könnyen emészthető.

nem igyekeztem utolérni. Majd gyorsan el is tűntek a *katalpák*² friss sövénye mögött.

Újra csönd, és én ott maradtam, egyedül a földdel...

Nagyjából ekkoriban jelent meg álmaimban és álmodozásaimban egy ló. Óriási ló, óriási farral és fejjel. Feltűnése szorongást váltott ki bennem. Vörös vagy talán kék volt. Mérheterlenül nagy testével az égbolton ágaskodott. Én pedig ott állok előtte, remegve, egy porszemmel a kezemben...

Végül már nem remegtem, amikor talákoztam ezzel a rettenetes látogatóval.

Megszelídítettem.

Később szenvedélyesen vonzódtam mindenféle fényes üvegyöngyök iránt. Egy romos, fény emésztette udvarban, újra látok egy kisfiút: a csupaszd földön ül, kissé előrehajol. Mellette az árnyéka. Kezében különféle üvegtárgyakat tart nagyon komolyan. Kék üveget, piros üveget, violaszínű üveget, zöld üveget. Szeméhez emel egy kék üvegdarabot: ebben a színben a legféktelenebb falovak nyerítenek, és ráadásul még a lekaszált házak, melyek egy újév-napnyi ideig közelítenek felétek. Megremeg... Most a piros üveg: egy másik világ. Új elragadtatás: szemével követi a világot, a világ fehér, a világ megsemmisül...

Örömet a féktelenségig fokozta, amikor felfedeztem a csiszolt kristályokat. Semmi sem lett olyan értékes a számomra, mint egy prizmává formált üvegdugó. Ettől kezdve már nem is éltem, teljes énemmel behatoltam a kristály közepébe, ahonnan nézve a világ és a fény darabokra szakadt, elképzelhetetlen színű és törésű világokká sokasodott. Kezemben volt a kulcs. Nem aludtam többé, a kristály ébren tartott. Soha annyira nem szerettem az éjszakát. Álomból ha felriadtam, elindultam, hogy lángokat keressek. A kristályomat a petróleumlámpára irányítottam, melynek lángjában vér és füst volt; a gyermekes és bölcs lángú lámpabélre, a villany fagyos lángjára, a parázsra, visszatükröződő tárgyakra, a falon kilengő lámpa homályos fényére, a parázs bolondos visszfényére, a visszfények visszaverődésére. Rejtett világosságokat leptem meg, amelyeket a félhomályban álló tükrökből meríthetünk, azután végtelen mező falombjait világítja meg, az éjjel a fák tövénél összegyűlt tócsa visszatükröződését, a holdfény visszaverődését egy pohár vízben, dolgokét, melyeket a szobában nézünk, amikor csak egy üszkösödő gally szúrja át a sötétséget. Végül, az éjszaka mélyén jön a meglepetés lángja, mely nappal és éjjel verdes a szárnyaival. A lámpa kialudt. A tárgyak most saját lángjaikat bocsátják ki; nappal lett... Egy nap, amikor több világban élhetek majd. Soha ennyire nem szerettem a nappalt.

Pacsirtacsalogató tükrömben ekkor csapdába esett a világ. Tükrömben minden sietett, egybeolvadt, megfagyott, melegtől, hidegtől, élettől pattogott.

² katalpa, catalpa, catalpa biognonioides: szívlevelű szivarfa, utcák, parkok díszítésére használják. USA dél-délkeleti vidékéről származik.

Már csak egy kristálydugóval a kezemben járkáltam. A dugóban volt a flakon, a flakonban volt a világ, az összes világ. És mindez, mint egy madár, ott remegett a kezemben.

Gyermekkorom színei, a vér színei...

(in: *Tropiques*, n° 5, 1942. április, 33–35. old.)

Kun Tibor fordítása

Ménil, René: 1907-ben született Martinique szigetén. Ugyanitt, a *Lycée Schoelcher*-ben ismerkedett meg *Aimé Césaire*-rel. Ösztöndíjasként Párizsba mehetett tanulni. A *Louis-le-Grand* Gimnáziumban folytatott tanulmányai után a Sorbonne-ra iratkozott be, ahol 1929-ben pszichológiából, erkölcsstanból, szociológiából és logikából, majd egy évvel később általános filozófiatörténetből és fizikából szerzett diplomát. 1932-ben Párizsban több értelmiséggel együtt megjelentették a *Légitime défense* (*Jogos önvédelem*) című, mindössze egy számot megért lapot, amelyben hevesen támadták a martinique-i kultúra és társadalom elmaradottságát. 1935-ben egy kommunista szervezetet alakított. 1938-tól 1972-ig filozófiatanár a sziget fővárosában, Fort-de-France-ban. 1941-től 1945-ig a szigeten megjelenő *Tropiques* (*Trópusok*) című folyóiratban egyrészt a francia irodalmat, zenét igyekeztek megismertetni, másrészt martinique-i és Martinique-on kívüli költők, írók írásait közölték, így – többek között – Ménil-ét is. Megalapította a martinique-i kulturális egyesületet. 1981-ben jelenik meg *Tracées. Identité, négritude, esthétique aux Antilles* (*Ösvények. Identitás, négritude, esztétika az Antillákon*) című, 1999-ben az *Antilles, déjà, jadis* (*Antillák, már, valamikor*) című könyve; ez utóbbiért *Frantz Fanon*-díjjal tüntették ki. 2004-ben halt meg szülőföldjén.

Chinua Achebe
Az emlékezés napja

(Remembrance Day)

Kifejezésre juttatott gyászod
félárbócra eresztett zászlód
ünnepi arckifejezésed óvatos
hátralépésed és üdvözlated az üres
sír virággal telehintett lábánál
dicsőítő szavaid – nem, semmi sem
fogja lelküket megnyugtatni. Mintha
ez lett volna választásuk
örvendve mutatták számodra
ugyancsak döbbszent arcukat
örvendve röptették lehanyatló
zászlódat mondták el
reszketeg dicsénekedet – mintha
még élnél... Való igaz
szenvedtél is. Szerencsétlenül
éltél a minden módon bő ellátással;
idegeid szakadékára voltál
kikötve éjjel és nappal; ápolt
hajad elvesztette fényét; izmos
tested elvesztette gömbölyűségét. Igaz
sokat szenvedtél. De most
választhatsz tizenkétféle módon
is helyre állíthatod saját magadat.
válaszd bármelyiket és hamarosan
el fogod felejteni a félelmet
és kezed szorongását, a veszedelmet
a szakadék szélén... Az üzletek újra
készleten tartják a különféle
hajfestékeket, a csipke és
az arany is visszatérnek; így aztán
visszanyered elvesztett jókedved
és a jármot és felejtesz. De mikor,
milyen hamar, nyerik el ők a halálukat? Hosszan,
hosszan azután hogy elfeledted, ott állnak
az újonnan érkezők a reinkarnáció veszélyei
és megváltozhatatlansága előtt, durva
rögök még egyszer aki egyszer megszület
a fazekas finom keze által a legszebb
bemetszéseket most visszataposva

az ősi sárba, erre biztosan
 emlékezni fognak. Ezért félnek tőlük! Félik
 rosszindulatukat az elhunyt, halálra
 jutott rokont. Félik vérbosszújukat;
 rettegik látogatásuk
 napját! Menekülj! Menekülj! Menekülj
 bűntudatod palotáiból és városaiból! Menekülj
 mert jönnek ők és megfosztanak
 helyedtől és rád találnak akár
 otthon vagy a keresztút órájánál. Imádkozz
 üres kézzel térjenek vissza azon
 a napon, hogy vörösén izzó gyűlöletüket
 egy másik hosszú éven át dajkálják...
 Dicsőítő szavaid nem értük szólnak,
 nem elterjesztésükért Idumota bronzba öntött
 hősei jelölte tucatnyi városban... Menekülj!
 kérj menedéket távoli helyeken amíg
 a hősök egy új nemzedéke fel nem emelkedik
 ujjperceiden megtisztult gyermek-papjuk mögött
 hogy beiktassa a kiengesztelődés évszakát
 és kimentse súlyos tettek által a kérges ujjakból
 a megbékélés zsenge rítusait

Collected Poems, 24–26. old.

Háború után

(After a war)

Háború után az élet
 kétségbeesetten kapkod
 a normális állapot átvonuló sejtetései
 után mint ahogyan a szőlő
 körbefonja az üreges gallyat: kiéhezett
 gyökerei körbezárják
 a törmeléket és minden
 törött üvegdarabot.

Izgatottan átkozni szoktuk
 a visszatérést az örömteli
 asztalokhoz mint tékozlásokhoz
 hazafelé a városból... A fogyasztásmérő
 első számlámmal szolgálva
 barátságos képet hozott
 komor idegenekkel teli
 köreimbe és mosolyogva
 hálásan vittem őt az ajtóhoz.

Háború után
megragadjuk kifulladt
áradatunk egykedvű ösvényein
a lüktető nedvesen habzó
szemetet... Lábadozó
táncosok túl hamar kelnek fel
hogy körtáncukkal csatlakozzanak
tehetetlen lábunk korábban még igen
bár többé már nem értett szándékához
kiagyalva csak
a majdhogynem elfeledett
különös lépéseket.

A nyomasztó halál
és a szédítő, utolsó órában érkezett
haladék évei után
boldogok vagyunk behányolni félelmeinket
és veszélyes hozadékainkat mind együtt
egy sekély sírgödörbe és menekülni
ugyanazon a gyászos úton, amelyen jöttünk
egyenesen a kísértet járta otthon felé.

Collected Poems, 29–30. old.

Lázár

(Lazarus)

Ismerjük az ő nővéreinek
lélegzetelállító örömét, amikor a hír
szétterjedt: Feltámadott! De
annak az embernek aki teljes életet él
Lesz más dolga is, mint hogy
a nővéreivel számoljon.
Valószínű hogy az éles szemű
asszisztensnek, aki odalépett
az asztalhoz, az irodában,
neki a feltámadás egy szörnyű
szégyen volt... Ogbaku
szerencsétlen népe megismerte
a retteget azon a napon, mikor
a kétféjű gonosz országútjukon
megindult. Nem lett volna könnyű
ismét összeszedni a vérfoltos
klubokat amiket sutba dobtak; vagy
elfordulni az ügyvéd összevert

testétől, amely ott hevert az összetört
 limuzin mellett, hogy elbánjanak
 saját emberükkel, összekavarodva hirtelen
 a tágra nyílt szemmel észlelt feltámadástól...
 Milyen jól megértették azok az ádázképű
 falusiak ismét csak bíborvörös fegyvereikkel
 hadonászva, milyen jól
 megértették hogy ezen az órán
 gyilkossággal bosszút álló rokonuk
 elfordult tőlük más atyafiságoknak
 engedelmeskedve, valójában
 saját vádlójához fordult, hogy
 egy szuszra kitörölje a jogalapot
 és az indoklást! Így aztán második
 alkalommal ölték meg őt, azon a napon,
 az ígéretes feltámadás küszöbén.

Collected Poems, 49–50. old.

A nigériai népszámlálás

(The Nigerian Census)

Nem gyászolom veled
 az elveszett lakosságot, hűbértokod
 néma oszlopait mely töröltetett
 a király könyvében a számok közül.

Mert a te közút mentén
 épült kőházadban
 egykor meghallhattad a menekültek hangját
 hajnalban mézárításokról és sorscsapásokról
 hét folyó övezte földjükön

De mint egy szárnyra kelt szarvcsőrű madár
 visszahúztad papucsos lábad
 a küszöbről
 el a könnyөгő tekintetek elöl

De a dögvész távolabbról
 mint a messziről érkező mesék
 egy hajnalon helyet foglalt
 Ogun hanyag szekerén estére már
 az ő vaskapuján kopogtatva.

Bízzál óh főnököm; a számolási hiba
 bár a decimálásban súlyos,
 boldog kihátrálás a múlt
 határozottabb használatából. Bízzál bár,
 eme szennyes feljegyzésekhez fűzött
 bibliai kacskaringók okán, a klerikális
 fejedelmek trófeákkal díszített visszatérése
 sosem fog összevágni a vörös versejtek
 csendes áramlásával.

De ha az én kelletlen kényelemem hibás,
 akkor lásd e hosszú és töretlen kilátást 2010-ig
 amikor a szó ennek köszönhetően szabadul fel újra,
 és – attól függően, hogy Caesar elrendeli-e
 a számolást – új agglomerációk
 nőnek ki napjaink pusztországaiban,
 és virágzó városok foszlanak szét
 hirtelen támadt délibábként

és a népszámlálók a hivatalnál
 kiszámítják majd az ő nyereségüket
 és a mi veszteségünket, de csak minket tesznek
 akárhány-milliós-számot-akarnak-ők erőssé!

Collected Poems, 66–67. old.

Repülés

(Flying)

Niyi Osundare-nak

Valahol a magasban fellángol a hatalomvágy
 Pusztán a ló magassága kielégíti a csodás turbán
 Gazdag ráncai mögé bújtatott emírt
 Parasztok csúsznak-másznak a porban
 Időnként észrevehetetlen bölintások
 Fejedelmi unalomba burkolva.

Én is tudtam
 Hogy ez az ízlés már régen kiégett,
 Hogy egy hosszadalmas hátravető törekvés
 Életmegnyilvánulásait eleveníti fel.
 Bár lepántolva és megbilincselve
 De e napon én a világ háromrétegű
 Csúcsáról egy hidat rendeltem méltóan

A büszke és tébolyult istenhez, amivé váltam.
 Rohanó felhők szülte varázsszőnyeg
 Gomolygott és koptatta saját fehér lágyságát
 Mint gyakorlott huri ujjak ujjamon
 És fátyolvékony kelme szűrőin át
 Feltárta egy tündérország-arányok varázslatával
 Sújtott világváros csodáit.
 Különféle látás-beállításokkal
 Én tettem, hogy felhők lebegjenek
 A kimerevült táj, a tornyok
 És az oszlopok, a füst-tollas kémények fölött:
 Vagy éppen a föld felé fordulva elszabadult
 Önmagától, kósza szökevény
 Az állandó ég alatt. Hirtelen világszerte
 Nagy világosság érkezett.
 Egy ritka tél mosolya volt, felhőszőnyegemre
 szivárványok gömbjébe rekesztett
 fekete keresztet nyomott. Mindehhez
 Egy csodálatos születés jött el

– ki más is lehetett volna

De ez a szürke sportszerűtlen Indítóok, ez a család
 Tudákos pusztán egy makacs kinyilatkoztatást kínálna?
 De, óh, micsoda szépség! Micsoda sebesség!
 Éjszakai szeker fejvesztett repülésben
 El a mi mindennapi rítusaink Királyi Kihirdetésétől!
 És káprázat szülte Processziókon lovagolva
 Az elnyugodott nemzedékek által is zsugorított
 ősi csökevényes kapzsiságot csillapítottuk
 Amíg a dicső pompába belefáradt szemek
 Visszatértek megpihenni, hogy a mentőmellény
 Csenevész legendája elrendezze
 Az összes helyet ülésem alatt.

Most úgy gondolom tudom az istenek
 Miért oly elfogultak a magasságokkal –
 A hegytetőkkel és csúcsokkal, a büszke *iroko* fákkal
 És a tövis-védte szent gyapjúfával,
 Az apró-cseprő házi istenségek miatt
 Gubbasztnak inkább nádtetővel fedett,
 Törékeny szarufákra oly bizonytalanul felerősített
 Durva deszkalapon minthogy egyenes derékkal
 Üljenek a biztonságos földön.

Collected Poems, 68–69. old.

Kinevettük őt

(We Laughed at Him)

Kinevettük őt, az éhes-szemű
bolond embert viszketeg ujjaival
aki messzebbre akart látni
mindenki másnál. Úgy hívtuk őt
látnok misszionárius forradalmár
és, tudod, az összes többi
hasonlót aki megzavarja a békét
de őt semmi sem téríthette el.

Saját körmeivel kivágta
a saját szemét, kikaparta a kérget
felettük lehámozta a pihenés
és nyugalom felbecsülhetetlen patináját
tóvá duzzadt dühe
zuhataggá növekedett
a vér leömlött
az arcán és a mellkasán... Mi
kinevettük sikoltásai miatt a bolond embert
aki láthatta amit a szemek
megtiltottak, az éhes-szemű
ember, a néző-néző ember,
a viszketeg ember lehajolt
hogy megragadja a félelmetes nappali jeleket
elrejtse azokat biztonságunkért
a világ teremtése során.

Mindig is ellene volt
a vakságnak, tudod, a mi békességünk
a józan vakság, a mi lustaságunk
– mondta ő – vakság. És
az ő fájdalmai? Viharos, megáradó
zuhatagos vakság
a Congo vérfolyó mögött. Ült aztán
a háttérben a lángoló vörös
függöny mögött és nyögött
a fájdalomtól, kinyitotta ujjait,
a felhőszakadásban a fején találták
a vad bosszúálló démonok, kidobolta
dob-házuk csendjétől megszabadulva, a
nagy-szemű kapzsiság jutalmát.
Kerestük a módját, hogy a nevetéstől vízbe
fulladjanak gyötrelmei mígnem egy nap
dél magasságában gyötrelmei

hirtelen elragadtatott himnuszokba
 torkolltak. Tudtuk fájdalma
 felemelkedett az agyába
 és megsajnáltuk őt
 a szegény bolond embert amint
 saját magával kezdett beszélgetni. *Uram,*
 hallottuk szólni vérének
 függönyéhez *Azért jöttem, hogy megérintsem*
bíbor köntösöd szegélyét.
 Ezután ment mint hajthatatlan őrült
 új látványokról fantáziálva
 állította, hogy látja, szegény ember, látja
 őt és én tudom lehetetlen
 e föld számára megmutatni
 mint ahogy a tyúk nem tud vizelni – mintha
 valaki kölcsönvenné őrült otrombaságainak egyikét –
 de ő rajongva szólt a fákról, zöld tetejükön
 röpködő madarak – igen éppen
 röpködtek a levegőben –
 a Napról és a Holdról és a csillagokról
 és a négyesével mászkáló gyíkokról...
 De ma már senki sem
 aggódik érte, megfizette
 a maga árát és mi sem zavarjuk őt
 többé nevetéssel.

Collected Poems, 75–77. old.

Biernaczky Szilárd fordításai

Kommentárok. A nigériai igboföldről származó (és minden kritikusa szerint Nobel-díjra érdemes) Chinua Achebe (1930–2013) kevés verset írt, akárcsak „nemzettársá”, a Nobel-díjas nigériai joruba Wole Soyinka. Míg utóbbi kevés költeménye és néhány regénye mellett főleg színdarabokat alkotott, Achebe viszont világhírű íróvá növekedett. Őt regényt hagyott maga után. Közülük az egyik a legtöbb (több mint nyolcvan) nyelvre lefordított afrikai prózai alkotás (magyarul: *Széthulló világ*, 1983).

Verseiből is a prózai művekből már jól ismert tematika rajzolódik elénk, mintegy az író főbb problémafelvetéseinek sajátos és költőileg erősen átélt morzsáiként. Vagyis a költemények nagyjából az európai–afrikai érintkezéseket, illetve azok nehézségeit, az afrikai hagyományokat hozzák felszínre, illetve a biafrai háborút helyezik a középpontba. Mindezek persze átszűrődnek Achebe eredendő kultúráján, amelyből a szülői házból szerzett hagyományismeret, az iskolai neveltetés, a katolikus vallás és persze a modern nyugati világ életvitelének megismerése (posztkolonialitás?!) egyképpen nem hiányozhatott.

Voigt Vilmos folklorisztikai-műfajelméleti újításai közé tartozik, amikor korai tanulmányai egyikében felveti a *narratív líra* létezésének lehetőségét a népköltészetben. A hagyományvilág számos elemét, mozzanatát művészetébe és így költészetébe is beépítő Achebe esetében már egyszeri olvasás közben is szemünkbe ötlük:

az igbo író és költő poétikai alkotásait legtöbb esetben egyfajta narratív készítés hatja át, vagyis nem a közvetlen érzelm kifejezéssel meghatározható lírai jelleg dominál bennük. Más kérdés, hogy az elbeszéltelemek, a sajátosan életre hívott cselekményesség, a narrativitás mögött olyan érzelmekkel telt költői feszültségállapottal szembesülhetünk, amelyre ha rá tudunk érezni, beláthatjuk, hogy a líraiság mégiscsak jelen van az igbo alkotó költeményeiben.

Versei közül (többszörösen bővített angol nyelvű gyűjteményes kötete: 2005-ben jelent meg) olyan darabokat igyekeztünk kiválasztani, amelyek magyarul még nem jelentek meg, hiszen főleg Gergely Ágnes és Tornai József korábban már jó néhány Achebe-költeményt hozzáférhetővé tettek anyanyelvünkön.

Jegyzetek az egyes versekhez

Az emlékezés napja. A biafrai ciklushoz tartozó költemény egyrészt az új hatalom álnok viselkedését célozza meg, amely a megemlékezés napján nem róluk (nem az áldozatokról) emlékezik valójában, a verse az engesztelhetetlen gyűlöletet idézi fel, vagyis arról ad képet, hogy ha visszatértek is a rendes hétköznapiak, a megbékéléshez nagyon nehéz út vezet. Eközben finoman átdereng az egész költeményen az Afrikaszerte népszerű hagyományos forma, a dicsérő ének (*praise poem*), amely ugyan csak utalásszerűen, nem pedig konkrét formai elemekkel, díszítványokkal bukkan elő.

Háború után. A szörnyű halál képeire ráfordul a visszatérő mindennapi élet leg-hétköznapiabb mozzanatainak jelentéktelensége, de a költő lényegében nem képes szabadulni a rettenetes napok árnyékaitól, amikor arról ír, hogy az emlékek egy sekély sírgödörbe hányva, és az otthonokba visszatér az élet.

Lázár. Ismeretes, hogy Achebe katolikus vallású volt (ezt regényei kapcsán némely *afrikai tradicionalista* kritikusi a szemére is vetik). E verse a régi igbo világ Afrikában, de általában a törzsi kultúrákban (sőt, a mi saját európai múltunkban is jelen lévő) jól ismert társadalmi gyakorlata, a vérbosszú jelenségét idézi fel, a hagyományos felfogásra és a keresztényi gondolkodásmódra egyaránt utalva.

Népszámlálás. A versen áthúzódik a hatalom, a hivatal elleni gyűlölet. Egyetlen jelzés mutat arra, hogy nem igbo, hanem idegen népből származó személyről lehet szó. Ez Ogun szerepeltetése, aki nem igbo, hanem joruba isten, mégpedig az első orisa, Oya istennő férje, és a vadászok, a harcosok és a kovácsok védelmezője. A dicsérő műfaj haloványan ismét felbukkan, mi több, egy igazi dicsérő formula is található a költeményben, az ún. beszélő nevek utalva, lásd: *akárhány-milliószámot-akarnak-ők*, amely az igbóban vélhetően egyetlen szó. A költemény vége szinte forradalmi erejű, a sokasodó nép előbb-utóbb legyűri a hatalom bitorlóját.

Repülés. A hatalom régi gyakorlata ugyan már a múlté, de a költő képzeletben felrepül a magasba, és istennek gondolva magát szembenéz a hatalomgyakorlás kockázataival. És kénytelen keserűen ráébredni, nem véletlen, hogy minden kisebb isten is a magasba vágyik, s az *ősi csökevényes kapzsiság* lényegében múlhatatlan átok.

Kinevettük. A világmegváltó eszmékkel telt egyéniségek sorsát jeleníteni meg drámai erővel e költemény: a célkeresztre feszített emberi (vagy isteni) alak allegóriája lényegében minden e típusba sorolható figurát, jelenséget magában foglal, legyen szó profétáról, önmagunkkal szembenézésre készítő reformerről vagy forradalmárról, sőt akár magáról a megváltó istenről: az emberiség nevetéssel reagál rájuk, majd tudomást sem vesznek többé róluk, és az egész elmúlik.

Forrás: ACHEBE, Chinua, 2005 Collected Poems, Manchester, Carcanet Ltd, 84 old.

Jean Sénac

A haza

Itt vagyok, még egyszer, végtelen jelenlétre, városom szívében, munkás népetől körülzárva. Nem tudom, milyen áramlat sodor magával, sem azt, milyen hang hív mindig ugyanazon menedék felé: egy barát mór udvara, egy móló kötömege, ahol egy szegény, éhező és vidám fiatalság uralkodik. Ezek a büszke vállak, melyeket sem a botok, sem a sértések nem tudtak megtörni; mellettük saját erőmet, napfényes nagybetűkkel írt jövőnket találok meg újra. És egy nevet ismétlek, mindig ugyanazt, melyet semmilyen hang nem töröl ki: a tiédet, Algéria Anyánk, örök szerelmünk.

Itt jó a kávé. És olcsó. A tányérok zsírosak, a konyha piros. A paprika még a szavainkat is csípi. Ez lenne ennek a darabos és az iszapban rögöket görgető nyelvnek a titka? Szeretnék biztosat mondani, de örömöm mélyén szorongás és régi lelkiismeret-furdalás őrködik. Apáink e partokra uralkodásra éhezők olyan civilizációját kényszerítették, melynek nincs becsülete és igazi tisztelete. Ennyire vakok és tudatlanok voltak? Oly kevéssé érzem, hogy az ő fajtájukból való vagyok! Azt hitték, hogy ezeket az arcokat, melyek már létezésükkel és férfias fájdalommal is kiáltanak, eltörölhetik. Hogyhogy nem gondolkodtak el a hódító vallomásán: „Amit legjobban csodálok a világon, az a tehetetlen, bármi létrehozására képtelen erő.” Általuk éltünk ezen a földön nosztalgikus kalandorokként, száműzött foglyokként. Meghatároztunk ugyan egy képmutató „felsőbbrendűséget”, de a súlyos és égető Erény visszahúzódott egy háló vagy egy vitorla mögé, vagy a mecsetek csigaházába. A „fehérségünk” csak felkapaszkodott rövidáruboltja volt. De kérdem én, hová „kapaszkodtunk fel”? Idegen hazák polgáraiként nőttünk fel, miközben hagytuk, hogy a mi iszlám hazánk hadd siránkozzon, hadd dédelgesse grandiózus álmait. Távollétünkkel bűnöztünk. Megtagadtuk a Napot. És nélkülünk hazánk felhorzsolta torkát, és íme, ökle lesújt szívünkre. Ó, atyáim!, milyen rosszat cselekedtetek ellenünk, akik itt eresztettük gyökeret! Mennyire tévedtetek! De semmi nem győzi le a Szeretetet. Semmi nem győzi le a Reményt. Megtagadott hagyományaitokból röptükben sikerült elkapnunk néhány kovakövet és kitartó lángot. Szentelenségetek szélén testvéreitekkel néhány éber bozótot természetünk.

A szűk utcákon mesés homok és vaspengésű hang köt ehhez a nyelvhez, melyet még nem beszélek. És véremben a távoli spanyol honokból jött nyelv dolgozik, és reám bízva a tél szörnyű neveit és az aratás frissességét.

Népem körülvesz és mormol. A hegyekben az ébredést készíti elő. Együtt viseljük a szegény jeleit. Mit számít most már apáim gyűlölete vagy közömbösége, mivel, íme, már közeleg az igazság, és én a soraiban menetelek. Cortez gyermekei mindig gyanúsak maradnak? Mit tudunk róluk? Amiben biztos vagyok, az az, hogy egy Haza kovácsolódik, mely kiérdemli a tiszteletet.

S a vörös és sötét alkonyatban így énekel a barátom:

„Testvéreként jöttünk a világra!

Mindenkinek, aki megosztani akar minket, törjön le a keze!”

Tudom, hogy egy az ügyünk, és nem vagyok különálló, hogy azokkal vagyok együtt, akiket szeretek, hogy nem egy gyökértelen álmodozó vagyok, hanem egy józan ember. Ezért tudom, hogy igazunk van.

(Algír, 1954 – Párizs, 1955)

Algír ott, a messzeségben

Itt, hol a zöld táj megtorpan, félúton a vihar és a befogadás mosolya között, itt kezdődik a szájalommal és talán a halállal az én fényem.

Ó, testvérek!, a megrázkódtatás órája előtt, és mialatt a sötétségben a bika-fiak menekülő öröklétünket köszörülük, ó, testvéreim, bocsássátok meg késésemet, bocsássátok meg a levelek langyos illatát!

Holnap szembe kapjuk a tengert. Homok vakít bennünket. Szívünkben egyedül a szivárványhal tartja a napot.

(Ó, országom, íme a kapcsolat! Ez a szent víz, mely a mólótól jön idáig, ez a megkínzott hullám, a hatalmas harag könnye, a mi társult reménységünk!)

Mohó torokkal iszom ezeket a napokat. Egy utolsó jutalom az éj sav marta küszöbén, a szív tiszta hulladékai között.

Kegyetlen föld! Mohón vágyakozó élet! Még egy pillanat a félelem és az erény között, míg márványajkam összecsap tarackbúza-ajkammal, egy pillanat még, a La Loubière¹ jeges vizében hadd törhessek utat a gyönyörök mocsarában! Egy pillanat még, Laguioule² ágacskái között hadd gyújthassak tüzet, mely nem pusztít, és a szeretett szívben megszólíthassam a legegyszerűbb dolgokat!

Hátra, halál! Állítsd meg e rózsaszín kövekben a tridens³ meredek lépteit!

Ti pedig, távoli családjaim, ne kacagjatok a száműzött ember csacska beszédén! Oly sok haszontalan mondat között marad majd egy szó, egy gesztus, mint egy gitárszólam, vagy tévelygésem a sors allűrjeit veszik fel.

Mindent csak érted tettem, mindenben csak téged szolgáltalak, szerelem, fény az emberek között, testvériség!

Országom gyermekei, láttam, ahogy a parton együtt futkároztatok, megsza- badultatok nemzedékeinktől és a vértől.

Gyermekek, láthatlak-e majd egyszer titeket boldog felnőtteknek?

Vonulj csak vissza, halál, vonulj vissza, törd össze kengyeleimet!

Itt megvéd a puha, zöld táj, a tüskés éj. A hosszú éj, mely nélkül a nap csak délibáb.

in: Sénac, Jean: *Œuvres poétiques*, Arles, Actes Sud, 2019.

Kun Tibor fordításai

¹ La Loubière: kis patak Franciaország Cher megyéjében.

² Laguioule: település Franciaország Aveyron megyéjében.

³ tridens: háromágú szigony, Neptun isten jelképe.

Kun Tibor

Jean Sénac élete, munkássága

Francia nyelven alkotó algériai költő, író. 1926-ban született Beni-Saf-ban, egy algériai kikötővárosban, meghalt – meggyilkolták – 1973-ban Algírban; meggyilkolásának okai és körülményei máig nem tisztázódtak, da valószínű, hogy forradalmi állásfoglalásai is szerepet játszhattak benne. Nevét Albert Camus és René Char ismertették meg a francia és francia nyelvű irodalom iránt érdeklődőkkel. 1943-ban megalapítja a *Poètes obscurs* (Sötét költők) nevű társaságot. 1944-ben a Katolikus katonák körében titkári posztot tölt be. 1946-ban egy művészeti kört alapít, melynek elnöke lesz. Ugyanebben az évben súlyosan megbetegszik. Felgyógyulása után a Radio Alger munkatársa lesz. 1950-ben Párizsba érkezik, innen 1952-ben tér vissza Algírba, ahol ismét a Radio Algernál dolgozik.

Ettől az időszaktól kezdve szorosabb kapcsolatot alakít ki a nacionalistákkal, bár az algériai forradalom és felszabadító háború iránt eleinte kevés megértést tanúsított, csak az események irányították a forradalmi eszmék és az algériai háború melletti állásfoglalásra. A nemzeti Oktatásügyi Minisztérium tanácsosa. 1963-ban részt vesz az Algériai Írók Szövetségének munkájában, 1967-ig főtítkára is lesz. 1969-ben, pénzügyi nehézségei miatt egy nagyon szerény lakásba kellett költöznie, amit „cave”-nak („pince”) neveztek. Közben előadásokat tart az új algériai költészetéről. 1972-ben, Houari Boumediene hatalomra jutásakor a Rádiónál betiltják költészeti témájú előadásait.

Műveinek kiadása sok nehézségbe ütközött, részben a fentebb említett politikai okok, részben a hasonló neműek iránt táplált vonzalma miatt; ez utóbbit csak nehezen és igen későn tudta, merte felvállalni műveiben is.

Tematikája meglehetősen szerteágazó. Megérzi sorsának kikerülhetetlen végzetét, amely egyúttal szexuális életének elfogadását és elfogadtatását is jelenti, és azt hirdeti:

*Elérkezett az óra, hogy megsemmisítsetek,
hogy megöljétek bennem saját szabadságotokat,
hogy megtagadjátok az ünnepet, mely gyötör titeket. Megvert Nap,
a kifosztott évekből visszatér*
TESTEM.

Gyakran visszatérő témája saját sorsa, elkeseredése annak alakulása fölött, az önostorozás, önmegvetés, dühödt kirohanásai a népe és saját élete ellen:

*Átkozott a nyelv, melyet beszélek.
Átkozott országom és átkozott népem.
Átkozott az a pillanat, melyben partok kövétől megjelölvén
Felbukkantam itt. Ó átkozott
mindaz, ami dicsőségemet és erőmet adja.*

Reménytelenség, lemondás, megint csak saját tehetetlensége, az önmagával vívott és a társadalma harca sikerének pesszimista előrejelzése:

*Egy reggelen kiszakítod magadat a romok madarából,
összetöröd a labirintust,
a mesés citadellát többé nem tartod ujjaid között,
melyet egy csiga eltiport.
Tántorogva indulsz el a homokon, ittasulva testedtől és az azúrtól,
még egy lépést megkísérelsz,
elültetsz egy bogáncsot, s így kiáltasz: „Hold rózsája! Babilon!”
És amikor már az egész nap csontjaidba merül,
többé már nem fogod látni, ahogy ezek a hordák és hadoszlopok,
melyeket véd a szavaid nyújtotta biztonság,
lassan szétszedik fényes táboraidat és gyöngéd tarotlapjaidat.*

Egyik, most reménységet és biztonságot, optimizmust tükröző költeménye, amelyben újra a tengerben, a tenger élővilágában, és általában a vízben lát menedéket, segítséget minden vonatkozásban, így nyomasztó magánéletében és a politikában, hazája sorsának jobbra fordulásában:

*Rád találtam.
Csak a hangodra már megnyílik a világ...
Hála neked, újra enyém a lélegzet és a mérték,
a kagyló ott van húsod mélyén,
együtt fogjuk behegeszteni a sebeket,
megtanítja, hogy oly igazul, mint a tenger,
görgessem torkomban a kavicsokat,
mielőtt olyan embereknek adnám azokat,
akik megnyugtatnak...*

Hogyan lát egy szellemvárost egy algériai költő, aki hazájában éppen a politikai és társadalmi káosz eluralkodásának a tanúja? Következő verse, amely mint az egyik legszebb és leggyakrabban idézett alkotása, nemcsak egy eltorzult és beteges képzelet műve, hanem maga a lidérces realitás, dühöt, tehetetlenséget általa ritkán alkalmazott verses megformálásban tár elénk: nincsenek hosszú és nehezen követhető gondolatmenetek, mint sok más költeményében, hanem mintegy fel-felvillanó és elszörnyülködtető, éppen ezért – is – meggyőző vakuvillanások, amelyek a sötétet sehogyan sem tudják átvilágítani:

A VÁROS

*Ebben a városban
Már nem járnak emberek.
A patkányok
A szívünk alatt döglenek meg.*

...

*Kicsik a narancsok,
Alig van krumpli,
Tiltottak a csókok,
Pazar gazdagok a mecsetek.*

...

*Paraszt könnyezik,
De milyen aratásért,
Ekevas,
De miért rozsdásodjon?
Mezítláb,
De milyen barázdába?
...Fáznak még a szavak is.*

...

*Férfiak lakta város.
Lefátyolozott arcú nők.
A gyermekek
Tojásfehérjén kérődznek.*

...

*Csönd és genny.
Hulladék-kultúra.*

...

*Gúny-kultúra.
Kiáltások és genny.*

...

*Éhínség, tabuk
És iskolás költemények
(Iskoláskönyvekből).*

...

*A falak ledőlhetnek,
De ezek a tekintetek,
Ez az öntudat?
Felépíteni a jövőt, de mivel?*

...

*A koszra, a mocsokra és a közönségességre
Milyen alapot milyen alapokat fektetnétek, miniszterek?
Milyen dalt, erre a felfordulásra?
Fösvény nacionalizmus, vallás, faj,
A másság gyűlölete:
Hosszú, riadt gyászmenetet képzelek el
zöld és fehér krematóriumon felé.*

...

...

*Fájnak a szavak.
Dühödt a nevetés.*

...

*Ebben a városban
Bűn a fiatalság,*

*Bűn az értelem.
Bűn a szépség.*

A közészerűség az egyedüli törvény.

Véresre vert költészet.

...

...

*Ebben a városban már nem beszélgetnek
az emberek,
Hazudnak egymásnak.*

...

*Nem néznek egymásra,
Figyelik egymást.*

Félnek.

...

*...Ebben a városban
Az emberek nem járnak
Vendégségbe egymáshoz.*

...

Fosztogatás...

...

*...Tiszta ünnep,
Ne engedj,
Tarts ki,
mindenkiért...*

Érdekes, tanulságos, irányt mutató az a néhány vélemény, amelyet Sénacról írtak, mondtak kritikusai, barátai. Csak néhányat idézek közülük, azokat sem szó szerint. Így *Hamid Nacer-Khodja*, Sénac egyik kutatója szerint a költő sorsa példaképpül szolgálhat a kulturális kereszteződésekre és a történelem viharaira. *Rabah Belamri*, egy másik algériai költő azt húzza alá, hogy Sénac munkássága az algériai háború alatt a szabadság, minden nép szabadságáért vívott háború dala, költészete dionüszoszi, mely a szépséget és az életet hivatott dicsőíteni, s ebből nem maradhatott ki a remény. *Jean Déjeux atya*, haláláig a francia nyelvű magrebi irodalmakat talán legismertebb és legelmélyültebben elemző tudós kutatója, Sénac-ot a kor Algériája egyik legjobb költőjének nevezi, ő is kiemeli a kulturális – jelen esetben a francia és algériai kultúra – kereszteződését, amelynek szerinte ez a költő ragyogó napja volt, s a korabeli algériai költő nemzedék a mintaképeinek tartott. *René de Ceccatti* – többek között – arra hívja fel a figyelmet, hogy az erős erotikai tartalommal fűtött sénac-i költészet válasz a valóságot szőnyeg alá söprő hazug, képmutató világ ellen...

Thomas Mofolo

Chaka

(A regény első két fejezete)

A szoto irodalom kiemelkedő jelentőségű géniusza az első dél-afrikai prózaíró generációhoz tartozó Thomas Mofolo (1877–1948). 1905–1906-ban írta meg az első igazi szoto nyelvű regényt. A *Moeti oa bochabela* ('Keleti utazó'), amely folytatásokban jelent meg a Leselinyanā c. periodikában (könyv alakban: 1910), a fehérek előtti világot idézi, bár a főszereplő Fekesi morális felfogásában – gyűlöli a falusi dorbézolást, a veszekedéseket és a szexuális promiszkuitást – a keresztény erkölcs (a Biblia és Bunyan keresztény erkölcsiséget sugárzó könyve) hatása jelentkezik. Az alkotó – feltehetően az igen eredetinek ítélt első könyv hatására – írja meg rövid négy év során további három könyvét.

Így a misszionáriusok Arany-könyvében említett, de minden bizonnyal elveszett *L'angle declu* (*The Fallen Angel*, 'A bukott angyal', szoto címe ismeretlen) c. regényt, amelyet a *Pitseng* (előbb folytatásokban, majd 1910-ben könyv alakban) követett. E mű, amelyben Mofolo többek között tanára, Segoete alakjának is emléket állít, lényegében szerelmi történet, azokat a zavarokat illusztrálja, amelyeket a keresztény erkölcs megjelenése okozott Afrika-szerte.

Az író negyedik regénye a legendák világába emelkedett zulu Napoleon, Shaka király vérrrel, kegyetlenséggel, de egyúttal az önálló újkori afrikai politikai hatalom megteremtésének modelljével teljes történetét állítja elének. A könyv születését vélhetően hosszabb terepmunka előzte meg Zuluföldön, amelynek a részleteiről azonban mit sem tudunk. A világirodalmi színvonalú mű a missziós papok értetlensége miatt csak 1925-ben látott napvilágot (mindmáig csak az általuk számos helyen megcsonkított első kiadás szövege ismert, az eredeti kézirat elveszett). Az író a modern próza és a hagyományos zulu dicsérő énekek stílusának, formai megoldásainak összeegyeztetésével olyan művet alkotott, amely elkerüli a colour local látszatát is, mi több, méltán nevezik Mofolo leleményét „eposzregénynek”. A szoto alkotó írói képességeit jelzi, ahogyan a főszereplő hős jó és rossz oldalait kivetíti – mintegy a pszichológiai regény módján – a sorsát irányító varázslódoktor és a védelmére rendelt két testőr figurájába. A mű, amelynek angol, francia, német, japán stb. fordítása is készült, a modern afrikai politikai önállóság megteremtésére való törekvések egyik jelentékeny éltető forrásává vált. És egyúttal az ún. *bantu aranykor* talán legkiemelkedőbb teljesítményének számít. (b. sz.)

Forrás: MOFOLO, Thomas: *Chaka*, A new translation by Daniel P. Kunene of the famous novel, London – Ibadan – Nairobi, Heinemann, 168 old.

1. fejezet NANDI CHAKÁT VÁLASZTJA

Dél-Afrika egy óriási földnyelv, amely két óceán között helyezkedik el, egyik keletre nyúlik ki, a másik nyugatra. A nemzetek, amelyek itt élnek, igen számosak és nagyon változatosak szokásaik és nyelvük tekintetében. Még így is könnyen feloszthatók, mégpedig három nagy csoportra: azok a nemzetek, amelyek a nyugati tengerparton telepedtek le, sárga színűek. Ezek a szan és a khoi csoportok. A középső területeken élnek a bacsvanak és a baszotók. Keleten a bakone vagy matebele nép. A határok, amelyek közöttük emelkednek, szembetűnőek és jól láthatóak. Ezek olyan határok, amelyeket Isten teremtett, nem az ember. A nyugaton élő nemzetek elszigetelődtek az óriási kiszáradt homoksvatagok által a központi részen elhelyezkedő nemzetektől. A központi részen élők viszont a keleten elhelyezkedőktől egy hatalmas hegylánc által, amely a Fokföldön emelkedik, és a tengerrel párhuzamosan fut, mégis messze, messze attól. Ezek a nemzetek láthatóan különböznek egymástól, olyannyira, hogy ha valaki nyugatról keletre utazik, azonnal tudatára jön annak, hogy egy másik országba került, furcsa népek közé, mikor megérkezik a szoto nemzethez a középső részen, és ahogy a matebele népek felé közeledik a Maloti hegyeken túl.

Célunk itt az, hogy a keleti nemzetekkel foglalkozzunk, a bakonékkal, és ez helyénvaló, hiszen mielőtt belemerülnénk történetünkbe, le kell hogy írjuk, a nemzetek miként telepedtek meg itt a kezdetekben, mégpedig azért, hogy az olvasó megértse, mit fogunk elbeszélni a következő fejezetekben.

A Bokone föld legnagyobb részét, amely Maloti és a tenger között fek-

szik, erdő borítja. Emellett a termést soha nem viszi el a fagy, mert csak enyhe fagyok vannak, mivel a tenger közel van. Vagyis friss zöldellő föld és különösen gazdag legelő borítja. Talaja sötét, és ez azt jelenti, hogy nagy terményhozamú: füve a buja *seboku*; vize nagy mocsarakban rejtőzik, ami arra utal, hogy jószágok nagyon kövérek. Számos folyó található itt, és ez azt jelenti, hogy az esőzések bőségesek. Olyan sűrűn ködbe burkolt föld ez, amelyik gyakran csak akkor szakad fel, amikor a nap már magasan áll, és ez azt jelenti, nincsenek kiszáradások, mivel sokáig tart, míg a csapadék felszárad.

A régi időkben, amikor a nép még letelepülőben volt, sehol nem volt annyi ember, mint Bokonéban, minthogy falvaik nemcsak nagyok voltak, de igen számosak is. Szokásaikat ismerve, mondhatjuk, hogy ők egy olyan nép, mely fejlettebb a gyógyászatban, mint bármely más csoport Dél-Afrikában, és nem csoda, mivel az erdőségek közelében élnek, ahol gyógynövények bőséggel találhatóak. Senki sem hasonlítható hozzájuk a gyógyászatban, amelyet boszorkányság, katasztrófák megteremtése, szerelmi csábítás, varázslat céljára használtak, vagy hogy valakit ismertté tegyünk és jó szerencsét hozunk neki, vagy hogy szétszórhassuk valakinek az ellenségeit – még a khoikat vagy a szanokat, akik oly híresek gyógynövénytudásukról, még őket sem lehet kiválóságukhoz mérni. És kommunikációs készségükről is híresek, őseikkel együtt, akik régen meghaltak, és arról, hogy beszélgetnek velük, és így tanácsot kérnek isteneiktől.

A vízi kígyókat nagyra értékelik Bokonéban, és valóban, vannak olyan

csúszómászók itt, mint a kobra és a pufogó vipera. Az a személy, aki meglátott egy kígyót, úgy tartják, hogy látott valami olyan baljóslatú dolgot, amely előre jelezte, hogy nem lesz sem szerencséje, bár végzetes balszerencséje sem, ami betegségeket hoz rá egyenesen az ősi istenektől. Nincs olyan kígyó, amelyet megölnének Bokonéban, és bárki, aki megöl egyet is, úgy tartják, olyasmit cselekedett, amely mindent csúfságon túltesz. Egy ilyen tett a kígyó meggyilkolásának szégyenével fogja elkísérni további életében. Az, aki megöl egy kígyót, úgy tartják, hogy az isteneket sérti meg, és tiszteletlenséget mutat irántuk azzal, hogy megöli hírvivőjüket, mivel Bokonéban a kígyó az a jól ismert hírvivő, aki a halott kívánságait hozza el élő leszármazottjainak. Ha bemegy valamelyik házba, míg a ház lakói kint vannak, addig nem mennek vissza a házba, kint maradnak, míg a kígyó végül kimegy a saját kedvére, mivel látogatása azt jelenti, hogy egyik ősük vágyott ott lenni. Vagy ha egy kígyó betér egy olyan házba, amelyben nemrég kellemetlen esemény történt, úgy tartják, hogy ez azt jelenti, a halottak boldogtalanok, mert megsértették őket azáltal, ahogyan a leszármazottak az ügyeiket kezelték, és szörnyű csapást hoznak majd rájuk, mint amilyen a betegség vagy a háború. Amikor egy kígyó betér valamelyik házba, a tulajdonosok azon nyomban elkezdik köszönetüket kifejezni vagy bocsánatot kérnek isteneiktől, akik talán megdühödtek rájuk. Kígyók így aztán bőségesen akadnak, mivel nem ölik meg őket. Ezért aztán érthető, hogy a kígyó összetevője Bokone valamenynyí gyógyszerének, mivel nem lehetséges, hogy egy ilyen fontos dolgot kihagyjanak belőlük.

Mikor valaki lefelé utazik a tenger és Maloti között, északon a Delagoa-öböl felé érkezik, és az első, ami Bokone után következik, a szvázi nemzet. A Mfolozimnyama folyón átkelve ott települt le a ndwandwe nép, akik fölött Zwide uralkodott. Mfolozi-Mnyama és a Mfolozi-Mhlophe között, végig egészen a tengerig, éltek a bathethwák, akiket Jobe uralt. Vagy talán még helyesebben fiának a nevét, Dingiswayot említhetjük, aki nagyobb hírnévre tett szert, mint az apja. E kettő között, egy kicsit északabbra, egy kis gyenge nemzet telepedett le, amely hűséget fogadott Jobénak, és amely mint fenu-lwenja volt ismert. Később, mindemellett, ennek a kis nemzetnek nagy hírnévre kellett szert tennie, míg Bokone minden nemzetét a saját nevükön nevezték meg. A fenu-lwenjához közel voltak a mangwanék, akiket Matiwane vezetett, őket egy alkalommal megszállta Thaba-Bosiu. Voltak még a maqwabék, a mafuzék, a bathembuk, a makhuzék, a mahlubik, a bakwamachibisák vagy a mathulik (ahol most Durban városa áll). Az olvasónak meg kell értenie, hogy azt írjuk le, ezek a nemzetek miként helyezkedtek el egykoron, amikor megtelepedtek ezen a vidéken.

Sok kicsi és gyenge nemzetről van szó, amelyek belakták ezt a területet a Mfolozi-Mhlophe partjai mentén, Jobéhoz menekülve, Bathethwa királyához, hogy menedéket kérjenek, mivel ő nagyon szívesen fogadott minden népet. És ezek között voltak fenu-lwenják (később mazuluknak nevezték őket). Azokban az időkben a mazuluk gyengébbek voltak, mint a legtöbb más nemzet, és hogy fennmaradtak, az Jobe király bölcsességének és hatalmának köszönhető. Nagyon híresek voltak dohánykereskedelmük-

ről, faragott fa mosdótálaikról és más kézműves termékeikről.

Nincs hely az egész világon, ahol a háborúk ismeretlenek lettek volna. Eljön az idő, amikor a nemzetek kiéheznek egymásra, és folyamatosan harcolnak egymás ellen, gyakran akár évekig. De végül a béke visszatér újra, és a föld újra meleg. Néha, mialatt a nemzetek békeállapotban élnek, egyik sem zavarja a másikat, kiemelkedik közülük azonban egy fiúgyermek, és ő, még ha csak egyetlen személy is, olyan sok nyugtalanságot teremt, hogy a béke száműzetik a földről, és rengeteg vér ömlik ki. De a szenvedések, amelyeket a *difaqane* okozott, ismeretlenek voltak a régi időkben, amikor a nép még a földet maga választotta ki magának. A nemzetek békében éltek, mindegyik eredeti területén, ahol attól a naptól kezdve élnek, hogy Nkulunkulu, a Nagy-Nagy Ő, a népét kiemelte egy szalmaágyból. Ilyen nagy béke és bőség idején senki sem gondolta volna, még egy pillanatra sem, hogy az életük meg fog változni, és hogy a vadonban fognak vándorolni, nem lesz semmilyen biztos szállás a fejük felett, és hogy lándzsaszúrás által hálnak meg, vagy a kimerültségtől és az éhségtől.

Mazulu kis nemzetét ekkor Senzangakhona vezette, egy nagyon fiatal férfi, akinek három felesége volt, vagy talán négy. Azonban nem volt fiúgyermek egyike házából sem. Csak lányai voltak. Emiatt elégedetlen volt, és nem talált békét szívében, félve, hogy vagyona örökös nélkül marad. Hiszen egy király számára fájdalmasabb, hogy nincs fiúgyermek, mint egy közembernek, mivel a királyt nemcsak saját személyes háztartásáról és állatállományáról ítélték meg, amelyet senki sem örökölt, de királyságának

birtokáról is, amely a földet és az embereket is magában foglalta.

Mivel ez volt a tényállás, Senzangakhona elhatározta, hogy újra megházasodik, hogy aztán fiúgyerekeket nemzzen fiatalabb feleségeivel. Ezért aztán egy hatalmas ünnepséget rendezett, ahol sok-sok táncra került sor, és az ünnepi rendezvények idején titokban minden fiatal nőt szemügyre vett, kit találna vajon vonzónak. A fiatal nők között, akik eljöttek az ünnepségre, Nandihoz vonzódott, egy Langeniből való lányhoz, aki a Senzangakhona területén lévő Ncube faluban élt. Nandi nagyszerű énekes és táncos volt, és arra is megtanították, hogyan tapsoljon és énekeljen a fiatal férfiaknak, amikor azok táncolnak. Nandi felmagasodott, ha kihúzta magát, szép kerek arca volt és világosbarna jellege, mint egy kannabiszmagnak. Lenyűgöző jelenség volt, méltóságteljes, amelyről sokan azt mondták, hogy hozzátartozik a szépségéhez.

A tánc és a játékok befejeződtek, és az emberek belemerültek a sörivászatba. Majd fiatal férfiak egy csoportja otthagyta a többieket az ivászatban, a fiatal lányokhoz mentek, és megkérték őket, hogy játsszanak egy *ho kanának* nevezett szeretőválasztási játékot. Amikor Senzangakhona meglátta ezt, sietett, hogy közéjük álljon, ott legyen, amikor a játék elkezdődik. Ekkorra Nandi már észrevette, hogy Senzankhonának szándékai vannak vele, azt akarta, hogy a lány őt válassza. A *kana* hasonlatos a baszotók között élő *sedia-dia* lánytánchoz, de felette áll a *sedia-diának*, mert egy bizonyos értelemben a *kana* hasonlít a *ho iketára*, ahol egy lány felajánlja magát valamely fiatal férfinak házasságra, mielőtt még arra kérték volna. Mivel Nandi maga szerette meg Senzangakhonát, így valóban őt választot-

ta, és Senzangakhona nagyon hálás volt azért, hogy őt választotta az, akit ő megszeretett.

A rendezvények befejeződtek, itt volt az ideje, hogy szétszóródjanak. De a fiatal emberek, a maguk részéről, az éjszakát Senzangakhonában töltötték, folytatva játékaikat, és csak a következő nap mentek haza. Senzangakhona azt mondta a Ncubeból való fiatal lányoknak, hogy várjanak rá a mezőkön, a völgyben, ami pontosan a falu alatt van. Azon a napon Senzangakhona súlyos érveket sorolt fel, hogy meggyőzze Nandit, ők ketten megtehetnek egy csúnya cselekedetet, amely ember- és természetellenes. Nandinak el kellett gyalognia tőle a mezők irányába, nagyon csalódott volt, amikor észrevette, hogy az, akit ő választott mint szeretőjét, nem viszonzza a szerelmét tiszta szerelemmel, és amikor a többi lánynak visszaért, megmondta nekik, amit Senzangakhona mondott neki.

Azokban az időkben Bokonében, ha egy lány terhes lett, mielőtt megházasodott volna, megölték. Így, valóban, mind, akik kortársai voltak, mind a fiatal férfiak és nők, vagyis mindazok, akik a fiatalok szállásán aludtak. Azt mondták, az a tény, hogy ha az ő saját kortársi csoportjukból valaki olyan tettet követett el, világos jele annak, hogy ismerték azt a kis ösvényt, amire a lányt rávették, és ezzel megfertőznék a nemzetet, vagyis a fiatal generációt, rossz példát mutatva nekik. Azok a fiatal lányok szintén nagyon csalódtak, amikor hallottak Senzangakhona gonosz tervéről, de féltek közzétenni ezt róla, mert egy király a fekete nép körében a törvények felett áll. Bár az illőbb dolog az volna, hogy egy ilyen fiatalember rögtön közzétenné, hogy egyedül őt öljék meg, és a többiek életben maradjanak. Senzan-

gakhona azonban könnyen meggyőzte őket sok félrevezető beszéddel, és annak az ígéretével, hogy feleségül veszi Nandit, míg végül a lány fejét hajtott, és Senzangakhona betölthette szívének gonosz elgondolását.

Amikor Nandinak kimaradt a havi vérzése, értesítette Senzangakhonát, és ő, félve a botránytól, sietős intézkedéseket tett, hogy megházasodjon vele. Adott Nandi szüleinek 55 jószágot, és gyorsan összeházasodtak, nehogy a nép vegye észre, hogy Nandi már terhes. De annak ellenére, hogy Nandi terhesen ment hozzá Senzangakhonához, a terhessége már jócskán előrehaladt. Amikor a szülés ideje elérkezett, Senzangakhona visszaküldte őt népéhez, és egy fiúgyermeknek adott életet, akire Senzangakhona oly régóta áhítozott, aki elfoglalta gondolatait éjjel-nappal, és az öröme szinte túláradt. Amikor a hírvívő Senzangakhonához megérkezett, azt mondta: 'Született neked egy fiad, a keselyűk egy ökre'. És valóban, soha nem volt egy gyerek sem, akire ezek a szavak jobban illettek volna, mint őrá. Kétségtelenül fiúgyermek volt, és valóban a keselyűk egy ökre, ahogy az olvasó ezt utólag majd láthatja.

Azon a napon Senzangakhona elküldött egy hírvívőt, értesítse hűbérurát, Jobét, hogy azon a napon egy olyan pásztorfiúra tett szert, aki vigyázhat majd a nyájaira, aki megharcolja majd a háborúit, aki sikeres lesz majd a királyságában. Senzangakhona e szavai előre jelezték a nagy eseményeket, melyeket látni fogunk később. Amikor a hírvívő megérkezett Jobéhoz, annak fiai szintén jelen voltak. Fülük hallatára mondta el az üzenetét küldetésének megfelelően, és mikor befejezte, Jobe azt mondta: 'Menj és mondd meg a főnöködnek, hogy hálás vagyok a figyelméért, és

azt kívánom, hogy a gyerek nőjön nagyra, igazi emberi lényé és érdemes emberré váljon. Ez most az újság, Godongwana. Ez a személy, akit alattvalód itt leírt, megharcolja majd háborúdat, nem az enyémet, nem az én számomra, én már öreg vagyok, és amikor ő el fogja érni a férfikort, én már nem leszek.' Jobe úgy beszélt, mint az, aki tudja, hogy ez a gyerek mivé válik a világban, és tette a maga dolgát, az ügyet fiai kezébe adva.

Ez a gyerek a Chaka nevet kapta apjától, és amikor elérte a *kuruetso* hónapot,* Szenzangakhona megkérte Nandit, hogy vigye őt hozzá egy időre azért, hogy láthassa és megismerhesse őt. Ezután Nandi egyszer csak visszatért saját otthonába csecsemőjével, Chakával, hogy a boszorkányságtól megóvják, mivel elterjedt a híre, hogy Szenzangakhona feleségei varázslat alá kerültek, hogy ne legyen fiúgyerekük.

2. fejezet

SENZAGAKHONA MEGTAGADJA NANDIT

Mint csecsemő, Chaka szerethető volt, szökellő kisgyerek pirospozsgás arcával, aki nem sírt, még ha elesett is. Még amikor ráütöttek is egyet, nem sírt újra meg újra, csak egyszer sírt, és aztán csendben maradt. A gyerekek általában üvöltének, amikor verést kapnak, és bocsánatért esdekelnek, ugyanakkor azt mondják, hogy milyen bünbánóak, vagy pedig elrohannak.

Mindezek olyan dolgok, amelyeket Chaka soha nem tett. Azt mondta, kegyelemért könyörögni kielégülést ad a büntetést okozóknak. Amint ha elrohannak, azt mondta, hogy az gyávaság; amikor egy embert megütnek valami rossz tett miatt, amit elkövetett, ki kell bírnia a büntetést, ami rossz cselekedetéből fakadt. Chaka mindazonáltal békés kisfiú volt, aki

* Valamely gyerek életének második hónapjában bizonyos rítusoknak, amelyeket összességében mint *kuruetso*t ismerünk, vetették az adott gyereket alá. Mi itt ezeket a rítusokat Azariele Sekese *Mekgwa le maele a Basotho* (A baszotók szokásai és közmondásai) c. könyvében szereplő leírás alapján foglaljuk össze. Az újhoid első megjelenésének idején, ha a gyerek fiú, más fiúkat a közösségből meghívják, hogy bizonyos játékokat eljátsszanak, mialatt a következő szavakat mormolják a csecsemőnek: 'Kururu, kururu, ott van egy korodbeli', és eközben a gyerek arcát a hold felé fordítják.

Másodszor, a gyerek első húsfalatját egy olyan férfi kezéből kapja meg (ha a gyerek fiú) vagy egy olyan nőtől (ha lány), aki közismerten jó jellemű és példás viselkedésű, tehát elvárható, hogy ha a gyerek felnő, olyan lesz, mint az, aki adta neki a húst.

Harmadszor, a gyerekeknek, akár fiú, akár lány, tejet ad egy olyan fiatal férfi, aki még nem ismerte meg a nőket, és egy olyan tehéntől, amelyiket egy bika éppen nem fedezhet, mivel egy, a jelenlegi tejadásért felelős borjút táplál. A fiatal fejőnek emellett ugyancsak közismerten példás viselkedésűnek és általában jó jelleműnek kell lennie.

Negyedszer, a gyerek eddig nem volt esőnek kitéve, attól tartva, hogy ha idő előtt esőnek teszik ki, akkor ellophatják, most viszont már szándékosan kiteszik az esőnek. Az első esős napon a második hónap idején vagy utána (a harmadik vagy negyedik hónapig) a gyereket lefektetik a kertben, fejfelé, és ahogy felsír, a felnőttek is sírnak gúnyolódva, és azt mondják: 'Haj, itt a tolvaj érted!' Ezután eltávolítják őt az esőről.

nem okozott bajt az anyjának semmivel. Azok, akik ismerték őt mint gyermeket, azt állították, még amikor más gyerekekkel játszott is, ha bárki, akinek rátévedt a szeme, még ha nem is ismerte fel őt azonnal, megmondta, hogy királyi vérből való, és nem egy közember gyereke. Azt mondták, hogy mindenki, aki látta őt, a következő szavakkal jellemezte őt: 'Ő egy oroszlán kölyke; ő egy vadállat szopós gyermeke; ő egy újszülött kis-oroszlán.' Az emberek mind ugyanígy éljenezték őt.

Chaka, miután apja látta őt, visszakerült a ncubeiekhez: és még elválasztása után is csak Nandi ment Senzangakhonához, míg Chaka visszamaradt, bár állandóan jószágok és kecskék küldettek neki, amelyeket ételének neveztek.

Volt egy női doktor-varázsló Bunganében, aki nagyon híres volt csábító trükkjeiről, varázslatairól, amelyek jó szerencsét hoztak, olyan varázslatok, amelyek azt eredményezték, hogy valamely királyt nagyon szeresse a népe és más királyok. Egy napon az történt, hogy amikor Chakát meg akarták erősíteni nagy erejű gyógyszerekkel, saját népe szokásainak megfelelően, hívták ezt az asszonyt, mert ő volt az, aki az első húsfalatot adhatta neki. Odaérkezve azt mondta, hogy Chaka még túlságosan kicsi, és még nem kész arra, hogy a királyság nagy erejű gyógyszereit magához vegye. Habár, megerősítette őt olyan gyógyszerekkel, amelyek jó szerencsét hozhatnak, hogy sikeres legyen minden vállalkozásában. Hogy ezt tegye, egy olyan sárga kígyó epéjét vette, amit Bokonében találtak, és amelyet Matebele is nagyra értékelt, olyan nagyon erős valami, amelyen keresztül, ahogyan ők mondták, a szellemek küldik el üzeneteiket. Összekeverte az epét né-

hány más gyógyszerével, és megittatta a fiúval a keveréket. Azt mondta, hogy a gyerek, Chaka, élete folyamán olyan nagy áldásokkal lesz megajándékozva, amelyeket emberi lény még sohasem kapott meg.

Odaadott Nandinak egy gyógyszeres kürtöt, és azt mondta: 'Mindig, amikor a hold éppen eltűnőben van, meg kell fürdetned ezt a gyermeket a folyóban reggel, nagyon korán, mielőtt a nap felkel, és amikor befejezte a fürdést, gyorsan haza kell gyalogolnia, és amikor a nap első sugarai sütni kezdik a falut, vened kell valamennyit ebből az orvosságból az ujjaiddal, és be kell dörzsölnöd vele a fejét. Csak a fej közepét kell bedörzsölni, ahol a gyerek feje lüktet: légy biztos abban, hogy bekented azt a hajkóteget is, amit soha nem szabad leborotválni. Ezt akkor kell tenned, mielőtt bármit is eszik. Mosdasd meg őt valamely nagy folyóban, nem egy kicsiben.'

'Amikor ez a gyerek már megnőtt, és tudja, hogyan fürödjön meg, amikor bemegy a vízbe, el kell tőle távolodnod, és egy olyan helyen várni rá, amelyet nem lehet látni, és te nem mehetsz vissza hozzá, hacsak ő maga nem hív téged. Ő, másrésztől viszont, nem kiabálhat, mikor hív téged, csak suttozhat. Ha látna valami olyat, ami megijeszti őt, míg a vízben van, nincs semmi olyan fontos, ami miatt elrohanhatna, bárminek is tűnik az. Te, a magad részedről, soha egyetlen nap sem kérdezheted meg tőle, mit látott: inkább engedd őt, hogy hadd mondja el maga. Még amikor ez a gyerek fel is nőtt, hogy férfi váljon belőle, nem kísérheti őt másik ember, mikor fürödni megy, teljesen egyedül kell mennie, vagy egy nő társaságában, ha azt kívánja, hogy egy másik személlyel legyen.'

Amikor Chaka elérte azt a korszakot, amikor nem volt képes csúszni és

felállni, de megpróbált gyalogolni, apjának, Senzangakhonának lett egy fia, aki a második feleségétől született. Ez a gyerek a Mfokazana nevet kapta. Mikor Chaka készen állt arra, hogy elválasszák, Nandi visszatért férjének Nobambában lévő házába, és röviddel azután, hogy megérkezett oda, Senzangakhonának még egy fiúgyermeke lett, akit Dingának hívtak, és akit egyik idősebb felesége szült neki. Attól az időtől kezdve Chaka élete és az anyjái nagyon rossz fordulatot vett. Azelőtt Nandi egy gyöngyszemnek számított Nobambában, amióta a király feleségei kedvesnek tartották őt, hogy megszabadította a szégyentől őket, és egy fiúgyereknek adott életet, miközben Senzangakhona csodálta őt a maga részéről, mert őáltala nyert egy fiút, akire olyan régóta vágyott. Nandi elegendő ételt kapott, hogy mellei tejjel teljenek meg Chaka számára. Ő volt a háztartás királynője, de amikor Mfokozana és Dingana megjelent, minden megváltozott. Az idősebb feleségek tekintetüket immár a saját, általuk szült gyermekekre vetették, és kijelentették, hogy Mfokazana a király választotta fiú, akit életkorban Dingana követ. És amikor a dolgok így álltak, Senzangakhona egyszerre csak még egy fiú apja lett, akit Mhlangának hívtak, és akinek az anyja szintén megelőzte Nandit a házasság tekintetében, és akkor az történt, hogy életük ügyei teljesen szétestek.

Senki sem volt biztos a körülményeket illetően, ami körülvette Chaka születését. Sok ember nem tudta, hogy Nandi akkor házasodott meg, amikor már terhes volt. Csak néhányan tudták ezt, egyikük sem mert egy szót sem szólni, különben nagy gondban lettek volna. Lehetséges, hogy néhányan, akik óvatosan megfigyelték őt, észrevették, hogy hónapjai

nem érték el a terhesség hónapjainak a számát. Amikor Senzangakhona még szerette Chakát, és anyja még nagy ajándéknak számított, az idősebb feleségek sértegetni kezdték, és azt követelték, hogy Senzangakhona nyíltan mondja meg, mi fiai rendjének a jellemzője, hogy a nemzet megtudhatná, és a fiúknak is ismerniük kellene saját helyzetüket. Azonban Senzangakhona ezt visszautasította. Az idősebb feleségek ekkor egymás között egy nagy lépés kivitelezésében állapodtak meg e helyzetet illetően. És akkor a tanácsosoknak azt mondták, tanácsolják a királynak azt, hogy rendezzen el néhány dolgot a gyermekeinek; de akármikor, ha a tanácsosok megpróbálták felvetni az ügyet, Senzangakhona haragra gerjedt, és azt mondta nekik, hogy az udvartartás ügyeiből ki kellene szállniuk, és hogy ők csak olyan ügyekben tanácsosok, amelyek a nemzetre tartoznak, nem a magánudvartartásokra. Az egyik idősebb feleség ekkor talált egy varázslót, aki Senzangakhona szívét elfordította Nanditól, hogy bármikor, amikor megpróbálta meglátogatni az asszonyt, olyan félelem fogta el, hogy menten visszafordult.

Miután ismét terhes lett, Nandi hazatért Ncubéba, vagyis odaszállították. És míg ő eltávozott, az idősebb feleségei a szívében haraggal telt Senzangakhona elé járultak, és azt követelték, hogy Nandi soha többé ne térhessen vissza Nobambába. Mikor Senzangakhona megpróbálta ezt visszautasítani, azt mondták: 'Reméljük, hogy jól átgondoltad, mit fogsz mondani, mert mi a magunk részéről türelmünk végére értünk. Visszautasítottad, hogy hallgass ránk, mikor mi azt mondtuk neked, hogy el kellene mondanod a népnek, hogy még ha Chaka elsőszőr született is, a király-

ság örököse Mfokazana, akit Dingana és Mhlangana követ, és ma újra vizsgálautasítod, hogy hallgass ránk, amikor azt mondjuk neked, hogy Nandi soha ne térjen vissza erre a helyre. Elmulasztottuk megérteni, hogy miért szégyenítene meg minket egy ilyen kutya, mint Nandi, aki már terhesen jött el a házadhoz, amikor mi magunk lányok voltunk, és mindenféleképpen érintetlenek, amikor feleségül vettél minket. Emellett, szültünk neked gyerekeket, megtöltöttük a házaidat, a tehenekben mért hozomány csordákban érkezett hozzád, és megtöltötték azok az istállóidat. Szültünk most neked fiúkat is. Ha nem ez lett volna a helyzet, akkor megértenénk. Most viszont elmegyünk, hogy szóljunk rólad és Nandiról, és elmondjuk ezt az ügyet a Nagy Jobe királynak.'

Mikor Senzagakhona meghallotta ezt, nagyon megijedt és remegni kezdett. Megvilágosodott a számára, hogy a szegény, amit ő és Nandi szült, nyilvánosságra kerül, hogy Nandi és a társai meghalnak, és hogy ő maga ugyanúgy meghal, annak ellenére, hogy király, mivel gonosz dolgokra tanította az embereket. Könyörgött a feleségeinek, hagyják, hogy az ügy véget érjen. Kijelentette, hogy Chaka többé nem örököse a királyságnak, és hogy Mfokazanát fogadja el örökösének. Megígérte azt is, hogy Nandi soha többet nem teszi be a lábát Nobambába. De feleségei azért, hogy teljesen kielégíthessék magukat, azt követelték, hogy Nandit tiltsák ki Ncubéból, és azt kívánták, hogy térjen vissza saját otthonába, Langenibe gyermekével, Chakával együtt. És valóban, Senzagakhona kitiltotta őt, habár utána könyörgött nekik, engedjék meg neki, hogy visszatérhessen Ncubéba. Senzagakhona feleségei azonban elképedtek, de az nem jutott eszükbe,

hogy követeljék, Senzagakhona magyarázza el az öröklés új rendjét Jobe-nak, hiszen Jobe csak Chakát ismerte mint örököst.

A fájdalom, amelyet Senzagakhona érzett a szívében, amikor elvált Chakától, a gyermekétől, és Nanditól, a feleségétől, olyan volt, amit képtelenek vagyunk leírni, hiszen nagyon szerette őket. De halálosan félt attól a botránytól, beleértve őt és Nandit, és nem szerette volna, hogy bárki is tegyen akár csak a legkisebb célzást is rá. Ezért elhatározta, hogy messze a legjobb, amit tehet, hogy feladja Nandit és a fiát, feladja és azok közé sorolja őket, akik mindörökre elmentek. Arra is ráébredt, hogy ha nem adja fel Chakát, nemcsak Chaka anyja és minden társa meghalna, de kis királysága is darabokra esne szét, amikor ezek a fiúk felnőnek. Így becsukta a szemét, és a fájdalom úgy eltöltötte, mintha egy követ nyelt volna le, amikor feladta a feleségét és a fiát.

A pletyka nem olyan, mint a kenyér, így senki sem tagadhatja azt meg másoktól. Ezért, még ha botrányát Nandival Senzagakhona halálos titoknak is tartotta, meg kellett tudniuk, habár nyilvánosan nem fedték fel, az emberek ennek ellenére tudtak róla és pletykáltak. Attól az időtől kezdve, amikor ez a tudomásukra jutott, elkezdtek Nandit és Chakát gyűlölni félelmes gyűlölettel, és egyetértettek a királyi feleségekkel, hogy Mfokazana a királyság törvényes örököse. Ők azonban még tovább mentek, és azt kívánták, hogy Chaka haljon meg, mert ő bűnös gyermek, és kijelentették, hogy jobb lenne, ha egy ágyasnak lenne a gyermeke.

Amikor Chaka elég idős lett ahhoz, hogy nyáját vezessen, kimondatlan fájdalmakat élt át. A többi fiú bántalmazta, egyfolytában ütötték,

nagyon erősen, ok nélkül. Egy nap, ahogy pásztorkodtak, kinézték őt, hogy menjen és hozzon vissza néhány elkóborolt jószágot. Mikor visszajött, hirtelen hallotta az egyiküket, aki azt mondta: 'Kapjátok el!' Megfogták őt, és addig hajigálták, míg csak bele nem sántult, és csak ekkor engedték el. Megkérdezte, hogy miért bántalmazták őt ilyen módon, de nem kapott választ rá: azonban világossá lett, minél többet kérdezett, annál jobban ütötték. Ezek a fiúk gyötörték Chakát, mert olyan bizonytalan híreszteléseket hallottak, ami azt sugallta nekik, hogy megszabadulhatnak tőle, ha megölnék őt. Egy nap az egyik ilyen verekedésben Chaka kiütötte az egyik fiú szemét. A következő nap, amikor a fiú apja elkapta Chakát és elverte, ijesztő sebeket ejtett rajta.

A mindennapi verekedés azonban megtanította Chakát arra, hogy miként védekezzen a botjaival, hogy miként védjen ki sok ütést, ha azok egyszerre zúdulnak rá, hogy küzdjön támadáskor és védekezés közben. Segítette őt az is, hogy kifejlesztette futási sebességét arra az esetre, ha el kellett futnia a támadói elől. Nem félt többé a verekedéstől, mivel hozzászokott ahhoz, és soha nem fulladt ki gyorsan, mikor futott. Védekezésnél megtanulta, hogy miként védjen ki egy ütést pont a helyes időben, hogyan guggoljon, hogyan hajoljon előre, hogy kivédjen egy ütést, hogyan térjen ki egyik oldalra, hogyan ugorjon el, és hogy miként mérjen egy ütést a megfelelő helyre a helyes időben.

Egy nap az a férfi mért egy ütést Chakára, akinek az állatait őrizte. A nagyanyja nagyon szomorú volt szenvedésekkel teli élete miatt, amelyet Chaka átélt mint jószágainak pásztora. Így felmentette őt e szolgálat alól, és madarak elijesztőjének

(*madárűzőnek*) nevezte át őt a cirokföldekre, ahová ki kellett mennie a legkorábbi hajnalban, egy égő *towanét* cipelve – egy fűből készített tűgyújtóval, amely megégette az ujjait, még mielőtt megérkezett volna oda, ahova elindult. Emellett, végiglépkedett a hideg harmaton, és az olyan hideg volt akkor, amikor megérkezett a mezőkre, hogy még arra sem volt képes, hogy kellőképpen elűzze a madarakat. Még ha nem is ütötték meg, a többi madárűző kiröhögte, undorral legyintettek, amikor beszéltek vele, és orrukat elfordították tőle, és általában úgy kezelték őt, mint egy félig fehéret. És amikor mindezek a dogok történtek vele, Chaka még nem tudta, hogy mi rosszat tett ő. Nem volt soha egy gyerek, akinek felnövése olyan fájdalmas lett volna, mint Chakáé. Egy olyan személynek, akit az apja megtagadott, ez valóban fájdalmas dolog.

A tehénpásztorok, amikor az unalomtól szenvedtek, hozzászoktak ahhoz, úgy enyhítenek rajta, hogy megkínózzák Chakát. Akkor elhatározták, hogy jobbra mennek a mezőkre, ahol ő volt. És ahogy Chaka elégedetten ott üldögélt egy nap, hirtelen egy teljes fiúcsapatot látott meg, akik hirtelen megjelentek pont az ő közelében a mező közepén a magas fűben, és körbevették őt. Hiába nézett így ki, nem tudott sehova se rohanni. A legrosszabb mindemellett az volt, hogy még a kis botja is messze volt tőle, amivel védhette volna magát. Elkapták őt, és ütni kezdték, míg csak el nem hányta magát, aztán belevágták egy árokba a magas fűben, azt gondolták, hogy halott. Egyvalaki, aki azért járt arra, hogy felügyelje a mezőket, látta őket egész idő alatt, de sajnos túl messze volt, és amikor odaért, ahova Chakát dobták, azt tapasztalta, hogy a fiú nem halott, hanem egyszerűen csak hányt. Akkor

vizet öntött rá, és árnyékba vitte, ahol jó hűvös volt, és Chaka gyorsan felépült. De annyira kimerült volt, hogy nem bírt állni sem. A jóindulatú valaki tájékozódott Chaka hovatarozásáról, akik jöttek és hazavitték őt egy marhabőrben.

Azon a napon Nandi béketúrése végét ért, és tájékoztatta Senzangakhonát Chaka nehéz életéről, de Senzangakhona nem válaszolt. Ő is szomorú volt a szívében, és úgy viselkedett, mintha minden alkalommal nyeldekelt volna, nyála összekeveredett a vérével. Igen, tisztában volt vele, hogy ha közbelépett volna, akkor szidalmazóinak lehetőséget adott volna arra, hogy elmondják, amit tudtak. Mikor a feleségek meglátták a hírvivőt, azt mondták Senzagakhonának, hogy állítsa le a nyájak és birkák küldését, amelyeket Chaka ételének neveztek, és még ha szíve igazán szomorú volt is, leállította azok elküldését, azért, hogy szégyene rejtve maradjon. Oh, milyen keserű a bűn gyümölcse, Senzagakhonának, aki elválasztva él most feleségétől, akit szeret, és akit 55 jószággal vett el, és arra kényszerítik, hogy üldözze őt.

Ettől kezdve az idős asszony megtiltotta, hogy Chaka teheneket tereljen, és nem engedte meg neki, hogy a madarakat a mezőről elriassza, és ez neveltség tárgyává és otthon ülővé tette.

Amikor Chaka fiatal legénnyé lett, Nandi elvitte őt ahhoz a bizonyos varázsló-doktorhoz, hogy megerősödjön a nagy erejű gyógyszerektől, amelyek megvédhetik őt ezektől az emberektől, akik megölni szándékoztak őt. A doktor vett némi gyógyszeres port, összekeverte más gyógyszerrel, és átadta nekik, majd azt mondta: 'Azon a napon, amikor a hold sötétségbe fordul, Chakának el kell mennie a folyóhoz nagyon korán reggel. Mikor

befejezi a fürdést, be kell magát oltatnia ezzel a gyógyszerrel, és akkor vissza kell mennie a faluba, és be kell kennie a fejét azzal, amit korábban neki adtam. Ennek eredményképpen, még ha támadói körbe is vennék egy nagy csoportban, soha nem fogják őt legyőzni, de helyette szét fogja őket könnyedén szórni. Inkább ölni fog, semmint hogy megöljék. Szeretném nagyon határozottan azt állítani újra, hogy ez a gyermek olyan dicsóséggel bír majd, amely felülmúl minden várakozást. Mondd, láttál valaha bármit a folyónál, míg fürdöttél?' Chaka azt mondta, nem. Akkor az az asszony a kezét Chaka kezén egy érre tette, és hallgatott, aztán azt mondta: 'Az események, amelyek e gyermek életéről szólnak, fontosak: súlyos ügyek. Viszszasietek Zwide-be, ahol mostanában tartózkodom, össze fogunk gyűlni, és ha ez lehetséges, itt leszek veled a mától számított tizedik napon. Ha képtelen lennék eljönni aznap, tudnod kell, hogy a munka tart vissza. De ez esetben küldeni fogok valakit, hogy jöjjön, és találja ki nekem, hogy a dolgok miként mennek, főleg mióta tudom, hogy holnap Chaka korán fog kelni, és a folyóhoz menni, mert ez az ő napja.'

Mikor már úton volt, a doktor nyugtalanságot érzett, Chaka nehogy gyáva legyen, mert az a gyógyszereinek hatását megsemmisítené. Ezért elküldött neki kétfajta gyógyszert, az egyiket beoltásra és a másikat megivásra, amelyek célja, hogy az embert ádáz személlyé változtassák, és vágyat ébresszenek a harcra: bátorságot öntenek a májba, és a félelem megszűnik. Az összetevők között azokban a gyógyszerekben egy oroszlán mája, egy leopárd mája és egy olyan férfi mája volt, aki híres harcos volt élete során. A doktor összekeverte az egészet. Az ivásra szánt gyógyszert főleg

Chaka ételéhez adták hozzá. A doktor azt rendelte el, hogy az oltást csak egy olyan asszony adhatja be neki, akinek egy újszülött gyereke van, aki emellett az első gyereke.

A hírvívő gyógyszereket hozott, és Chakat beoltották, mialatt ott volt, és aztán visszament. Ettől kezdve Chakának ellenőrizhetetlen vágya támadt arra, hogy harcoljon, és egy komoly küzdelemben részt vegyen, amelyben nehéz botokat és lándzsákat használnak. Arról álmodott éjszaka, míg aludt, erről álmodott napközben nyitott szemmel: mikor meglátott egy férfit, aki egy fegyvert cipelt vagy egy lándzsát, az egész teste egyszerre csak elkezdett remegni, és azt kívánta, hogy ezzel a férfival harcba kerülhessen. Álmában csordákat látott, és el-lenséges harcosok hordái jöttek, hogy megtámadják, anélkül hogy segített volna neki valaki az emberek közül. És elkezdte kedvelni csakis azokat a beszélgetéseket, amelyek háborúkról szóltak. De még azelőtt, hogy Chaka ilyen nagyon bátor személy lett, sohasem ő volt, aki előidézte a harcot, és nem volt veszekedés sem, de most, hogy ezek a gyógyszerek felsarkantyúzták őt, nagyanyja parancsai ellenére még a legelőkre is elment.

Abban a pillanatban, amikor megérkezett a legelőre, a többi fiú rögtön lerohanta, de szörnyű tátongó sebeket ütött rajtuk, míg el nem menekültek. Hamarosan minden pásztor feladta a vele való harcot, és a vezetőjük lett. Először megitta nyáját a mocsárban, és ő volt az első, aki ott legeltetett, ahol a legelők gazdagon nőttek. Valamely csata végén mindig egyfajta boldogságot érzett, és olyan csodálatos nyugalom érzetét tapasztalta, mint egy mérges kígyó, amely miután megmarta egy személyt, betegen fekszik, míg az meg nem hal, aztán leveti bőrért, és elkezdi újra mozogni. Chaka hamarosan ráébredt, hogy nem könnyen fárad el, még ha hosszasan harcolt is, és ha idővel el is fáradt, sok embert megölt vagy megsebzett. Mikor harcolt, dárdája olyan erővel sújtott le ellenfele védelmezőire, hogy ellenfele a földre esett, míg azon ellenségeinek dárdái nagyon gyengék voltak, akik rátámadtak, alig jobbak, mint a száraz kukoricacsutkák, amelyeket az aratómunkások otthagytak a mezőn.

*Fordította: Biernaczký Orsolya
Sajtó alá rendezte és magyarázatokkal látta el: Biernaczký Szilárd*

Aristide Tarnagda

Vörös föld

*Kon kaabr daa biideèma huunsu maan
 Kon kaabr daa n'ziidaar maan
 Kon kaabr daa kuupela maan
 Kon kaabr daa wèla maan
 Kon kaabr daa suunmaa taalaa maan
 Kon kaabr daa suunmaa gueenoonmaa
 Koon kaabr daa n'zee huunsu maan
 Kon kaabr daa n'zee maan
 Kon kaabr daa n'naan huunsu maan
 Kon kaabr daa n'naan maan
 Kon kaabr daa duunyaan léo yuunoon maan*

A sírok visszazárulnak
 A szúnyogok leválnak a bórról
 A kutyák portyára indulnak
 A fűvön megcsillan a harmat
 Lassan megelevenednek a hangok
 A hold elhalványul
 Az álmok szertefoszlanak
 Léptek halk nesze
 A mosdótálban csobog a víz
 A seprűnyélre ujjak fonódnak szorosán
 Mekegnek a megriadt kecskék
 Kárárlnak a szétrebbenő tyúkok
 Ordít a szabadba vágyó samár
 Bőgnek a kihajtásra váró tehének

Fröcsög
 fröcsög
 minden fröcsög
 A földet telefröcskölik az árnyak
 Az ég kifröcsköli magából a felkelő napot
 A fák szétfröcskölik a szelet
 A tér hangokat fröcsköl szanaszét
 gyerekhangokat
 fiatalok hangját
 férfihangokat
 nők hangját
*Aa dôctakii baba
 Aa dôctakii n'naan
 Aa dôctakii n'kiièsôr
 I dôctakii n'daanèe*

Testvér
Vörös a föld
Az én földem
A sivatagi szél cserepesre fújja az ajkunkat
Ezért van ezen a vörös földön
annyi szőlőtő
annyi néréfa
annyi jujubafa
annyi karitéfa
annyi harcsa
annyi szardínia
annyi szöcske
annyi gyík
annyi macska
annyi patkány
annyi egér
Az én öröslő földemen
a lányok kakaóvajjal puhítják az ajkukat és a talpukat
a férfiak kölessört és árpasört és kólát isznak
A testvérem arca
ennek a öröslő földnek az arca
A vörös föld arcában a testvérem arcát látom
A vörös föld fáiban a testvérem mosolyát látom
A vörös föld karámjaiban a testvérem szagát érzem
A testvérem elment Franciaországba
Egy reggel
A föld
ez a föld cipeli az egész életemet
ez a föld cipeli minden halottamat
ez a föld fákat, virágokat, hegyeket, folyókat cipel a hátán
ez a föld cipeli a házam, a házainkat
ez a föld cipeli a gyerekkoromat
ez a föld táplált, amikor kisfiú voltam
ez a föld szívta be a nyálam és a vérem, amikor focizás közben elestem
Ebben a földben fogantam
Ez a vörös föld az én földem
A testvérem levelet írt nekem
Esett az eső
Szeretem, amikor eső áztatja ezt a vörös földet
Nem azért, mert olyankor nem süt a nap
nem azért, mert olyankor zöldellnek a fák
nem azért, mert olyankor brekegnek a békák
nem azért, mert olyankor kérészek lepik el az eget
nem azért, mert olyankor virágba borul minden
Szeretem, amikor eső áztatja a földemet
mert eső után az egész testemet valami finom illat járja át
Minden eső után, amely erre a vörös földre hull, az élet illata tölti be a tüdőnket

Amikor eső áztatja a vörös agyagot, a frissesség párolgó szagától felélednek a szünyogok. Megtöltik a házakat, a karámokat, a kutakat, és belénk oltják a váltólázat, elkerülhetetlenül. Hiába enyhe a levegő, a testünk felforrósodik, rázza a remegés. Azokat a fiúgyerekeket, akik még nem kapták el a betegséget, az anyák elküldik citromleveleket, papájaleveleket, mangóleveleket, cédrusleveleket gyűjteni. Aztán az anyák összeválogatják és leforrázzák a különféle leveleket, nekünk pedig meg kell innunk a főzetet, be kell lélegeznünk a gőzét, meg kell benne mosakodnunk. És három nap elteltével visszatér belénk az élet, újra megjelenik arcunkon a mosoly, amelyet a szünyogok megpróbáltak elorozni tőlünk.

Gyerekkoromban, amikor futás vagy focizás közben elestem és lehorzsoltam a lábam, a testvérem lehajolt, fogott egy marék finom homokot, és óvatosan ráhelyezte a sebemre. Néhány nappal később a sebnek nyoma sem volt.

A vörös föld és a testvérem minden bajomat meggyógyította.

Ezen a vörös földű vidéken úgy volt, hogy amikor éhesek voltunk, nem sírtunk, nem kérdeztük, van-e még valami a fazék alján. Amikor éhesek voltunk, a testvérem a szemembe nézett, megfogtuk egymás kezét, és kiszöktünk. És addig mentünk, amíg nem találtunk néhány guáva- és mangófát. A testvérem felmászott, és a guáva- és mangófák tetejéről ledobálta az érett gyümölcsöket, hogy legyen mivel megtömni a hasamat. A természet csillapította az éhségünket. És miután degeszre ettük magunkat, a testvérem a fa tetejéről a karomba vetette magát, én elkaptam, és összekapaszkodva lefutottunk a folyóhoz, amely ott csörgedezett nem messze a guáva- és mangóligetektől. Amikor leértünk a folyópartra, belöktem a testvéremet a vízbe, aztán én is utánamentem, egymás arcába paskoltuk a vizet, és a habok csobogása gyengéden simogatta a bendőnk mélyén lapuló guávákat és mangókat. A játéktól elálmosodtunk, a tekintetünk összetalálkozott, mire a karomba kaptam a testvéremet, kivittem a vízből, és leheveredtünk a parton.

Egy reggel megjelent egy csapat férfi, gépeket hoztak. Aznap reggel a gyerekek arca épp kezdett kipirulni a friss levegőn, ugráltak egyik mangófáról a másikra és egyik karitéfáról a másikra, mint a majmok, szaladtak egyik szöcskétől a másikig és egyik gyíktól a másikig, mint a macskák; aznap reggel, amikor idehozták azt a rengeteg gépet. A kormány megbízásából, legalábbis azok a férfiak ezt mondták. Amikor a testvérem meglátta őket, sírva fakadt, és a többi gyerek is rikoltozni kezdett, mert a gépek megzavarták zakatolásukkal a harmatos reggel megszokott csendjét, hatalmas szelet kavartak; a gépek és a sírás vihara elsodort körülöttünk mindent. Én pedig bosszankodtam, mert nem értettem, hová kerültem, nem tudtam, hová meneküljek ebből a hirtelen támadt zűrzavarból, nem tudtam, mihez kezdjek, amikor azt láttam, hogy a gyerekkoromat épp beletolják a folyóba, mintha csak egy kupac rothadó mangó lenne. Mit lehet tenni, amikor egyik napról a másikra a pofánkba vágnak száz év lemaradást? Amikor a csend annyira felerősödik, hogy szinte beleszakad a dobhártyánk? Kialtozni kezdtem a testvérem és a többi gyerek után, de a gépek zaja maga alá temetett mindent, maga alá temette a vöröslő föld csendjét. Fejvesztve szaladgáltam, hogy összeterelem a testvéremet és a többi gyereket. De a föld már gyászba borult, gyászolta a csendet. A kormány gépei mindent elsöpörtek. Rászóltam a

testvéremre és a többi gyerekre, hogy fogják végre be a szájukat, mert üvöltözéssel itt már nem mennek semmire. Amikor a csend már halott, nincs értelme ordítani.

Amióta a testvérem elment Franciaországba, leveleket küldözget nekem

Leveleket

Leveleket

Leveleket

Félek kibontani a levelét

Félek elolvasni a levelét

A testvérem leveléből nem az eső áztatta vörös föld friss illata árad
hanem porszag

szélszag

fázásszag

köhögésszag

Amióta a testvérem elment

amióta a kormány gépei megérkeztek ide

már csak fázásszag és köhögésszag van

Borús szagok

Nem a karitéfáké

nem a jujubafáké

nem a néréfáké

nem a karámoké

nem a sivatagi szélé

nem a vörös föld illata

nem az életé

nem a halálé

A testvérem ezt írta:

Még mindig Párizsban vagyok

egy bárban

Hideg van

Főleg a foci miatt járnak ide az emberek

Most is épp elég sokan vannak

isznak, meccset néznek

Szoktál még focizni, tesó?

A metró

az Párizsban egy külön világ

föld alatti világ

A kocsik sípolnak

Szeretem a metró zaját

Neked is tetszene

Olyan jó lenne, ha te is hallhatnád a metró zaját

Telefonon megpróbálhatnánk

de persze te nem szeretsz telefonálni

Akartam küldeni egy telefont, de neked nem kellett

Akartam küldeni egy tévét, de nem kellett

Pedig talán engem is láthatnál benne

viszontláthatnál

ha lenne otthon tévé
 És talán én is láthatnálak
 viszontláthatnálak
 ha elfogadtad volna a tévét
 Az emberek metróra szállnak, leszállnak
 Aztán csak lófrálnak
 Párizsban nem nagyon lehet mást csinálni, mint lófrálni
 Magányosan lófrálni
 Kávéházakban, bárókban, a metró folyosóin, az Eiffel-toronynál,
 a Montparnasse-on, Belleville-ben, a Château Rouge környékén...
 A metrómegállókat elárasztó reklámplakátok között
 kint a hidegben
 a dudáló kocsik rengetegében
 a zsaruk célkeresztjében
 Én is lófrálok
 és olyankor veled vagyok
 veletek
 Veled gyalogolok a perzselő napsütésben
 ott vagyok a testedben, amelyet belep a focipályák pora
 ott vagyok a távoli mosolyodban
 ott vagyok a horzsolásaidban, amelyekre nincs, aki vörös földet tegyen
 Együtt ülök veletek a földön, és szürcsölöm a teát
 együtt nézzük a lányokat az utcán
 és röhögve utánuk szólunk
 ráüvöltünk az autópályán átfutni készülő kölykökre
 kártyázunk, malmozunk, dámázunk
 Jön a metró
 a kocsik sípolnak
 Messzire megy
 Párizs valamelyik másik részébe
 de én még maradok egy kicsit
 elücsörgök ebben a bárban, a focirajongók között
 Kértem is magamnak még egy sört
 egy ötödiket
 Ne aggódj
 ez lesz az utolsó
 Elszívok hozzá egy utolsó szál cigit
 Általában nem iszom ennyit
 de ma nincs kedvem visszafogni magam

Hé! A cigi miatt igazán nem piszkálhatsz, miattad szoktam rá. Emlékszel? Titokban kimentünk az okramezőre, vittünk parazsat, és elbújtunk. Letörtünk egy szik-
 kadt termést, és a parázzsal meggyújtottuk. Sűrű fehér füst jött belőle. Megszívtad,
 aztán két-három slukk után odaadtad, hogy én is szívjak bele. És mind a ketten úgy
 köhögtünk, hogy majd beleszakadtunk. Tisztára bevérzett tőle a szemünk...

Most vajon milyen a szemed?

Párizsban rengeteg az üveg, a kirakat, rengeteg a könyv, és az a rengeteg ember folyamatosan abban a rengeteg üvegben, kirakatban és könyvben méregeti magát. Én meg itt ülök egy koszos kis bárban, a focirajongók között, és neked írok, tesó. Sokan vannak, isznak, nézik a meccset. Köhögök. Pont úgy krahácsolok, mint annak idején az okramezőn. Köhögök, tesó. Napról napra egyre erősebben. De ne aggódj! Nincs komoly bajom. Csak nagy néha köpök egy kis vért. De te is tudod, hogy vérrel jól állok. Időnként kiszakad egy-egy apró cafat a tüdőmből, azt löki ki a szervezetem a vérrel. Te is tudod, hogy az ember tüdeje olyan, mint ő maga. Nem fontos. Biztosan a cigi miatt van. De ígérem, ez az utolsó. Nemsokára megint együtt leszünk. Nemsokára. Csak ne áruld el senkinek! Főleg anyának és apának ne! Szeretném, ha meglepetés lenne. Amint hazaértem, mármint a párizsi szobámba, összecsomagolok. Telepakolom a bőröndjeimet. Majd meglátod, mi mindent viszek. Nem felejtettem el semmit. Mindent beszereztem. És amint megérkezem, a kormány és a gépeik hanyatt-homlok fognak menekülni. Nemsokára megint együtt leszünk, tesó. Szeretem ezt a bárt. A focirajongóival együtt. Vége a meccsnek. Az emberek felhajtják az utolsó kortyot a poharuk aljáról. Nem túl boldogok, mert a meccs unalmas volt. Egyik csapat sem lőtt gólt. Az utolsó cigimet majd az utcán szívom el. Megyek a metróhoz. A metró is bepakolom valamelyik bőröndömbe. A sípoló kocsikat. Mindenki kiürítette a poharát. Ideje hazamenni. Én is mindjárt megyek, tesó. Elnézem, ahogy a metró elhúz a másik irányba. Jó lenne utolérni, elkapni, összehajtogatni és betuszkolni a bőröndömbe. Ha a kormány legalább metrót építtetne otthon a mindenféle gyárak, plakátállványok, adótornyok, luxusvillák, erőművek, szerelőműhelyek, kanadai, kínai, francia, amerikai nagyüzemek helyett! Az embereknek nem kellene a tűző napon gyalog menniük a munkába. Nem rozoga taligán kellene bevinni a betegeket a kórházba. A nők nem a fejükön cipelnék a rőzsekötegeket, és nem az út szélén szülnének. Nem ütnének el annyi gyereket a terepjárók és Renault-k, és azok a behemót járgányok, amelyek megkeserítik az életünket. De egyet se félj, tesó! Nemsokára ott leszek. Kilépek a bárból. Nagyon hideg van. Záróra. A metrókocsik sem sípolnak már. Most nyomtam el az utolsó cigimet. Alig jár valaki az utcán. Érzem a tüdőmet, a vérembe keveredő cafatokat. Párizs nagyon szép éjszaka. Szép, amikor végre elcsendesedik. Szépek a boltok és a kirakatok. Szép, ahogy megtelik részeg emberekkel. Szép, ahogy a részek gondtalanul imbolyognak a kövezeten. Szép, ahogy a cigarettafüst elhomályosítja a sötét fellegeket. Párizs gyönyörű, de nem bírom itt tovább. Hadd gyűjtsak rá még egy cigire! Csak amíg hazaérek. Hogy ne legyek annyira egyedül a roskatag tüdőmmel és a véres krahácsolásommal. Kérlek, tesó, hadd gyűjtsak rá még egyre. A bár teljesen kiürült, ma már nincs több foci, a metró is megpihen, szállt az éj, de a tüdőm, a tüdőm, a tüdőm még megvan, és te igazán nem tehetsz nekem szemrehányást, nem prédikálhatsz nekem, mert te is nagyon jól tudod, hogy én nem ezt akartam, tudod jól, hogy eszem ágában sem lett volna magányosan róni a koltési éjszakát a romos tüdőmmel és a véres köpetemmel, ha az a rohadt kormány ki nem száll a rohadt gépeivel; de te is ismered Cheik Hamidou Kane *Kétséges kalandját* és benne a *királyi nagyasszonyt*, aki arra tanít, *hogyan győzhet valaki akkor is, ha nincsen igaza*; és Wolé Soyinka tigrisét, aki nem kérkedik a csíkjával, hanem egyszerűen ráveti magát a zsákmányra; akkor és ott ugrani kellett, én pedig ugrottam, és nem bánom; szóval hagyj engem békén, és csak csináld, amit mondok, ne foglalkozz a tüdőmmel és a vérrel, amit kiöklendek magamból, mert sokkal fontosabb dolgaim

vannak, tesó, hidd el, vannak ezeknél fontosabb dolgok is a földön; csak fogd a bőrdnjemet, meglátod, mindegyik tele lesz pénzzel, lesz bennük elég pénz iskolákra, napelemekre, vízvezetékre, konyhakertre, kórházra, annyi pénz lesz bennük, hogy ettől fogva nincs az a kormány, amelyik ide merne jönni, hogy a beleegyezésünk nélkül feltúrja a földünket. Építsd fel az iskolákat minél hamarabb! Küldj el tanulni minden gyereket! A fiúkat és a lányokat is. Találd ki, milyen jelekkel lehet a nyelvünkön írni. Muszáj, hogy a gyerekek ne csak beszélni, írni is tudjanak ezen a nyelven. Anélkül soha nem fognak tisztelni minket. Tanítsd meg nekik az idegen kormányok nyelvét is. Mert aki nem tud visszabeszélni a betolakodóknak, azt óhatatlanul eltapossák; a többit, a többit már magadtól is tudod, tesó; felejts el mindent, és csináld, amit mondok, mert érzem, hogy a tudásban már nincs elég vér, amit kiköphetnék, túl sokáig szívtam a párizsi utca levegőjét, pihennem kell, tesó; mondjuk, nem is nagyon van más választásom, a kocsmák már mind bezártak, és az eső is mindjárt elered, és amikor esik, csak esik és esik, olyankor nagyon hideg van, hideg, hideg van, csontig hatoló hideg, annyira, hogy szinte fáj; inkább rágyújtok még egyre, hátha az segít, hogy hazavonszoljam valahogy a vacak tudómet és a maradék véretem; és amint belépek az ajtón, fogok egy borítékot, beleteszem a pénzt, és holnap reggel az lesz az első dolgom, hogy feladjam neked. Hadd szívjak el egy utolsót, tesó, csak amíg hazaérek... nem érdekel, hogy köhögök tőle... ez a rohadt köhögés... de ne aggódj, tesó, akkor is megcsinálok... szarok a tudómre, szarok a vérre... nem hagyom magam, bármire kész vagyok a földemért, a testvéremért megteszek bármit... ne törődj velem, tesó, Franciaországban végül valahogy minden elintéződik... kit érdekel az eső és a hideg... sikerülni fog, hiába nem tetszik nekik a képem... egyszer akkor is hazaérek, hiába adja fel a tudóm és hiába köpök vért... hiába süvít a sziréna... ne törődj velem, tesó... itt vagyok a szobámban, a nyálammal leragasztom a borítékot... szirénáznak. Valahol szirénáznak, tesó... Te is halod a szirénát, tesó? Ne törődj velem... Nemsokára... nemsokára megint ott leszek veled, veletek... hiába süvít a sziréna, hiába hallgat el minden... hiába hallgatsz...

Vörös volt a földem
az én földem
és most ez a föld fekete
testvér

A testvérem lába állandóan piszkos volt a tömérdék kutyaszartól mert a testvérem szeretett mezítláb rohángálni a fűben
A testvérem minden reggel elbújt a bokrok között, onnan leste a vetkőző lányokat mert a lányok minden reggel meztelenre vetkőztek a harmattól megrészegedett fűben belehengergőztek a harmattól megrészegedett fűbe, hogy érezzék a vízcseppek simogatását
De mostanra a testvéremből nem maradt más, csak néhány levél
Rohadjon meg a kormány
Rohadjanak meg a gépek, amelyek pusztá szavakká változtatták a testvéretem távoli szavakká

Üresen kongó szavakká. Olyan szavakká, amelyek fel akarják itatni a lehullott nedveket a földről, de már késő. Mert tudod, tesó, én igazán szeretlek, de ami itt folyik, az már csak a véres végjáték. A Sony elintézte. És ebben a véres végjátékban

a Sonymak köszönhetően minden a földdel lett egyenlő. Lelapult a fű. A föld elhallgattatta a nevetést. Földre borultak a fák. Földre borultak a mezők. A föld maga alá temette a tiszteletet. Földre hulltak az öregek. Földre hulltak a nők. Földbe döngölték a meséinket. Földbe döngölték a táncainkat. A föld beszívta a vért. A föld beszívta a nyelvet. A föld elnyelte a csendet. Mindent elnyelt a föld.

Egyszóval szerinted egy ilyen véres végjátékban mihez kellene kezdenem a pénzzel? Nem tehetek semmit, és nem is akarok tenni semmit, mert te is tudod, te is nagyon jól tudod, hogy egy fecske nem csinál nyarat, te is tudod, hogy a világ halad előre, és ha engem kérdezel, nem is csak úgy komótosan halad, hanem eszeveszett tempóban rohan, tesó, pont úgy, ahogy azon a reggelen te is hanyatt-homlok elrohantál innen. Miért rohantál úgy el, tesó? Miért? Én is rohantam, tesó, de nem el erről a földről, utánad rohantam, téged kerestelek a fák közt, a folyó vizében, aombokon túl, de már a nyomod sem látszott sehol ezen a vöröslő földön. Úgy rohantál, mint ez a világ. Egyenesen a veszedbe. Szerinted mihez kezdhetnék a pénzzel, amikor te nem vagy itt, mert túl messzire futottál? Mihez kezdhetnék veled, amikor itt már minden elveszett? Nem, tesó, nem teszek semmit. Te könnyen beszélsz, mert leléptél, és közben másoktól várod, hogy váltsák meg helyetted a világot. De engem nem érdekel a világ, nem érdekel, hogy a vesztébe rohan. Érted? Érted, tesó? És azt is tudod, hogy nem kellett volna így lennie.

Te is tudod, hogy mi meg akartunk felelni, túlságosan is meg akartunk felelni.

Te is tudod, hogy aznap reggel feltámadt a szél és süvítve magával sodorta a csendet; egy reggel az ég ránk küldött valami viharos szelet, amely gyökerestül tépte ki ebből a vörös földből a csendet; és azóta reggelente nem halljuk a nap kacagását, nem tudunk megmosdani a hajnali harmatban, miután az eső megöntözte a füveket és a fákat; nincs többé harmat, és ahogy felszáradt, veled együtt elapadtak a könnyeink, elapadt a nevetésünk, megállt a szívünk.

Te is tudod, hogy most már nem tehetünk semmit, csak gyászolunk. Mert a kormány így rendelte el. Manapság mindenfelől csak olyanokat hallani, hogy „Halló! Halló! Ciao! Ciao! Igen? Halló! Halló! Puszi! Puszi! Nem hallak jól. Beszélj hangosabban, nagyon zúgnak itt a motorok meg az autók! A fenébe, nincs több egységem, mindjárt megszakad a vonal! Honnan is hívsz? A francba, a francba, a francba! Sajnos nem vagyok itthon, kérem, hagyjon üzenetet. Ne haragudj, mennem kell, erre a buszra már muszáj felszállnom. Szia! Viszlát! Vissza tudnál hívni később? Dolgozom, beszéljünk inkább holnap!” És ezt az egészet a kormány rendelte így, mert a kormány megrázta a fákat, és a gyerekkorunk lepotyogott a földre, és az egész mehet a folyóba, mintha csak egy kupac rothadó mangó lenne.

De te is tudod, hogy az öregeknek már nem lehet befogni a száját

Te is tudod, hogy a nőknek már nincs idejük odafigyelni a gyerekeikre

Te is tudod, hogy a fiataloknak már nincsenek jogaik

Te is tudod, hogy a kormány rendelkezései száz év lemaradást vágtak egyik napról a másikra a pofánkba

Szerinted mit kellene tennem ebben a mindent elsöprő véres végjátékban?

Belefáradtam, hogy a kormány elvesz tőlünk mindent, hogy úgymond a fejlődés jegyében egy csomó dolgot eladhasson nekünk. Mire jó ez a rengeteg zaj, amitől mindannyian csak krákogunk? Mire jó gyászolni a harmatos reggeleket, ha nem nevethetünk, és nem halljuk többé a szívünk dobbanását?...

Vagy te talán meg tudod mondani, tesó, hogy amikor holnap kidugja a nap az orrát a láthatáron, mi következik? Még jobban alávetjük magunkat? Vagy örök álomba szenderülünk? Vagy újabb gépeket kapunk, amelyek ezúttal eltakarítják innen a házainkat és a halottainkat is, mert ennyi föld még nem elég nekik, és mást akarnak telepíteni a nevető szánk, a pislogó szemünk és a harmatos mezőink helyére? Amikor holnap felkel a nap, mire megyek egy olyan testvérral, aki örökre itt hagyott mindent, és csak leveleket küldözget maga helyett, és azt írja, hogy „csodálatosak ezek a hidak és aszfaltozott utak, csodálatos ez a rengeteg antenna és tévé, rekeszekben áll a kóla, igen, ilyen az igazi civilizáció, minden állatira ki van találva. Tessék, itt van millió boríték, benne millió liternyi verítékem ára. Fogd, és folytasd a munkát, állítsd le azokat a gépeket!” De amikor holnap felkel a nap, ki tudja, hogy nem tűnnek-e fel megint újabb emberek a semmiből, nem rontanak-e ránk minden irányból, hogy tönkretegyék az életünket? Mit hoz a holnap? Leveleket? Verítéket, telefont, tévét? Egy olyan nap következik, amikor már fizetni kell a fényért és a vízért is? Egy olyan nap, amikor a perzselő napsütéstől a fiatal lányok legszívesebben levedlenék magukról a bőrüket? Vagy egy olyan, amikor még a csontjainkat is átjárja az eső? Kinek van itt szüksége tiszta vízre? Nem vagyunk piszkosak.

Bármilyen nap jöjjön is, hidd el, engem nem érdekel. Hiába ugatnak mérgesen a kutyák, hiába hagyják magukat ígéretekkkel kifosztani az emberek, hiába menekülnek vagy hullanak el a testvéreim, nem érdekel.

Mert nekem föld kell

Egy darab vörös föld

Egy darab vörös föld tele olyan levelekkel, amelyek gyógyítják a váltólázát

Nekem arc kell

Egy olyan arc, amelyen meglátszik a vörös föld minden repedése

Nekem fű kell tele harmatcseppekkel

Fű, amelyben a testvérem ott hever, és leskelődik a vetkőző lányok után

Én tudok várni

Kivárom az esőt

Várom, hogy az eső eláztassa a földemet, és kimossa belőle a köhögést és a port

Keresek egy majomkenyérfa, hogy fáradtan nekitámaszkodhassak, amíg az én vörös földemen el nem ered az eső

Legszívesebben minden fáradtságomat letenném egy tamarindfa tövébe, és csak nevetnék ezen a rohadt kormányon, ezeken a rohadt gépeken és az egész rohadt fejlődésen

Legszívesebben minden fáradtságomat letenném egy cédrusfa tövébe, és mindenki-nek a pofájába üvölném, hogy nem, nem, nem, én nem kérek belőle

Nem kérek a tévéből

nem kérek a mobiltelefonból

nem kérek a kólából

nem kérek a kínai rizsből
nem kérek a drága rizsből
nem kérek a génmódosításból
nem kérek a McDonald'sból
nem kérek a fekete műanyag szemeteszsákokból az utcán
nem kérek a munkanélküliségből
nem kérek a szétválasztott családokból
nem kérek a nem létező kórházakból
nem kérek a beszerezhetetlen gyógyszerekből
nem kérek a drága iskolákból
nem kérek az üresen kongó egyetemekből
nem kérek az áramszünetből
nem kérek a csőtörésből
nem kérek a kivágott erdőkből
nem kérek az autópályákból
nem kérek a légszennyezettségből
nem kérek az agyontrágyázott földből
nem kérek a mérgezett tengerekből
nem kérek a magánvállalatokból
nem kérek a tönkretett földművesekből
nem kérek a felparcellázott földből
nem kérek a bezsákolts kakaóból

Nem, nem, nem, nem kérek belőle, tesó

Hagyj engem békén az iskoláiddal és a kórházaiddal és a cafatokra hulló tüdőddel és a véres köpeteddel! Hagyj engem békén az álmodozásoddal! Ne gyere vissza, tesó! Maradj csak Párizsban! Bámuld a metrót és hallgasd a kocsik sípolását! Vedeld nyugodtan a sört és bámuld a meccset, csak hagyj engem békén! Ne gyere ide! Ne gyere ide, mert itt nem vár semmi ilyesmi! Maradj Párizsban, tesó! Mert – ahogy mondani szokad – Párizsban valahogy minden elintéződik, Párizsban van minden, itt viszont már nincs semmi, csak a kormány, ami lassan mindenre ráteszi a kezét, mindent elad körülünk, és közben elégedetten durrogtatja a pezsgősüvegeket; itt már nincs semmi, csak széles autópályák a mezőink, a házaink és a sírjaink helyén; terepjárók és kínai motorok száguldoznak mindenfelé; mindenki ugyanúgy öltözik, ugyanúgy beszél, ugyanazt eszi, ugyanazt gondolja; egyforma, egyforma, egyforma lett minden; maradj Párizsban, testvér, mert itt az Európai Unió egyfolytában tömi a fejünket a rohadt együttműködési terveivel, a svájciak továbbra is mossák a korrumpált diktátoraink és minisztereink pénzét, a franciák meg állítólag rengeteg segélyt küldenek, amiből mi nem sokat látunk, csak az egyre halmozódó adósságot meg a Peugeot-kat és Renault-kat.

És a sírok újra megnyílnak
A kutyák csaholnak
Az ég megtelik csillagokkal
A tyúkok felrebbennek a háztetőkre
A bárányok bégetése abbamarad

A nap bemenekül a fák mögé
 A fákon levél sem rezzen
 A békák brekegnek
 A távolból hangok hallatszanak
 Mosolyogva feljön a hold
 Tányércsörgés
 Gyerekszuszogás
 Fáradtan elernyedő testek
 Elhaló léptek
 Csak a kutyák csaholnak, csaholnak, csaholnak egyre
 és csak én rohanok, rohanok, rohanok előre
 de nem bírom tovább
 Szarok rád, tesó
 És szarok a kormányra és a gépeire
 És az összes jótékonyági szervezet elmehet a jó kurva anyjába a terepjáróival együtt
 Már csak azt várom, hogy az éjszaka végre leszáll, és a segítségemre siet
 Már csak azt várom, hogy felébredjenek a holtak
 Szeretem a kutyákat, ahogy csaholnak, csak csaholjanak, hadd csaholjanak

Mon tii suugr yè bidèema huunsu maan

Mon tii kabr daa n'ziidarr maan

Mon tii daahan yè kuupèelaa maan

Mon tii paangaa yè wêla maan

Mon tii suugr yè n'zii huusun maan

Mon tii laafii yè n'naan huusun maan

Guèerr yaan, taalèè yaan

Mii guumaan, mii buusuulèè yan...

Molnár Zsófia fordítása

Aristide Tarnagda 1983-ban született Burkina Faso fővárosában, Ouagadougouban. Szociológiai tanulmányai mellett kezdett színházzal foglalkozni. Színészként Jean-Pierre Guingané társulatában figyeltek fel rá először, egészen pontosan 2004-ben, az afrikai frankofón színház jeles képviselőit két-évente felsorakoztató *Récréâtrales* fesztiválon, ahol is megismerkedett a kortárs frankofón színház egyik legjelentősebb alakjával, az elefántcsontparti Koffi Kwahuléval, akinek hatására és biztatására kezdett el írni.

Aristide Tarnagda saját társulatát 2005-ben alapította meg. 2007-ben a Culturesfrance ösztöndíjasaként a rennes-i Théâtre National de Bretagne vendége volt. 2008 óta a limoges-i „Les Francophonies en Limousin” fesztivál rendszeres meghívottja.

A magyar közönség 2013 márciusában találkozhatott vele a Budapesten élő Yazid Lakhouché-nak köszönhetően:

Tarnagda *Mi lenne, ha kinyírnék mindenkit, asszonyom?* című darabját – amely ugyanabban az évben az avignoni fesztivál programján is szerepelt – az afrikai frankofón színház közép-európai népszerűsítését szolgáló, immáron több mint tíz éve létező „Frankolorés” fesztivál mutatta be a szerző rendezésében.

Az itt olvasható, 2011-ben született *Vörös föld* című kettős monológ műfaja nem egykönnyen behatárolható, az mindenesetre bizonyos, hogy színpadi szövegről van szó. Marie-Pierre Bésanger 2012-es rendezésének felújítását 2015 januárjában tűzte műsorára a villeurbanne-i népszínház (Théâtre National Populaire).

Aristide Tarnagda kötetben megjelent színdarabjai:

Il pleut de l'exil – Les larmes du ciel d'août, 2007, Ecritures d'Afrique, Cultures france.

De l'amour au cimetière, coll. Récréâtrales, 2008, Ouagadougou, Les découvertes du Burkina.

Alors, tue-moi. – Les larmes du ciel d'août, coll. Récréâtrales, 2010, Ouagadougou, Les découvertes du Burkina.

Et si je les tuais tous Madame? – Les larmes du ciel d'août, 2013, Lansman, Bruxelles.

Ghána – Elmina: a focipálya és a csónakok (Fotó: Kádár István)

Biernaczký Szilárd

Leopold Sédár Senghor

A költő és államférfi

Kétségtelen, hogy L. S. Senghor (1906–2001) a 20. századi új afrikai független világ, társadalmi élet és kultúra emblematikus képviselője. Élete és életműve két világban formálódott. Mint költő, ő volt az első afrikai, akit az oly égi magasságokba törő, magára oly sokat adó, arisztokratikus Académie Française a tagjai közé fogadott. Mint politikus viszont 20 éven át kormányozta szülőhazáját, Szenegált, és alapozta meg a legnyugatibb afrikai ország békéjét, rendezett életét, különösebb atrocitások nélküli évtizedeit. Sőt, ő volt az első olyan afrikai elnök, aki adott pillanatban önként lemondott elnöki pozíciójáról és nyugdíjba vonult (1980-ban).

Senghor tehetős polgári családba született, apja szerer származású kereskedő volt, anyja, apjának harmadik felesége, aki hat gyermeket szült, eredetileg iszlám vallású fulani, aki később Senghorral együtt vette fel a keresztény vallást. A gyermek Senghor katolikus iskolákba járt, majd tehetségét érzékelve tanárai Párizsba küldik tanulni. Itt szerencséjére az elitképző Louis-le-Grand gimnázium felsőfokú irodalmi képzésű osztályában mind tanárai, mind osztálytársai szívesen a segítségére vannak, ha ennek szükségét látja. Bevallása szerint itt sajátította el az „*esprit de méthode*”-ot (a módszeresség szellemét, elvét). 1929-ben ugyanitt megismerkedik – többek között – Georges Pompidou-val, akihez utóbb mély barátság fűzi. Később Senghor maga említi,

„Ő (*ti. Pompidou*) térített meg a szocializmusra, ő szerettette meg velem Barrèst, Gide-et, Baudelaire-t, Rimbaud-t, ő volt az, aki megízleltette velem a színházat és a múzeumokat. Valamint Párizst.”

Megismerkedik ugyanakkor a magukat „gyökerüket vesztett négernek”-nek érző sorstársakkal, így a francia guyanai Léon-Gontran Damasszal, a martinique-szigeti Aimé Césaire-rel, s így hamarosan kirajzolódik, együtt és egyszerre mindhármukban, a *Négritude* („Négerség”) fogalma és mozgalma.

A második világháború idején, 1940-ben besorozzák egy gyarmati gyalogezredbe, fogságba esik, több afrikai katonatársával együtt a németek majdnem agyonlövik. 1942 áprilisában egészségi okok miatt franciaországi fogságából engedik, és rögtön visszatér Saint-Maur-des-Fosséba, hogy tovább taníthasson.

Az 1947-es év jelentős az afrikai, antillai és malgas néger elit számára: megalapítják a *Présence Africaine* (Afrikai jelenlét) c. folyóiratot Párizsban, amely az afrikai néger kultúra terjesztését tűzi ki céljául. Egyúttal megkezdődik politikai

pályafutása, hiszen időközben megszerezte a francia állampolgárságot. Politikai pályafutásának első jelentősebb állomása, hogy 1956-ban megválasztották Thiès város (Szenegál) polgármesterének. Végül is 1960 augusztusában kiáltották ki a Szenegáli Köztársaságot, amelynek ő lett az első elnöke. 1980 után, lemondását követően tagja és aktív munkatársa lett a párizsi ún. Tengerentúli Akadémiának, és 1990-ben felavatták Alexandriában a francia nyelvű Senghor Egyetemet.

Senghor költészete mindmáig az afrikai irodalom kiemelkedő jelentőségű értékének számít. Nemrégiben adta ki a CNRS kiadója több mint 1000 oldalon költői életművének kritikai kiadását. Témáiban, stílusában, formai megoldásaiban ott rezeg művelődési forrásainak sokrétősége, a szerer-wolof-fulani hagyományok, amelyeket első éveiben ismert meg, az iskoláztatása során kialakult katolicizmusa, francia környezetének humanisztikus gondolkodásra készítetése, és persze többek között a francia kultúra szeretetéből fakadó frankofonizmusa.

Senghor költészetében természetesen az afrikai történelmi múlt is felbukkan. Egyik versciklusának (az *Œuvre poétique*, 1990 c. kötetben a vers eredeti címe: „Que m’accompagnement kora et balafong”, 1939) egy részében olyasmivel találkozhatunk, ami akár egy középkori krónikában is helyet kaphatna:

Micsoda hónap? Melyik év?

Gyakhauban a gögös vazallus Kumba Ndófen Gyuff uralkodott és Szine-Szalum alkormányzója kormányozott.

Ósei híre meg a szinei királyi udvar tam-tamja járt előtte.

A királyi zarándok bejárta tartományait meghallgatta az erdőben a szakadatlan halk panaszt

és a fecsegő madarakat amelyeknek tékozló nap tündökölt a tollán hallgatta az ékesszóló trombitacsigát a bölcs sírkövek között.

„Fokor”-nak szólította apámat megosztották egymással az aranyos csörgős agarak hordozta talányokat

Békés rokonok ajándékokat cseréltek a Szalum partján drága bőrtököt sötömböket Búré aranyát Bundu aranyát és tanácsokat fenségeseket mint a Folyó lovai.

Este az Ember sírt és az ibolyaszín homályban jajgattak a kalamok.

(Pór Judit fordítása)

A szenegáli tudós poéta költészetében persze a modern kor és az egész világ ott rezeg, természetesen sajátos afrikai hangszerelésben. A világháború végén születik meg emblemikus költeménye George és Claude Pompidou-nak ajánlva: a *Békeimádság orgonaszóra*. Íme, az utolsó nagystrófa a mű V. részéből, amelyben katolikus hite jegyében a háború és ellenségesség végéért fohászkodva a testvériség felidézésével vall a világról, s benne a saját esendő kicsiny néperől:

*Óh áldd meg, Uram, e népet, ki álarca mögött keresve keresi
tulajdon arcát s csak alig-alig tudja megtalálni,
s Téged keres a belét-csontját roncsoló éhségben és hidegben,*

s a menyasszony özvegységét siratja és az ifjútól elrabolták ifjúságát,
s az asszony, ó, férje kilótt szeméért jajgat, s az anya romok között
kutatja gyermekének álmát.

Ó áldd meg e gúzsát szagगतó népet,
ezt a népet az ebek harmincadján,

mely szembeszáll a hatalmasok és hóhérok falánk falkájával.

S vele együtt áldd meg Európa minden népét, Ázsia minden népét,
Afrika minden népét s Amerika minden népét.

Aki vért és kínokat izzad, s a millió s millió hullám közepében
bodros fejével lásd meg népemet.

S add meg meleg kezüknek, övezzék körül testvér-kezek övével a földet
BÉKÉD SZIVÁRVÁNYA ALATT.

(Párizs, 1945. január)

(Rónay György fordítása)

Senghor, a költő és államférfi ugyanakkor társadalomtudós is volt. Tanulmányait öt kötetben adták ki. Külön figyelmet érdemlő és a kontinens emancipációjában is szerepet játszó műve az, amely az afrikai kultúra egyediségét, önállóságát és régi jelentős forrásait igyekszik feltárni, a világkultúra sodrásába bevezetni, és amely magyarul is megjelent (*Amiben hiszek. Négritude, francitité és a világyetemesség civilizációja*, ford. Kun Tibor, elő és utószó Kun Tibor és Biernaczky Szilárd, 2015, Érd, Mundus Novus Könyvek, 188 old. – eredetileg: *Ce que crois*, 1988, Paris, Grasset).

Ebben a következő sorokkal idézi fel korai éveit, amelyek jól érzékelhetően előrevetítik költői kibontakozásának távlatait, illetve mindazt a humanista gondolatok és magatartásformák jegyében fogant életfelfogást és életvitelt, amelyet államférfiként, megőrizve gyermekkori élményvilágának intelmeit, képes volt megvalósítani és folyamatosan érvényesíteni:

„Amennyire emlékszem, már négy- vagy ötesztendő koromtól kezdve szabad voltam. Igaz, hogy anyám családjához tartoztam. Rokonság, melyet a következő mondás jellemez: »A has az, ami nemessé tesz.« »Waly nagybátyám«, Tokoor Waali, anyám fivére volt a családfő. Középparaszt volt, földjei és kis tehéncsordája volt. Ő nevelt engem; mindahányszor csak alkalom adódott rá, komoly dolgokról beszélt: Istenről, Szellemekről, az Ősökrol, de az »honnête homme« erényeiről is. Néha elkísértem őt vagy anyámat Dzsidszak, a falu alapítója sírjához, hogy ott tej vagy kölessör italáldozatot mutassunk be. És ha néha erőteljesen hangoztatta szererségét, az azért volt, mert fulbe (peul) származású volt, amint azt családneve is jelezte: Bakhoum, a Szenegál-folyó völgyében gyakran előforduló *Bokhoum* egyik tájszólási változata. Igaz, a keveredés (»meszticség«) nem volt különösképpen divatban. Apám visszautasította fivéremnek, Adrien-nek, a Saint-Louis középiskola kiváló tanulójának azt a lehetőséget, hogy felsőfokú tanulmányait Franciaországban végezhesse. Azt mondták neki, félő, feleségül vesz egy »Toubabesse«-t, egy francia nőt!...

Ha én ezeket az éveket a »Gyermekkori Birodalom«-nak hívom, ez elsősorban barátaimmal a közös mezőkre, de különösen az erdős szavannákra

és a *tannokra* (lapos, kopár földdarabok a tenger vagy a tengerágak partján, amelyeket árapályok idején elborít a víz) történő kiruccanásokra vonatkozik. Természetesen jól szórakoztunk, amikor tojásokat gyűjtöttünk vagy a madarakat csúzlítottuk. De a legboldogabbak akkor voltunk, amikor kegyeletteljes beszélgetést folytattunk az Ősökkel, sőt, a Szellemeikkel. Nem minden emóció nélkül emlékszem arra a napra, amikor láttuk a tannon végigvonulni az Év Halottait, a déli nap árnyéktalan ragyogásában. Néztük, amint hosszan elvonultak, énekeltek és táncoltak; (...) Beszéltünk hozzájuk, ahogy néha az erdő állataihoz: a majmokhoz, sakálkokhoz, hiénákhoz. Ekkor még nem találkoztunk a legnemesebb állatokkal: az oroszlánokkal és a hiénakutyákkal.

Azért a legnagyobb, legtisztább örömmünket a faluban találtuk: *Esti mesék a fonóból* – Léon-Gontran Damas egyik művének címe – és a »himnikus dalok«-ban, a *kim njomok*ban.

Nos tehát, a szenegáli esti szórakozás a ginecea egyik helyiségében, a vacsora után zajlott. Az egyik dajkát ültük körül, aki mesélőtehetségéről volt híres, gyakran pedig a négy Hölgy egyike vezette az esti összejövetelt. Afrikában a mese ugyanolyan csodálatos, mint az *Ezeregyéjszaka*. Roland Colin, egy volt tanítványom a Tengerentúli Franciaország Nemzeti Iskolájából, annak idején figyelemre méltó értekezést szentelt neki. Megtudtam belőle, hogy az ókorban a mesét, amit ma prózaként állítanak elénk, magasabb hangfekvésben énekelve adták elő. Emlékszem, hogy Dzsilorban a mese bizonyos részeit énekelték, néha pedig táncolták is. (...)

Még ennél is varázslatosabbak voltak azok az esték, melyeket a birkózásnak szenteltek. A nyolc hónap, melyet a földek előkészítésére, a dudva kigyomlálására, végül pedig a tárolást megelőző aratásnak szenteltek, volt a »szép évszak« a parasztok számára. Ez volt a tornajátékok »szép évszaka«. Ilyenkor Szenegálban az atléták számára a birkózás volt a *par excellence* nemes játék. Egy leány pedig csak akkor teljesedhetett ki, ha szépségéhez énekesi, költői tudását is hozzáadta; ha »karcsú fekete fiújának«, azaz kiválasztottjának a »szívnek és a fülnek tetsző« szavakat költött. (...) Ezek a *kim njomok*, ezek a „birkózás-dalok” azután bevésődtek emlékezetembe. És később is ugyanezek a dalok segítenek majd abban, hogy a legbiztosabb módon megtaláljam a *Négritude*-del az autentikus költészethez vezető utat. Mindig is elbűvöltek varázslatos erejükkel. Ők válnak később, többek között, legfőbb okaivá annak, hogy büszke voltam rá: néger vagyok. És mindez már a szemináriumban bekövetkezett.

Eközben apám, aki kétségtelenül előre érezte, hogy a vakáció kezdetén kirobbanó (első) világháború megrengeti a Nagy Fehérek felsőbbrendűségét, gyorsan iskolába küldött az egy évvel fiatalabb öcsémrel, Charles-lal együtt: a Ngasobili Katolikus Misszióba, ami Dzsoaltól hat kilométerre, a zúgó tenger fölé emelkedő fehér sziklafalon volt. Az ezt megelőző évben Dubois Atyához, a normandiai származású dzsoali plébánoshoz irányított.” (Senghor 2015, 41–43. old.)

Hogy mit jelentett a gyermekkor kettős indítása: az afrikai hagyományok és a katolikus vallás, az egyik legszebb, sajátos, némileg szürrealista, némileg hagyományelemeket magába fogadó, némileg homályos értelmű metaforákkal tűzdelt, mégis rendkívüli poétikai értékeket magában rejtő

költői képekben tobzódó költeményében, az *Elégia a vízhez* címűben érhető tetten, amely egyébként Poór Judit fordításkötetének is a címadó verse, ebből idézünk.

*Nyár Nyár megint te vagy az Nyár a Gyerekkori Birodalomból
A hajnalba-fürösztött reggelek paradicsomkertje meg a pompás
deleké amelyek mint a mozdulatlan sas-repülés.
Ma a csend-nyár vagy a féltékeny Isten szeme
harag-nehézre érlel
Itt vagy mélyen belevésve a század számlapjába
sorsunkra terülsz.
Reménytelen ég alatt mérges villámmal ledöfött
gőgös városok
Jajgatva hevernek a porban nincs honnan hova folyjni
már a folyóknak.
Nincs egy pohárnyi bágyadt bor. Egy pohár víz se
a kristály függőkertekben
Mert ott is csak a víz olítja az ártatlanság emésztő szomját.
Tűz! Tűz! Chicago égő falai Tűz! Tűz! Gomorrha
égő falai
Tűzben Moszkva. Isten változatlan az isten nélkül való
népekhez is akik nem csócsálják szájukban az Igét
– Ó eszkimók manna-hava forgószél hús kéz
őserdők homlokán!
Nyugat Kelet a végvidékek népei a homokba feküdtek
az Atléta keze hajigálta kőnehezékek.
A szakáll az egyiptomi Fáraóé a bot
Mózesé.
Uram irgalmazz a tíz igaznak de irgalmazz Kínának is
amelyért gyerekkoromban annyit imádkoztam
Irgalmazz magadnak aki táplálsz az Ige virágát és mint érdemes
mellet füzérrel ékesíted a Május trónraléptét.*

Senghor egyébként, nem csekély mértékben Paul Claudel hatására, a Világegyetemesség civilizációnak elvét képviseli, amelybe természetesen beleérti a népek és kultúrák egymásra hatásának, de nem összeolvadásának, mindegyik – a másiktól való eltanulások mellett is – saját karaktere megőrzésének (nála ezt jelenti a *metisage* kifejezés) gondolatát, továbbá az afrikai hagyományok múltjának megismerését és megismertetését a világgal, a világkultúrában játszott valóságos szerepének a feltárását, végül is a teljes emberiség messze a jövőbe tekintő együttműködését.

Úgy vélem tehát, Senghor ragyogó és teljes értékű humanizmusa napjainkban – ha mind költészetében, mind esszéiben, tanulmányaiban és filozófiai-művelődéstörténeti megállapításokkal teljes vallomáskötetében hajlandók vagyunk megmerítkezni –, rá kell döbbernünk, különösen aktuális üzenettel bír napjainkban, igencsak összezavarodott és vélhetően igen hatalmas nagyságrendű változásokkal terhes világegyetemességünkben.

Amadou Hampâté Bâ – Lilyan Kesteloot

Eposzok Nyugat-Afrikából

Egy afrikai költő (*Léopold Sédar Senghor* – *bsz*), nagyon is a francia irodalomban bekötődve, egy napon elkezdett bölcsekedni, és vagy húsz évvel ezelőtt, a hazájában akkor élő értelmiségiekhez fordulva, a következő sorokat írta le:

*Rövid koponyájú gyermekek, mit énekeltek nektek a korák?
Azt beszéltek, hogy a rózsát ragozzátok, és hogy őseitek
a gallok voltak.*

*A Sorbonne-on szereztetek doktorátust, degeszre vagytok tömve
diplomával,*

gyűjtitek a papiroست...

Vajon el kell-e mondani nektek a régi drámát és hőséneket?

(Pór Judit fordítása)

Ez nem neheztelés volt a régimódiak ellenében, még kevésbé a tanulatlan ember féltékenysége. Nem is egy ismeretlen és elveszett kultúra iránti érzélem megnyilvánulása.

Mivel, ellenkezőleg, az eposz még létezik a szudáni régióban, sőt, teljes virágzásban élő műfaj, és Senghor nem tesz mást, mint emlékeztet az afrikai kultúra egyik megjelenési formájára, amely igaz, hogy nem írásos, de azért nem kevesebb annál, és a századok folyamán áthatotta a nemesség nemzedékeit.

Valóban nemes műfaj, és a nemesek műfaja, hiszen ez az irodalmi műfaj minden társadalomban a feudális struktúrához kapcsolódik, mind a görögöknél, mind a germánoknál vagy a frankoknál, akik franciává lettek.

Teljesen helyénvaló, ha Afrikának ebben a körzetében találkozunk vele, ahol a 18. századig eltartó késői középkorból nagy birodalmak ismertek, mint például Ghánában, Maliban, Gáóban, a mosszikhánál stb.

Néhány jelentős párhuzamos vonás is megállapítható e társadalmak esetében. Ezek a birodalmak erősen hierarchikus berendezkedéssel, földrajzilag igen nagy kiterjedéssel bírtak, így hatalmukat folyamatosan a virágzó vagy túlságosan is független hűbéres (alávetett) tartományok veszélyeztették.

A fejedelem törvényei szüntelenül arra irányultak, hogy megerősítsék a birodalmat, hiszen ő érzékelte leginkább, hogy hatalma rosszul van biztosítva (lásd a *Cid* románcot vagy a *segu-beli Monzon* történetét). Az ellentéteket végül is erőszakkal egyensúlyozzák ki, és az uralkodónak mindig seregei erejével kell bizonyítania a hatalomhoz való jogát. Ami a dolog alapjait illeti, csak árnyalati eltérés található Szungyatának a tartományi főnökeivel, illetve Nagy Károlynak a báróival folytatott viszályai, avagy El Hajd Omar Szent Háborúja, illetve a 10. és 11. századi kereszties háborúk között.

A gazdasági élet porondján mindegyik esetben megállapítható egyrészt a földművelés, másrészt a háború kiemelt fontossága az összes többi jövede-

lemszerzési lehetőséggel szemben. A társadalmi élet terén a nemesekre és foglyokra osztódás (amely a kasztokra osztódást feltételezi) igencsak hasonlít arra, amely a jobbágyok és uraik közötti jövedelemeloszlást szabályozta.

Bizonyára mesterkélt lenne, ha az összehasonlítást túl messzire vinnénk, hiszen Cheik Anta Diop helyesen tisztázta a nyugat-afrikai és az európai feudalizmus közötti különbséget a gyarmatosítás előtti Afrikával foglalkozó tanulmányában.

Mindemellett azok, amelyek meglepő egyezést mutatnak, a társadalmi szokások körébe tartoznak. A szolga gyengéd (ragaszkodással telített) alávetettsége a fejedelemnek, a rabszolgáé az úrnőnek. Ez egyfajta proletariátus előtti mentalitásra utal, amikor a kizsákmányolt még nem úgy ítélte meg urát, mint kizsákmányolóját, hanem inkább mint védelmezőjét, akinek az életét köszönheti.

Lásd például a királynő asszonyainak (*rabszolgáinak – bsz*) reagálását, amikor az felszabadítja őket a *Monzonban* vagy a *Koré királyában*; illetve a vallás ereje is mindig kimutatható, amelyre a feudális hatalom mindig is támaszkodik; valamint a királyok és a papok közötti előjogokon alapuló kapcsolat is tetten érhető.

Végül és mindenekelőtt az Udvar (*lásd: európai királyi udvarok – bsz*) jelensége az, amely a családi főnökségekben csak részlegesen létezik, és amely a polgári társadalomban eltűnik, de amely szokás által a nemesség meghallgatja, itt a griot-t (*Afrikában – bsz*), ott a trubadúrt (*Európában – bsz*), és élvezik az énekeket, amelyek az ő legjelesebb tetteiket idézik fel. Mert vajon mi más az eposz, ha nem a királyok és hősök története? Dicsőséges történelem, amely tetszésükre szolgál, saját maguknak és leszármazottaiknak.

Bizonyos, hogy nem lesz fölösleges feltárni a viszonylatokat a társadalmi struktúra és valamely irodalmi műfaj kifejlődése között. Hiszen nem véletlen, hogy az eposz akkor tűnt el az európai társadalmakban, amikor maga a feudalizmus, miközben megjelent a klasszikus tragédia, amelyet az erkölcsi regény követett. De kevésbé kívánunk itt az irodalom szociológiájával foglalkozni, inkább azt szeretnénk meghatározni, meddig, mely pontig sorolhatjuk ezeket az irodalmi alkotásokat az „eposz” kategória körébe.

Márpedig elemzések útján jól érzékelhetjük, hogy az afrikai eposz valójában a hagyományos eposz műfajának minden jellegzetességével rendelkezik. Nemcsak a nélkülözhetetlen történelmi alapokkal, azokkal az eltérésekkel, amelyek a tények megszépítéséből fakadnak, azzal az óhajjal, hogy a fejedelem tetszésére szolgáljanak, vagy a népi képzelettel és az időtávolságokkal, hanem ezenkívül a csodás elemek felvonultatásával, a hősök hőstetteinek és erejének felnagyításával (Szungyata már hétéves korában kitép egy egész majomkenyér-fát), egészen az istenek személyes közreműködéséig (a varázslók és a totemlelkek helyettesítik itt a szenteket és angyalokat).

Ami a formát illeti, az még jellegzetesebb: hosszú költemény, amely több óráig eltart, és amelyet énekelnek, vagy pontosabban zsoltárszerűen előadnak, eközben átengedik magukat a vers ritmusának, mindezt pedig egy lantféle hangszer zenei kísérete támogatja meg.

Ami viszont a szóbeliség jellegét illeti, fölösleges arra hivatkoznunk, hogy az az antik (Homérosz) és a középkori eposznak (Nibelung-ének, Roland-ének)

szintén alapvető vonása, és hogy írásba foglalásuk megalkotásuk után több évszázaddal következett csak be, innen a különféle változatok, számos ingadozó epizóddal, innen a „primitív” szöveg helyreállításának azon problémái, amelyeket a középkori irodalom szakemberei számára támasztanak. A Kamerunban fellelt mvet-énekek esetében ugyanilyen jellegű, vagy egyenesen azonos problémákra bukkanunk.

Afrikában tehát vannak hiteles eposzok, vagyis jelenleg még rendkívül gazdag epikai hagyománykincset találhatunk meg e tájon, amelyeket a *szóbeli levéltárakban* gondosan őriznek, és amelyek mindig maguk a griot-k azok. Egyetlen griot egymaga jó tucatnyi eposzt is ismerhet, amelyek egyébként kb. 10 000 verssorból is állhatnak. Jelenleg egyedül Maliban kb. 20 eposzt számolhatunk össze. A legismertebb közülük a *Szungyata* eposz, Djibril Tamsir Niane prózai lejegyzésében, de mellette sok más is idézhetnénk, így a *Ghána 44 királyját*, a *Fouta-i Lamtorót*, a *Monzon ciklust*, *Szumangurut*, a Massinából való *Ardót*, *Ferobét*, *Irlaybét*, *El Hadj Omart*, a *Mosszi Nabákat*, *Deforobét*, a *Ségou-i Bitont*.

Emlékeztessünk itt arra, hogy a griot-k Maliban egy kaszt, vagy másképpen nyamakalaszok (bambara szó) tagjai, ez utóbbiak különféle szakmákban specializált mesterek testületeit alkotják. Így a mészárosokét, a kovácsokét, a takácsokét és a lopótökedény-készítők/foltozókét, és létezik továbbá azoknak a *gyeliknek* (griot-k) a nyamakalaszja (*kasztja – bsz*), akiknek a tanulóévei akár 5-10 évig is eltartanak.

És amint a többi mesterség esetében, ezt is egy műhelyben tanulják, mégpedig a „szavak mesterénél”, aki harmonikusan adagolja a manuális és az intellektuális munkát. Vagyis a tanuló reggel elmegy megművelni a mester földjét, este pedig beavatást nyer a mitikus mesék titkaiba vagy a királyok genealógiájába. Megfordítva, mondjuk a takácstanulókat a mesterségükön kívül műhelyük mestere megtanítja minden olyan hagyományra, amely valamely család és a falu, valamint a mesterségük között szóba jöhet.

Az az oktatás, amit a fiatal afrikaiak ezekben a műhelyekben kapnak, olyan teljes és kiegyensúlyozott oktatásnak számít, amely azt a törekvést foglalja magában, hogy az egyént teljes mértékben egyesítse a csoporttal, amelyben neki dolgoznia kell. S miközben ez az oktatás empirikus pedagógiára támaszkodik, nem mutatkozik meg benne az európai iskolák szisztematikus – és így unalmas – jellege. Ez egy osztályok és anekdotázás nélküli iskola, amely a mindennapi élet eseményein alapul. A mezőgazdasági technika kapcsán vagy a szövés-fonás kapcsán a mester elmagyarázhatja az eredetmítoszt. Sőt, előfordul például, hogy a *Szungyata* eposzt félbeszakítják, hogy társadalomszociológiai leckét adjanak a tehetetlenné vált államról, vagy botanikai órát a majomkenyérfa leveleinek a felhasználásáról. A megbeszélések és megfigyelések minden adódó tárgya ürügy a témától való eltérésre, és minden ilyen kitérés ürügy az oktatásra.

A griot mestersége, amint a többi is, örökletesnek számított, hogy elkerüljék a versengést, amely előidézhetné a társadalmi egyensúly megbomlását. Ezek a kasztok a leggyakrabban egy nemesi családhoz kapcsolódtak. A nemes, akinek a griot dolgozik, olykor jobban benne él a klánt illetően a hagyományok világában, mint maga az énekes. Megtörténik, hogy helyreigazítja a hibát, és minden esetben ő az, aki műértőként értékeli (*a griot tevékenységét – bsz*).

Előfordul, hogy egy nemes elmegy vándor trubadúrnak, de ezt természetesen a hanyatlás jelének kell tekintenünk egy olyan társadalom esetében, ahol a l'art pour l'art még nem tudott minden áldozathozatalt teljesen igazolni.

Meg kell végül említenünk, hogy a gyelik mesterségéhez a zenei rátermettségre, az emlékezőtehetségre, az intelligenciára és az ékesszólásra egyaránt szükség volt. S valóban, a griot szükségszerűen hangszeres muzsikus, lírai elbeszéléseit maga kíséri a korán, a tekerőlanton (gitáron). Többek között mindegyik eposznak megvan a maga jellegzetes dallama (a Szungyatáéból alkották meg a mali himnuszt). Adott műben mindegyik hősnek megvan a maga zenei figurációja, amely mintegy bejelenti a színrelépését. Sőt, különböző refrének is vannak, amelyek megszakítják a szakaszokat, illetve zenei imitációk (hangutánzások), amelyek felidéznek a ló galoppját, a háborús vagy a táncot kísérő dobszót, a (megkötözött) fogoly lépteinek a sűrűlódó hangját, az asszonyi könnyeket stb.

A szudáni városokban és falvakban jelenleg még működő griot-k az afrikai hagyományokat magában foglaló népi kultúráról nyújtanak információt, és az írástudatlan tömeg egy teljes mértékben civilizált és kulturált, a magukat illetően tudatos, mások iránt tisztelettudó népet alkot. Valójában a griot-k fiai vagy unokái immár európai iskolába járnak, és a családi mesterség továbbadása abbamaradt.

Ami azt a veszteséget illeti, amit az afrikai ember és az egész világcivilizáció számára ez eredményez, vagyis a kár terjedelmét föl se tudjuk mérni, ha a szóban forgó örökség terjedelmét nem vagyunk képesek felmérni. Sok idegennek, sok afrikainak – legyenek akár modernek vagy tudatlanok – mindez (a veszteség – bsz) csupán néhány szétszórt mese.

Miért? Mert az első időszakban a rosszul informált európaiak ezeket a bennszülött történeteket azzal az alkalmatlan névvel illették, hogy „mese”, amely Európában csak egy kisebb műfajt jelöl. Márpedig közelebbről szemügyre véve a dolgot, Afrika bizonyos körzeteiben igen változatos irodalomra lelhetünk, amely az összes következő műfajt magában foglalja: eposz, kozmogonikus mítosz, kalandregény, népi komédia, szerelmes költészet, alkalmi költészet (gyász, háború, házasság, dicsőítés), rituális dráma és vallásos ének, nem beszélve a szólásmondásokról, mesékről és állatmesékről, a találós kérdésekről és a közmondásokról. Mindezek a formák olyan együtttest képeznek, amely jelentőség és minőség dolgában éppolyan roppant terjedelmes, mint a mi „édes Franciaországunk” középkori irodalma.

Meg kell hát kérdeznünk, mekkora veszteség lenne a francia kultúra számára, ha elveszett volna a *Charlemagne* (Nagy Károly) vagy a *Guillaume* (Vilmos) ciklus, a *Róka regény*, a költői végrendeletek, a refrénes dalok, a hajnalozó nóták, a vadászdalok, Cuvier bohózatai, a *Housse Partie* (A megosztott házfedél), az *Aucassin* és *Nicolette* vagy a *Téofil csodatettei*?

Meg kell kérni tehát minden francia kultúrájú embert, gondolkozzék el egy percig, s mérje fel magában azt az űrt, amelyet ez a megsemmisülés támasztana benne, vegye számba azokat a friss forrásokat, amelyek kiszáradnának, ha szerencsétlenségére elveszítené a hozzáférés lehetőségét a hit, a történelem, a költészet, a nagyság, a bölcsesség és a tapasztalat eme ősi hagyatékához.

S mindeme elmélkedés után meg kell végül kérdezni, van-e hozzá jogunk, a gazdasági fejlesztés és az európai beiskolázás nevében, hogy a mai afrikai embert megfosszuk eredeti kultúrája alapzataitól, sőt, úgy mondanám: meg-alapozásától?

Théodore Monod némi humorral arra emlékeztetett bennünket 1934-ben: „Az afrikai nem tegnapelőtt szállt le a fáról.”

Hampate Ba azzal vádol bennünket ma: „Minden öreg, aki meghal, olyan könyvtár, amely leégett.” S ez nem csupán egy irodalmi formula!

Biernaczky János és Biernaczky Szilárd fordítása

Eredeti forrás:

Bâ, Amadou Hampâté – Kesteloot, Lilyan

1966 Les épopées de l'ouest africain, *Abbia* (Cameroun), No 14–15., 165–169. pp. (más megjelenés: csak Kesteloot által jegyezve: 1966, *Présence Africaine* [Paris], no. 58, 2. trimestre, 204–209. pp.)

Amadou Hampâté Bâ (1900/1901–1991) Mali-beli író, költő, etnológus, tradicionalista.

Lilyan Kesteloot (1931–2018) belga születésű francia tudós, irodalomtörténész és etnológus, Szenegálban iskolát hozott létre.

Ghána: cölöpfalu a hengerparton (fotó: Kádár István,

forrás: Péntes Tímea – Kádár István: *Ghána ölelésében*, Érd, Mundus Novus Könyvek, 2017)

Kairói népalakok

Írta ifj. Jankó János

(Idősb Jankó János rajzaival)

Magyar Szalon, 1888, 5. évf., augusztus, 481–488.

A Szezezi-csatorna felől jövő vasúttal reggeli nyolc órakor érkeztem meg Kairóba. Amint vonatunk az indóházba berobogott és megállott, kocsink ajtaja kinyílt, s lett iszonyú sürgés-forgás a tolongó emberhadban, fülsiketítő láрма és kiabálás és erélyes kapkodás poggyászunk után, heves összeszólalkozások a hivatalos és nem hivatalos közegek közt, kézzel-lábbal való taszigálás, a világ minden pénzneme szerint való alkudozás, s egyszer csak azt vettem észre, hogy én, ki szilárdan feltettem magamban, hogy a kocsit addig el nem hagyom, míg a zürzavar le nem csendesül, kint voltam az utcán, de megkönnyebbülten csak akkor sóhajtottam fel, mikor végre számaron ültem és vágtattam tova. Poggyászom a dragománom gondja volt, ki egész utamon hűségesen kísért idáig, s kivel csak délre adtam találkát az egyik kairói vendéglőbe.

Keresztüljutva szerencsésen a pályaház nyüzsgő életén, első gondom volt, hogy a kairói népalakokat megismerjem, mert ami a városnak a mecsetek se-rege, az a városi életnek a népalakok hada.

Ott volt mellettem az egyik fajtája mindjárt; a szamaras fiú, akit arabul „hammar”-nak hívnak. Jelen van ez minden utcasarkon. Többnyire arab fiúk, hosszú, kék szellős öltönyben, melynek semmiféle öve nincs, csak a mellén van nyitva, hogy bebizonyítsa, hogy nem igaz, amit az utazók nagy része róla

Szamarhajsár

Utcapró

ír, hogy ezen a kék ingen kívül egyéb ruhája nincs. A fejét fehér sipka takarja, melyet tarka kendővel, mint a fezt a turbánnal, veszi körül; a kezében egy se rövid, se hosszú botja van, mellyel szamarát szokta piszkálni. Az ily fiúnak szárandó sorsa van; egész napon át rohan a szamar után néhány frankért, kifáradnia, pihennie, lépteit lassítania sohasem szabad, mert egyedüli ideálja, hogy szamara a lehető leggyorsabban menjen. Pedig ez Kairó utcáin, hol annyi ezer nép tolong, nem könnyű feladat, mert az utat a szamárnak és utasnak a hammar csinálja. A Kelet életében a szamar szerepe igen jelentékeny; a „hammar” úgy szereti, mint huszár a lovát. A keleti szamar sokkal erősebb és nagyobb, mint a miénk, hanem rajta ülni nagy gyakorlottságot kíván; a nyereg nagyon széles, és elöl egy púpjá van, az európai úgy akar rajta ülni, mint a lovon, s aztán meggyőződik, hogy úgy kell rajta ülni, mint egy karosszékben. A szamar nyakán mindig van egy vékony öv, tele van fűzve kisebb-nagyobb gyöngyökkel, rézkarikákkal és átluggatott pénzdarabokkal, a lábain pedig cikcakkos vonalak vannak beégetve.

Amint beljebb hatoltunk a városba és közeledtünk az Ezbekie térhez, a nap már melegen tűzött le reánk; úgy látszik, ezt a bennszülöttek is sokallták. Egy utcaseprő nekidült hátával egy lámpa oszlopának, és kezében tartva seprőjét, maga elé bámult, s bizonyára a világ forgandóságáról gondolkozott, midőn gyors vágatásomtól kissé megriadva, seprőjét szamaram elé ejtette; a szamar erre meglassítá lépteit; a derék polgár azonban nem sietett elkapni a seprőt, hanem megvárta, míg szamarammal továbbmegyek, akkor két lábujjával megfogta a seprő nyelét, s fölemelte a kezéhez, de nem hajlott volna érte!

Egyik utcasarkon közkút volt, mellette kis faviskó állott, melyben szegre akasztott kecskebőr tömlők függtek. Mellettük ácsorgott két-három utcaöntöző, meztelen lábszárakkal, s azon vitatkozott, hogy a tömlőn hol lehetne hibát találni, hogy ne kellessen dolgozni. Minthogy ily hibát nem találtak, az

egyik végre levette a tömlőt a szegről, megtölté vízzel, és egy szíjjal feje köré erősítve, hátára vette, a nyílását a hóna alatt előrehúzta, és megeresztette a vizet, miközben ő haladt előre, s a tömlő nyílását hol jobbra, hol balra tartotta.

Az Ezbekie téren leszálltam szamaramról, s gyalog besétáltam a börze nagyszerű kávéházába. Alig ülök le, élém kerül egy néger. Ez már érdekelt; valódi barabra volt a Waeli Halfából, tetovírozott homlokkal és halántékkal, piros és széles ajkakkal, fekete villogó szemekkel, melyek fehérje egészen sárga volt. Először rám nézett. Ez a pillantása egy kérdőjel volt. Azután a cipőmre szegezte tekintetét. De az már felkiáltójel volt! Én kinyújtám a lábamat, erre ő hirtelen

Utcaöntöző

leguggol, kis számostól alája, és a cipőmet rettenetesen keféli. Elfogyasztottam egy teljes reggelit, amíg a cipőmet kipucolta. Meg voltam róla győződve, hogy fényesek, s a cipőtisztító egy fél piaszterrel gazdagodva továbbment. Alig múlik el egy perc, egy másik barabra lép be, eléem jön, és rám néz. Ismét a szemében láttam azt a kérdőjelet; de mikor a cipőmre nézett, két felkiáltójelet láttam felém villanni, aztán hirtelen elfordult, méltatlankodva, hogy nem az ő művészetét vettem igénybe.

Amint kilépek az utcára, mellém lép egy arab fiú, hasonló hosszú kék öltönyben, hóna alatt egy csomó újsággal, s rendkívüli komoly arccal így szól nekem rossz francia nyelven:

– Monsieur, ön európai, és ön még nem tudja a legújabb újságokat! Pedig azt minden embernek tudni kell. És ön ezt nagyon könnyen megtudhatja; vegyen ön egy újságot! Hanem tőlem vegye! Kiválogattam a legjobbkat. Itt van a „Bosphore Egyptienne”, vagy talán tetszik a „Phare d’Alexandrie”. Nem kell, uram, önnek egyik sem? Talán ön görög? Kérem, szolgálhatok görög, sőt angol és olasz újságokkal is! Ön nem akar, uram, olvasni? Hová gondol! Egy frank, aki nem olvassa a napilapokat! Ön nem haladhat a világgal, nem mehet társaságba, hiszen önöknek még a feleségeik is vesznek újságot, pedig azoknak kevés a pénzük. Uram, önnek egyet vennie kell, lássa, oly olcsón adom, pedig kétszer annyit megér, mint amennyit ön fizet érte. Nem vesz!? Ön rossz ember!

Ezzel aztán otthagyt, miután hiába kapacitált az újságvételre. Ez a jelenet pedig ismétlődött mindennap, míg Kairóban, Alexandriában és a csatormameléki városokban voltam, minden utcasarkon, reggeltől estig. Egyszer vettem csak újságot, mikor fölfedeztem egyben a Tisza sugallta „Czérna Tóni” (így írták az egyiptomi lapok Csernátony nevét) „Nemzet”-ben írt háborús cikkeinek ismertetését.

„Riglak! Simalak!” Ez a felkiáltás hangzott két torokból

egyszerre felém, amint ácsorogtam az utcán, s éppen csak annyi időm maradt, hogy a járdára ugorjak, egy kétfogatú kocsi majd elgázolt. Kezdtém áldani a keleti élet intező köreit, hogy feltalálta a kengyelfutók, a „szaisz”-ok mesteriségét, hiszen most az életemet köszönhettem ennek. Ilyen kengyelfutó pedig szalad minden magánfogat előtt kettő, s minden tisztességesebb bérkocsi előtt egy; enélkül a kocsiközlekedés lehetetlen volna Kairó népes utcáin. A szaisz fehérben jár, altestét egy fehér lepedőfélével takarja el, de lábszárai meztelenek maradnak; felsőtestén fehér, testhez álló, könnyű kabátka van, melyet derékon övbe szorít; a fején fez hosszú bojtjal, a kezében csinos faragású bot,

Újságárus

melyet fölfelé tart, mint nálunk a huszár a kivont kardot. A szaisz élete azonban rövid. A szamar *után* futni nem olyan nehéz feladat, mint két ló *előtt*; s a legtöbb 30-35 éves korában tüdőbajban vész el. A „simalak” végül is azt jelenti, hogy kapd el a bal oldalad, mert ellök a kocsi rúdja, a „riglak” pedig azt, hogy vigyázz a lábadra, különben a ló rátapos. Mindenesetre oly két dolog, melyek egyikéből sem kérek.

Egy nagy bajom volt Kairóban. Utam eddigi részében vagy nem kellett a pénz (a sivatagon ti. dragománom köteles volt mindennel ellátni), vagy ahol kellett, ott elfogadták az európai pénzt. Kairóban azonban csak az egyiptomi piaszterrel lehet fizetni, itt már kevés idegen pénzt fogadnak el. Ezen a bajon aztán segít a pénzváltó. Ilyen pénzváltó alacsony asztalkája mellett ott ül minden utcasarkon, s pénzdarabokkal játszik és csörömpöl,

hogy a figyelmet magára vonja. Ha járatlan európai esik az ilyen hatalmába, azt csalja rettenetesen. Különbön szerfölött naiv teremtés. Egy európai nő egy 10 frankos aranyat dobott a pénzváltónak, hogy váltsa föl. A pénzváltó kitett egy csomó félpiaszterest. A nő arra azt kevesellte: – Még! – Arra a pénzváltó egész komolysággal kitett még egy csomót. Az európai hölgy azonban csak a harmadik csomónál hallgatott el. S még: *így* is nyert a pénzváltó vagy 30%-ot! Így az-

Pénzváltó

Fullajtár (szaisz)

tán érthető, hogy a pénzváltók, akik uzsorások is, egytől egyig rövid idő alatt roppant meggazdagodnak. Nubar pasa, az egyiptomi miniszteriumnak egykor elnöke, maga is ily pénzváltó volt kezdetben, s csak később, megszédvén magát, állt a hazafias ellenzék élére.

Csiling, csalang! csiling, csalang! Azt hinné az ember, valaki ezüstharangot húzgál folyton, s ez adja azt a bájos hangot, pedig csak két réztányér okozza azt, amint a hűsítő italok árusa kezében, mint a cintányérok, összeüti. A kairói forróságban ez igen kedves hang, az ember szomjazik, s néhány páráért a „szakka»” vagy „hemmeli” lehűti szomjunkat. A „szakka” éppoly keleti alak, mint a többi, öltö-

Hűsítőital-áros

zete is éppoly egyszerű; csak elől van a vállaira akasztva egy nagy tömlő kecskebőrből, melyben a hűsítő ital van. A tömlő nyílására rézcső van erősítve, melynek végét ki lehet nyitni és el lehet zárni, a rézcső oldalain pedig néhány szög áll ki, melyre a poharak vannak fülöknél fogva felakasztva. Ha az ember inni óhajt, a „szakka” telitölti a poharat, és ráteszi ama csengő-bongó tányérok egyikére, s úgy adja át. A szegények leggazdagabb áldásaival távoztam, mikor megfizettem a szakkának az egész tömlő vizét, hogy ossza ki a szegények közt. A Kelet legvirágosabb szólamaival kívántak nekem, a feleségemnek és gyermekeimnek (az utóbbi két fajta még nem létezik) mindent, ami üdv és boldogság. A városi arab különben felette bizalmas az emberrel szomjúság dolgában. Egyszer egy kávéházban ültem, belép egy szegény

rongyos arab, odajön asztalomhoz, kezét szívére, homlokára és ajkára emeli, s kiissza a kávé mellé tett pohár vizemet. Először furcsán éreztem magamat, mint aki botot keres, nem valami emberbaráti célból, de aztán meggondoltam, hogy hiszen ez a szegény arab, ha ily lépésre rászánja magát, nagyon szomjas lehet, hogy hiszen ez a bizalom az idegen iránt, a lehető legnagyobb, legnaivabb, s ettől a jámbor hívótól tagadnék meg egy pohár vizet!

Iszonyú kiabálás vonta hirtelen magára figyelmemet. Nagy néptömeg sűrűn vett körül egy kocsit, melynek egyik lóva az istrángba bonyolódott lábakkal esett, s azt várta, hogy feltámogassák. A kocsis leszállt, s kezdte szóval biztatni a lovat, hanem az nem használt. Ott állt egy rendőr fehér ruhában, karján vörös jelvényvel, övében rövid karddal, s rendíthetetlen nyugalommal nézte az eseményt. A kocsis megkérdezte tőle, mit tegyen; azt felelte: vegye elő az ostort. Hanem a szegény ló az ostorcsapások alatt sem tudott fölkelni. Egyszerre csak aztán a tömegeből kibontakozik egy angol úr, aki igen előkelőnek látszott, s bámulatos hidegvérrel megjegyzevén, hogy ezek az emberek mégiscsak ügyetlenek és élehetlenek, és hogy a rendőrség sem különb, nekitámaszkodott az istrángnak, azt leoldozta, elől kinyitá a ló nyakát a kocsihoz erősítő szíjat, mire a ló fölugrott, és az angol továbbment. A rendőr pedig állt, mintha mi sem történt volna, a kocsi elrobogott, a csődület széteszlott. Később megtudtam, hogy az

Rendőr

ánglus egy igen ismert nevű lord volt, és hogy valamennyi egyiptomi rendőr ilyen mihaszna népség.

Elegáns magánfogat vágatott el mellettem. Két női szem szórta ki rám villámaid, feltűnő kacérsággal. S ezt minden háremhőlgynél megtaláljuk, mert ezek felfogása az, hogy erkölceikről az eunuch köteles gondoskodni. Az arcot persze eltakarják; az előkelő nők sztambuli, a szegényebbek egyiptomi divat szerint; amazok a fehér fátyollal arcuk alsó felét takarják el egészen, mintegy körülkötik, emezek fekete vagy sötétkék, lefelé keskenyedő háromszöget függesztenek arcuk elé, melynek két végét a fülre akasztják, a harmadik pedig lelóg a dominószerű kék köpenynek, a „habará”-nak alsó széléig, a lábakig; e kendőt még a fejkendőhöz is hozzáerősítik néhány szál által, mely az orr fölött arany vagy aranyozott csövön megy keresztül; így aztán nem látni az arcból semmit, csak a szemeket. Mégis többet lát az ember, mint a sztambuli kendő alól, mert az egyiptomi nő ezt a keskeny fátyolt igen könnyen ellebbenti. Ilyenkor aztán előtűnik a gömbölyű áll, melyre kék leveleket tetovíroztak még kiskorukban. Különben a nők, míg gyermekek (10-11 évig), és mikor vénasszonyok (pedig nincs utálatosabb valami egy egyiptomi vénasszonynál), nem viselnek fátyolt, de ha az európai erősen megnézi őket, elfordulnak.

Egyiptomi nő

Kavasz

Az európai városrészt kiváló alakja a kavasz; ez tulajdonképpen nem egyéb, mint konzulátusi szolga. Mindenütt felismerhető azonban roppant gazdag török öltözképről. Iszonyú bő bugyogót visel, mely festőileg veti ráncait minden mozdulatnál; ez a derékon övbe van szorítva. Felsőtestén dolmány van, bő ujjakkal, melyre még egy arannyal vagy ezüsttel dúsgazdagon kivarrt mellényt húz fel. Fejét fez takarja sötétkék nagy selyembojttal. Ezek igen hűséges emberek s nagyon ügyesek, hanem mert fizetésük kevés, felette pénzsóvárak. Minthogy a konzulátusok és a nemzetközi tribunal Egyiptomban igen előkelő állást foglalnak el, persze kuvaszaik is igen büszkék; közönséges arab kocsis mellé ülni irtóznak, s a néppel érintkezni roppant alávaló dolognak tartják. Ha pedig uruk elutazik, mintegy megvárják azt, hogy ez kezét fogjon velük a búcsúzásnál; ezt, ha megkapják, megtisztelésnek és nagy kitüntetésnek veszik.

Egy hirtelen fordulatnál majd megbottottam két igazhívó mohamedánba. Az egyik beretvált,

Utcai borbély

a másik pedig alávetette magát e műtétnek. Aki e vállalatban passzív részt vett, az egy szőnyegen ült törökülésben, s mellette volt egy kávéscsésze, melyből időközönként egy-egy kortyot szűrőcsőlt, miközben néhányat szippantott cigarettéjéből, s rettenetes füstfelhővel csiklandozta a borbély orrát. A borbély rettentő fürgeséggel igyekezett minden kis hajcsomót eltávolítani a vendég fejéről, csak elől hagyott meg egy sor „frou-frou”, melyet jól bekent valami faggyúféle anyaggal. Úgyhogy az a frou-frou igen szépen az égnek meredt. Ez ti. a Szudánból és Habeszből jövő néger haralyáknak hajviseleti divatja akkor, mikor az utcán „dandy”-skedni akarnak, mint a mi boltosinasaink vasárnap délután. Mikor e „hajművelet” készen volt, valóban ritka élvezet volt látni ezen önmagának tetsző és tetszelgő – alapjá-

ban véve irtózatossá buta kifejezésű – néger-szerecsen arcot. Szája rettenetesen hosszúra nyúlt, fehér fogai csak úgy csillogtak, s kezeit mellére tette, úgy, hogy a henna levelével pirosra festett körmeit mindenki lássa.

Nemsokára egy guggoló ember vont a magára figyelmemet. Közöséges szegény arab volt, mint a többi. Három kártyát tartott a kezében, két ász volt, meg egy király. Aztán összekeverte a hármat, megmutatta, s egy ügyes kézmozdulattal mind a hármat képpel lefelé a földre dobta. Most ki kellett találni, melyik a király; aki kitalálta, duplán kapta meg azt, amit rátett. A fődolog az, hogy az ember szemmel kísérelje, melyik a király, és hogy az hová esik. Ilyen játékot sokat lát az ember Kairó utcáin, mert az arab mulatni, kártyázni, hazardírozni nagyon szeret, s ez neki a „phantázia” egyik legélvezetesebb alakja. Persze ha európai foghatnak erre a „királyfogásra”, akkor a „phantázia” igen nagy, mert nem az ő pénzükbe kerül, s mert nem párokba, hanem frankokba megy a játék. Egyszer én is szerencsét próbáltam, s mikor nyertem vagy öt frankot, az arab fickók kezdtek rám zúgolódni, akkor aztán egy szakának adtam oda, hogy ossza ki italát a szegények közt, s bizony-bizony me- nekülnöm kellett, hogy a pár pillanattal előbb még ellenségeim vállukra ne emeljenek örömben.

Szerencsejátékos

Fantasia

A phantazia mindenféle mulatság; az igazi phantazia alatt azonban az egyiptomi táncosnőket kell érteni, kiket ma már Kairóból kitiltott a rendőség, de azért lehet rájuk akadni. Este, ha az európai az utcán sétál, akárhányszor megesik, hogy egy arab fickó megszólítja, akar-e látni phantaziát. Az ilyen aztán elvezet valami távoli városrész bódéjába, melyet néhány mécs kísértetiesen világít meg.

Itt előjő a táncosnő, aki igen gyakran a leggyönyörűbb nők közé tartozik, s egy fadob monoton búgása mellett kezdi meg lassan mozgásait; öltözéke hiányos, felsőteste meztelen, haja vállaira omlik alá; a mozgások mind gyorsabbak lesznek, s közben az egész test minden része a legsajátságosabban remeg;

szemei villognak, arcára a vér rózsákat csókol, idomai a nagyfokú extasistól hullámzanak, s mindez a mécs félhomályában, a dob folytonos búgása mellett oly tündéries, oly varázsszerű, mintha az ember az ezeregy éjszakát álmodná vissza. S mikor e táncnak vége, a dobszó hirtelen eláll, ő ledobban, s nyugodtan, a fáradtság minden jele nélkül jár körül réztányérjával egy kis „bachsis”-ért.

És mennyi még e keleti kairói népalakok száma; ha mind be akarnók mutatni, kötetekre menne e sorozat. Ismeretesek a regélők és a dervisek, úgy a táncolók, mint az ugatók. Ezek az egész mohamedán világ közös alakjai. Sokat írtak már a kairói Muszki vásáraitól, ahol mindenki énekszóval, kimeríthetetlen phantaziával s a legváltozatosabb szóvirágokkal kínálja a maga áruját; a rózsát, mely tövisből virult a próféta könnyeitől; a narancsot, mely édes, mint a kedves csókja; a lupinát, mely a folyó fia; a datolyát, melyet Allah csak az ő igazhívó arabjai kedvéért teremtett stb. Akiket itt leírtunk, csak néhány állandó alak abból a mozgalmas képből, mit a Kelet e legkeletiesebb városa nyújt, s melyek, míg Kairó áll, soha ki nem pusztulnak. S ami e képnek legnagyobb varázsa, mellyel az európaiat a tanulmányozásra vonzza, az az örök derű, mellyel az egyiptomi ég erre leragyo, s mit daczára a létért való küzdelem nagyságának és kínjainak, melyek e félművelt népek közt még nagyobbak, mint a mi rendezett államainkban, a lakosság vidám kedélye, hiszen folyton dalol, nevet és mulat, a leghívebben tükrözi vissza.

Szerkesztői megjegyzés:

A szöveg helyesírását átírtuk mai formára, bár némely helyen a szép régies kifejezésformákat meghagytuk. (B. Sz.)

Torday Emil

Afrika

Torday Emil Angliában élő Afrika-utazó honfitársunk
készülő könyvéből

Nyugat, 1923, 7. szám

Ráérő emberek gyakran fölvetik a hiábavaló kérdést: ha előlről kezdhethéd az életet, milyen életet választanál? Én nem gondolkoztam még a reinkarnáció kérdésén, de bizonyos, hogy ha újra végigélhetném az életet, semmi áron le nem mondanék az Afrika földjén töltött éveimről. Már csak a következő egyszerű okból is ragaszkodnám e soha vissza nem térő élményekhez: a huszonöt és harmincöt éves kor közé eső tíz esztendő, hitem szerint, az emberi élet fénykora. Ekkor van teljében az ember testi és lelki képességeinek, ekkor legteljesebb az élet szépségeiben való gyönyörködése. Idősebb korában szerezhethet újabb tapasztalatokat, amelyek megtanítják rá, hogy bölcsebben vezérelje élete hajóját, de ezt az elsőbbséget sokszorosan ellensúlyozza a fokozódó testi hanyatlás és a haladó évekkal óhatatlanul vele járó növekvő sötéten látás. Persze csak önmagamról beszélhetek, de bizonyos, hogy amikor én abban a szerencsés koromban voltam, a legkedvezőbb véleményem volt az emberekről és az emberi törekvések önzetlenségéről, tele voltam káprázattal, törhetetlen hittal a nemes emberi eszményekben – s mindaddig, amíg ki nem ábrándított valaki, csupa jót gondoltam embertársaimról. És jó dolog olyan emberek között élni, akiknek a jóságában nem kételkedünk.

Az ifjúkor áldása az optimizmus, nemcsak hiszi, de „tudja” az ember, hogy akármi baj érje is, előbb-utóbb minden jóra fordul. Ez a bizalom távol tartja tőlünk a veszedelem sötét árnyékát, és megment attól az önkínzó tépelődéstől, amely megbénítja későbbi éveinket.

S mindezekon felül: emlékezőtehetségünk szerencsés gyarlósága megaranyozza a múltat, az átélt bajok és gyötrelmek egyre jobban elhalványodnak emlékezetünkben, az örömek emléke pedig egyre tündöklőbb fényvel ragyog fel a múlt ködéből. És ez a folyamat tökéletesen tudat alatti – ritkán eszmélünk rá, hogy mindez önámítás csupán. A ráeszmélésnek olyan ritka esete volt az, amikor egyszer régi útítársammal, Hilton-Simpsonnal hölgytársaságban utazásainkról folyt a szó, és egy hölgy fölvetette, mennyi nyugtalanító bajlódást kellett átélnünk az Egyenlítő vidéken.

– Nem félt a kígyóktól? – kérdezte.

– Eszünkbe se jutott, hogy kígyók is vannak a világon – válaszoltam gondolkodás nélkül. – Amennyire emlékezni tudok – mondtam –, sem Hilton-Simpson, sem én nem láttunk egyetlenegy sem utolsó utunkban.

Ezt a meggyőződéses észrevételt útítársam is megerősítette. Kevésre rá azonban derengeni kezdett előtte, hogy mégiscsak láttunk egyet.

– Nem emlékszel? – kérdezte. – Miszumbában, mikor Maszolóval kimentünk egyszer, kicsi híja, hogy rá nem tapostál egy élettelennek látszó trigonocefalosra. Maszoló rántott vissza...

– Az ám, csakugyan – feleltem, és már egész tisztán emlékeztem az esetre.

– Hát arra a másikra nem emlékszel?... Lodzsában...

– Úgy ám bizony.

– És Koléban...

És íme, így mászott elő egyik kígyó a másik után a feledés leple alól emlékezetünk valamelyik titkos rekeszéből. És velük együtt fakadoztak föl más kínos emlékek, amelyek belegázoltak a visszaemlékezés bűvös képébe...

Félek, nagyon félek, hogy én immár nem látom az igazi Afrikát, csak azt a másikat, melyiket a szeretet eszményesített hálás és csalódás nélküli emlékezetemben... Szó ami szó, a helyszínén megörökített jegyzetek bizonyos fokig meg-megfékezik a kisiklásra hajló képzeletet – ezeknek a följegyzéseknek tulajdonítandó, ha mégsem csupa verőfény ragyogja be emlékezetem. De az ember hajlik rá, hogy elpusztítva ezeket az ünneprontó „kígyókat” – sorra agyonütögeti őket, és erősen hiszem, hogy mire csakugyan eljön az öregség, képzeletvilágomból sikerül szerencsésen valamennyit kiirtani, s lelkemben úgy fog föltámadni a múlt, hogy a rózsáknak akkor nem voltak töviseik, és a nap soha le nem nyugodott.

*

A szavak értéke, jelentése minden egyes ember fülében más és más. Ez az oka, hogy oly kevéssé értik meg egymást az emberek. Háború! Mit jelent például ez a szó Tormay Ce-

cil Ulving Annájának?! Egy hatalmas négyszögű tér, nagyobb, mint a városháza előtti térség, tele fasorokkal és egymással szemben álló katonákkal. A mai öregek képzeletében ez a szó gyakran úgy él, mint valami dicső katonai felvonulás... lengő lobogók, harsogó muzsika, diadalmi mámor... Háború! Mit jelent a háború Barbusse-nek? Árkok összevisszasága, szenny, sár, tetvek, öldöklés... Ugyanaz a szó, és ennyi különféle, ellentétes kép!

Mit jelent Afrika énnékem, aki valamikor vadonok sűrűjében bolyongtam?!

Afrika! Ébred a hajnal a harmat lepte füves síkságon. A fű között rejtekező smaragd-kakukk küo-kú kiáltása figyelmeztet rá, hogy csak az imént hagytuk el a falut. A levegő éles, a nap korongja fölbukkanóban a látóhatáron: szerte árasztja fényét a tájékon, de még nem űzte el az éjszaka hűvös leheletét. A kanyargó ösvény mentén, amely oly keskeny, hogy alig fér meg rajta lábunk nyoma, egyre ritkul a fű, s a négy hónapos szárazságtól fölperzselt fűszálak között csak imitt-amott üti föl fejét egy-egy frissen sarjadt szál, az esős évszakkal beköszöntő első tornádó nyomában. Enyhén völgynek lefelé kígyózik az út. Ahogy lejjebb és lejjebb jutunk, kitágul a szemhatár. Alattunk a mi rétjeinkhez hasonló zöld mezőség nyúlik a messzeségbe. Hetek sem telnek bele, ha majd amúgy istenigazában megindul az esőzés, merő mocsárba fog fulladni a rét és mező, amelynek a nyirkossága ma még éppen csak hogy táplálja a buja növényzetet.

Fehér pontok cikáznak a napsugárban. Amott, karnyújtásnyira fenséges járású nádi antilop emelgeti fejét, hogy megtudja, ki tolakodott be birodalmába. Pillanatra tétovázik – fészke

meleg, és odakint csípős még a lég –, de íme: ember a betolakodó, az ő örök ellensége! Kecsesen kinyújtózik, húsz lépést iramodik előre, körülpilant – és már nyoma is veszett.

A karaván hosszú kígyó módjára kanyarog az ösvény mentén. Egyre izzóbban tűz alá a nap, az erekben mindegyre hevesebben lüktet az élni vágyó vér. Egyik ember nótaszóra fakad. A hang megrémít egy antilopot: mint a szélvész iramodik neki, s tűnik el szem elől. De fölkapja a dallamot egy másik – és a fehér ember, méltóság ide, méltóság oda, rázendít a karral. Ki tudna ellenállni a dalnak, amikor a világ ilyen gyönyörű.

Afrika! A vadon. A fák összeboruló koronái között csak imitt-amott villan meg az ég kékje, s a korhadó növényzet nehéz illata megüli a levegőt. Semmi nesz, csak az emberi láb alatt roppan meg az avar – s mégis-mégis megszámlálhatatlan élőlény közelségét sejtí a képzelet. Amott a fa tetejéről majom pislog le ránk. Szemünk csak egyet fedez fel belőlük, de kiáltás hallik, és nem tudni, honnan, százával rontanak végig a jól ismert ösvényen, vad robajjal az ágak sűrűjében. Már el is nyelte őket az erdő. A csönd átvette ismét birodalmát... De nini, a fák fölött, szemmel nem láthatóan, papagájraj húz el, éles füttyögetéssel, táplálékra vadászva. Néma csönd megint... De ím, mi az? Mintha mozdony pöfögését hallanánk... Orrszarvú-madár. Ismét csöndesség borul a tájra.

A smaragd-kakukk ismerős szava jelenti, hogy völgytorokhoz közeledünk, és közel vagyunk az emberi telephez. A karaván elővédje hirtelen megáll. Az emberek leguggolnak, és integetnek valamit. Hol a puskám? Kikukkantok a fák között... semmi. De ni csak... ott... embereink aggódalmasan mutogatnak arrafelé, sötétlő folt a

fű között. Mi az? Egy fekete bölénybika bukkan föl, hogy szembeszálljon a veszedelemmel. Szimatja valahogy cserben hagyta. Lövés dörren. Vad robogás. Az emberek szétrebbennek. Újabb dörrenés. A bölény fölhemperedik. Üdvivalgás. És a fehér ember ráeszmél, hogy ő a teremtés koronája.

Afrika! A folyó. A vajt (csónak – *bsz*) csak, bronztestű evezősök csapásaitól hajtván simán és nesztelenül siklik az ólomszínű vízen. Csak a víz csobban meg olykor a csónak oldalán. Közeledünk az aranyos fövenyű part felé. A víz szélén hever valami – maga is aranyfényű. Egy krokodilus emeli meg csúf fejét nagy hirtelen, és lomhán, zajtalan belesiklik a folyóba.

Amodább vízilócsorda imbolyog a vízben. A part hosszában egy marabu lépdél a sekély vízben ünnepélyesen. Valóságos torzképe a madárnak. Egyik lábát maga alá húzza, és gyanakvoan méricskéli a vizet, mielőtt megmártaná benne. Villámsebességgel víz alá bukik, s amikor megint fölkapja a fejét, valami ezüstös fényű dolog csillan meg hatalmas csórében. Hal. Fölhajítja a levegőbe, tévedhetetlen ügyességgel fejénél fogva kapja el, és a hal már el is tűnt a madár torkában.

Egy kiterjesztett szárnyú madár, akár csak valami címer madara, ül mozdulatlanul a sziklafokon. Búvár-madár. A part menti kékes árnyú fűből egy víziló mélabús bögése hatol fülünkbe. Éles vijjogással röppen föl a halászó sas. Apró lilék ijedten szedgetik lábukat a fövényen, megriasztva a darvak seregét, amelyek rózsás testtel emelkednek föl a halványkék ég magasságába.

Az evezősök meggyorsítják csapásikat. Ütemes dalba kezdenek. A la-dik orrában ülő ember bottal veri a taktust a csónak oldalán. Hirtelen kö-

rülfordul a vájt csónak, és a bougain-villiák vízbe boruló ágai között besiklunk a patak torkolatában meghúzódó „kikötőbe.” Itthon vagyunk, a faluban.

Afrika! Éjszakai tanya. A csillagos égből kunnók rejtelmes körvonalai rajzolódnak. Itt is, ott is, tüzek fénye villan meg és sötét árnyak libbennek erre-arra. A pajta előtt, ahol nappal egy-két semmittevő lézeng, parázsló fatönkök körül gyülekezik most a falu. Csupa férfi és fiú. Körbejár a szortyogó pipa. Távolabb egy asszony szitkozódik.

Hahahaha! Hátborzongató kacagás gyűrűzik végig kísértetiesen az éjszakában. A rá következő csöndet egy öregember öblös hangja töri meg.

– Nem mindig nevet ám így a hiéna...

Ifjú, üde hang válaszol rá:

– Hogy is volt csak azzal a hiénával, bátyja?

Várakozó néma csönd. Loppal odahúzódok a tűz mellé. Megszólal az öreg:

– Add ide csak azt a pipát.

Más árnyékok is közelebb települnek. Az öreg bilambu, a nagy mesélő, mindig tud valami érdekes történetet. Hallgassátok csak!

– Egyszer volt, hol nem volt...

Afrika! De hogyan is volt csak az azokkal a fáradalmakkal, betegséggel, nélkülözéssel és veszedelmekkel!?

Igen, ilyesmi is akad naplóm jegyzeteiben... de emlékezetemben nem hagytak nyomot. Az én számomra nincsenek kígyók az Éden kertjében.

Ám gyertek és lássátok.

Bongongo táncosok – Torday Emil harmadik utazása során Musehngében, a bakubák királyságában: 2008 őszén-telén (a bangongók a bakuba királyság egyik etnikai csoportja, Thomas Hardy festménye, forrás: Torday, 1911)

Biernaczký Szilárd

Fekete érosz

(Válogatás Afrika szerelmi és erotikus népköltészetéből)

Amióta az afrikai folklór beláthatatlanul gazdag tájékain barangolok, egyfolytában foglalkoztat az a kérdés, vajon igaz-e az a 19. századi, de még a 20. században is gyakran megfogalmazódott állítás, hogy az ún. *vadnépeknek* nincs igazán szerelmi dalköltészete. Kétségtelen, hogy vélhetően gyűjtői elégtelenségek okán nem könnyű az egyébként hatalmas mennyiségű afrikai énekes folklórantológiákból kihámozni a témakörünkbe vágó szövegeket. Mégis azt kell állítanunk, hogy a szerelem és annak szóművészeti kifejeződése tetten érhető, ha hajlandóak vagyunk soktucatnyi szöveggyűjteményt, folyóirat-közlemények hadát átlapozni.

Az egyik legszebb példa, amelyet ugyan már több alkalommal idéztem írásaimban, egy Etiópiában rögzített *galla* (vagy másként *oromo*) dal, amelyben teljes valóságában előttünk áll a szerelem személyes lírai jellegű, igen magas érzelmi hőfokon kifejeződésre jutó megfogalmazása:

HA ÉN EGY ÖKÖR LENNÉK

Az énekes arra vágyik, bőrköpeny legyen belőle, hogy szíve választottja magán viselje őt.

*Ha én egy ökör lehetnék,
Egy ökör, egy szép ökör,
Szép, de makacs,
A kereskedő megvenne engem,
Megvenne és leölné engem,
Lenyúzná a bőrömet,
Elvinne a vásárba engem,
Egy arra járó nő alkudna rám,
Egy szép leány megvásárolna engem,
Illatos parfümöt szórna rám,
Köré tekerve tölteném az éjszakát,
Köré tekerve tölteném a délutánt,
Férje mondaná: Ez egy halott (**bőr**),
De enyém lenne a szerelmem.*

(Cerulli, 1922, 107. old.)

Következő példánk ugyan nem szerelmi ének, hanem egy ún. *panaszdal*, amelyben a zambiai *bembe* adatközlő nehéz sorsát jeleníti meg, azonban közvetve, mintegy vágyakozásként megfogalmazva, itt is elének tárul a szerelem, házasság, család témája. A népi költő megindító őszinteséggel beszél megromlott egészségi állapotáról („mutot’ bilongo” a gyógyszeres kosarat jelenti).

És amilyen beteg és szegény, ugyan miképpen tarthatna igényt egy asszony szerelmére, hogyan is álmodhatna egy boldog házasságról, édes és büszke apaságról? Micsoda sóhajtozás ez a női test szépségéről, amelyet különös forrósággal, egyben mégis milyen tartózkodással elevenít meg – amint ezt az ének gyűjtője, Ngoie-Ngalla kommentárjaiban fejtegeti.

MUTOT' BILONGO: SIRALMAS ÉNEK

*Jaj, barátnóm,
látod, minkenge vidékén megyek keresztül,
magammal hurcolva a szenvedést.
Se kenyérem, se szállásom,
ez az oka, hogy minkenge vidékén keresztül
kóborol a kiéhezett lelkem, kedvesem;
Csitt! Egy kisgyermek bájos gügyögése!
Kintsungula, hívod a szívem,
kedvesem,
kedvesem, énekelj és táncolj,
ábrándképem.
De jaj! szegény vagyok és magányos,
és ez a panaszos énekem, nehezen megnyugvó lelkem,
a kecses nyakad utáni vágy,
de szép a nyak,
körmeid csillogása,
barátnóm,
kedvesem, telt termeted és a lábad vonala,
bizony meghalok e forrás utáni szomjúságtól.
Mabombóban van a lakhelyem.
Amikor panaszomat énekelve megyek dondo vidékén keresztül,
űzve a szerelem árnyától,
örömtelenül és szerelem nélkül
megyek minkenge vidékén keresztül.
Elbeszélve szenvedésemet, én, bolyongó árnyék,
vajon a kérésemet, barátnóm,
nincs senki, aki meghallgassa?
És megkeseredett a szám,
a szám, mely rossz ízű.
Ó, téged látni, barátnóm,
A te bájaidat!
De szegény vagyok és magányos.
Életem terhe a szenvedés és a fájdalom, pénz nélkül
és szerelem nélkül; ez vagyok én.
Vagyis már egy halott. Ne legyen miattam lelkiismeret-furdalásod,
és ne emlékezz rám.
És semmi ne feszélyezzen,
és ne fosszon meg az énektől és a tánctól
azért, mert szerelem nélkül, és elhagyva mindenkitől*

*én voltam, akit nem szerettek.
Hát ennyit!*

(Ngoie-Ngalla, n. d. 67–68, 73. old.)

Míg a 19. századi gyűjtők számos alkalommal azt panaszolják, alig jutnak nyomára érzelmeket kifejező daloknak, s még kevésbé szerelmi énekeknek a törzsi típusú társadalmi közösségekben, századunk már jóval gazdagabb feltárásaiból szép számban bújnak elő ilyen dalok is. A magyar folklorisztika tudatosan él a közösségi költészet / közösségi líra kifejezéssel. Aligha találóbb a fogalom, mint éppen azoknál az afrikai ál-szerelmi énekeknél, amelyeknek nincs konkrét tárgyuk, általában a szerelem erejéről/hatásáról, a párválasztás dolgairól vagy a lányok szépségéről esik szó bennük.

A kongói *bakongók*nak az ötvenes évekből származó esküvői menetdala, amelyet az énekes szanzával (az afrikaiak zongorájának nevezett hangszerrel) kísért, ilyen szöveggel hangzott el:

*Merthogy dobol a szívetek, elindultok,
s megházasodtok.
Ti nők, kelepécét állítottatok nekünk.
Férjhez mentek hamarosan.
Menjetek (férfiak)! Válasszatok magatoknak
egy fiatal lányt.
De vigyázzatok az asszonyi kelepécékre!
Ti nők, hogy dobol a szívetek, elindultok,
s férjhez mentek.
Férfiak, hogy dobol a szívetek, elindultok,
s megházasodtok.
Menjetek (férfiak)! Válasszatok magatoknak
egy fiatal lányt.
Menjetek (férfiak)! Válasszatok magatoknak
egy fiatal nőt.
Nők, ne állítsatok kelepécét nekünk.*

(Pepper 1959, 35. old.)

A lírai érzelmkifejezés minden bizonnyal a kelepécét állító nők és a dobogó szívű férfiak/nők szembeállításában érhető tetten. Következő példánkban a kamaszfiúk még körvonalazatlan sóvárgása, szereleméhsége kap kifejezést egy táncdal formájában. A dalszöveg egyúttal a törzsi költészet jellegzetes ismétlődő technikájának különösen kifinomult, sokféle megoldást alkalmazó változata:

*Elbájol szépségük, a hajadonok szépsége,
elbájolnak a hajadonok, ó, a hajadonok!
Elbájol szépségük, a hajadonok szépsége,
elbájolnak a hajadonok, ó, a hajadonok szépsége!
Felegyenesedsz és táncolsz, felegyenesedsz és táncolsz, ó!
Felegyenesedsz és táncolsz, felegyenesedsz és táncolsz, ó!
Talpra antilpok az ingoványok mélyén, ó a szépségük!*

Talpra antilopok az ingoványok mélyén, ó a szépségük!
 Talpra bőrköntösök az ingoványok mélyén, ó!
 Talpra antilopok az ingoványok mélyén, ó a szépségük!
 Azt mondjátok, nézzünk bátran szembe velük,
 nem mosolyognak tán kedvesen?
 Azt mondjátok, nézzünk szembe velük,
 ránk mosolyognak kedvesen.
 Azt mondjátok, nézzünk szembe velük,
 nem mosolyognak tán bájosan?
 Állnak az ifjak, lesik őket, egyiket a másik után,
 állnak az ifjak, lesik szépségüket,
 nem álltak-e fel az ifjak, lesve őket,
 egyiket a másik után?
 Elbájol szépségük, a hajadonok szépsége,
 Elbájol a hajadonok, ó, a hajadonok szépsége.

(Iro Kulaal – Csád, Kesteloot 1971, 16. old.)

Albert De Rop a kongói *mongo-nkundók* folklór-műfajait bemutató kötetében közread egy ún. csónakos éneket, amely részben ehhez a „testetlen szerelem” példasorhoz köthető:

Óh anyám, a maradék ndombo-gyökértől meghalok,
 ha hamuban sütik, még akkor is keserű,
 csodaszép ez a dal, énekelj, á, á, á, á, halkan!
 Az enkata-hernyó a bofeko-fában nem figyel a szóbeszédre,
 csodaszép ez a dal, énekelj, á, á, á, á, halkan!
 Szerelem: egyik a májban, másik a lépben,
 a szívben pedig az, amelyik kerek forma,
 csodaszép ez a dal, énekelj, á, á, á, á, halkan!
 A hosszú életű szerelem, mint a gyöngyajándék,
 máskor, mint a tiszta ágyékkötő,
 máskor, mint a cukornád bőre,
 máskor mintha apánk, anyánk is jelen volna.
 Ha szerelem országút volnál, én mindig csak azon járnék.
 Ha szerelem fáklya volnál, a füstödet mind beszívnam.
 Ha szerelem lián volnál, bevágnálak, hogy rád tapadjak.
 Ha szerelem gyékény volnál, kiterítenélek, hogy rád ülhessek.
 Te vagy a szerelem, ki szívemet majd összetöri.
 Ha szerelem lileke-hal füstön, otthagynám örökre.
 Ha szerelem gyümölcsmag volnál, mint a csörgőt, úgy ráználak.
 ? (nem értelmezhető sor)
 Ha szerelem halastó volnál, beugranék, hogy ússzak benned.
 Oh szép és kedves barátnőm, Bolumbu Epila!
 A szerelem szívemet összetörte,
 amikor ő elindult a folyó túlsó végére.
 Minden öreg rosszat akar, lármát csap,
 ha egy fiúnak van szerelme.

Az öreg elindult a folyón, hogy Bomába érjen.
 Bárha nyállal eltalálnák és megölnék.
 Bárha beleit kiszakítanák a patakban.
 Bárha beledobnák egy kútba.
 Bárha átütnék a nyakát egy karóval.
 Bárha könnyű vásznat vennének, hogy abban temessék.
 Bárha mi ifjak táncolnánk emlékezetére.
 Bárha a vének összegyűlnének felette.
 Bárha a sekrestyés elmondaná az Üdvözlégy Máriát.
 Bárha az öregasszonyoknak kellene megtartóztatni magukat.
 Megveted a fűszeres maniokzöldséget,
 teletömöd fűszer nélküli zöldségekkel a szád,
 csak a szerelem az oka, hogy mindezt megeszed.
 (ui. szereted azt az asszonyt, aki főzte)
 A fiatalasszony hitte, hogy a mellei szépek,
 s most puhán lelógnak, majd a hasáig érnek.
 Tiszteljétek feleségeteket, ne a szeretőket,
 a szolgálta mint a magas víz a patakban,
 hamar megárad, de gyorsan leapad.
 A veszekedések unalmasak,
 baj ellen gyűjtsünk babulukakó növényt.
 Rosszat akar velem itt valaki,
 e vidéken titokban összegyűltek ellenem.
 Ha nincs bokengé-hal, énekelj a bokeke-halnak,
 ha nincs bokeke-hal, énekelj a ngolo-halnak,
 ha nincs nsingá-hal, énekelj az impoma-halnak,
 ha nincs lokámbá-hal, énekelj a liongo-halnak,
 ha nincs lokámbá-hal, énekelj a nsembe-halnak,
 ha nincs esimbé-hal, énekelj a liongo-halnak.
 A rák hosszú lábaival elkapta a lányt,
 kölcsönvette őt a bonbolo-gyíktól.
 Igaz hát, részvét nélkül megölnék embereket.
 Megöltek egy jégmadarat, aki szerelmet ivott.

(De Rop 1956, 71–75. old.)

Egész sor tanulság vonható le a szövegből. Egyrészt a rögtönzéses jelleg következtében egymásra rakódott, de láthatóan nem együvé tartozó szerkezetek tapinthatóak ki. A szerelem szóra kötött metaforacsokrot egy valós szerelmi csalódás mozaikjai váltják. Majd egy „szövegkitöltő” láncolatot sztereotípiásor (anafórikus ismétlés, többszörös párhuzamosság?) követi. A záró utalás eléggé homályos (amint a lányt elragadó „rosszakaratú öreg” – feltehetően a lány valamelyik férfi rokona – is szinte csak véletlenszerűen bukkan elő). Mindemellett kiderül, hogy az énekes rögtönzés indítéka a szerelmi történetben keresendő.

Tény, hogy itt a szerelem elvont említése már nem a párválasztást megelőző korszak „testetlen” jellegét hozza elő, hanem az érett, tapasztalt és csalódott férfi viszonyulásait érzékelteti enigmatikus formában.

A dal szövegének szinkretikus elemei (nem derülnek ki a kapcsolatok valós viszonylatai – egy szerető, egy öreg?, de még inkább a sekrestyés és az Üdvöz-légység említése) arra utalnak, hogy az e századi afrikai hagyományos költészetet valószínűleg a korábbiaknál erőteljesebb külső hatás érte. Pontosabban két fontos – ha úgy tetszik, irodalomszociológiai – mozzanatot is tetten érhetünk e dal kapcsán. Egyrészt azt, hogy a „csónakos” többnyire már eredeti környezetéből kiszakadt személy volt, akinek a világ dolgaihoz való viszonyulása így „egyénebbé” vált. Másrészt éppen e műfaj (az afrikai anyagban mindig is megkülönböztetett „csónakos” ének) sajátos vonása, a rögtönzéses jelleg teszi lehetővé azt, hogy az előadó reagáljon minden olyan „új mozzanatra”, amely az afrikaiak életébe bekerül. E jelenségek költészet-, ill. líraelméleti tanulságait kétségtelenül célszerű lesz majd megvonni.

De visszatérve még egy kissé a párválasztás előtti korszakhoz, következő példánkban szintén a hagyományos társadalmak átalakulási folyamatait – pl. esetleges iszlám hatást – sejtünk. A serdülőkor és az ifjúkor határaitra vezet bennünket egy csádi *kotoko* lány dala:

*Énekelnek az asszonyok, szépen énekelnek,
Énekelnek a lányok is, szépen énekelnek,
A nagy fának nagy az árnyéka,
Friss az árnya a kicsi fának.
Ízleljük a kóla ízét,
Egész diót ropogtatunk,
Ízleljük a kóla ízét,
Diódarabkát ropogtatunk.
Mikor a bozótba indul
A fiú, akit szeretek,
Félek nagyon, jön egy oroszlán,
S elragadja tőlem őt.*

(Nourrit – Pruitt, 1980, 19. old.)

A szöveg ezúttal is helyzeteket ragad meg, de a leírásba nemcsak érzelem, hangulat lopakodik be, hanem egy ritka jelenség; az európai népköltészetben is csak az újabban fényre került anyagból ismerjük azt a hangulati kontrasztálást, amely itt kirajzolódik az első két szakasz kellemes jó érzésével szembeállított utolsó szakasszal, amelyben szerelmi indítékú féltés / félelem nyer kifejezést.

A töltelékhangok vagy a szavak, szócsoportok, mondatok, teljes sorok sokszori ismétlése gyakran szolgál a lírai kifejezésmód hangsúlyozására. A lírai rögtönzés egészen egyedülálló példája az a kameruni *fang* ének, amelyet Herbert Pepper adott közre 1959-ben megjelent lemezalbumának anyagában. Lényegében arról van szó, hogy egy fiatal lány előbb egy sípként használt üveg segítségével és fejhangokkal dalolja el vágyódását, majd másodsorra a melódiához hozzáfűzi a szavakat is:

*„Oyemben hol hálnak a férfiak?
Á Adél ó Adél á Adél ó Adél
Á Adél ó Adél megöl engem Adél*

Adél Adél ó Adél á Adél
 Ó Adél á Adél ó Adél Adél Adél á Adél
 Ó Adél Adél ó Adél á Adél ó Adél
 Adél ó Adél Adél ó Adél Adél
 Adél ne hagyj magamra vágyaimmal!
 Á Adél ó Adél Adél Adél ó Adél.”

(Pepper 1959, 18. old.)

Ha vállaljuk a fáradságot, hogy tovább böngészünk a szétszórt, különféle eldugott folyóiratok mélyén lapuló régebbi és újabb gyűjtések tengerében, próbálkozásunkat újabb és újabb siker koronázza. A Pettinen finn misszionárius például már a húszas években közreadott más szövegekkel együtt egy olyan *ndonga* szerelmi dalt (a népcsoport Angola déli, Namíbia északi területein él), amely – azt mondhatnánk – érett lírára valló hangütésről, fordulatokról, költői képekről tanúskodik (1926–1927).

„Az én sötétbarnám olyan, mint egy tehén,
 Az én világosszókém Nimuenéhez* hasonlít,
 Oly szép, mint Sikuni* vagy Ombago*,
 Oly bájos, mint egy kecsesen kivágott öv,
 Mint a prém az udvari személyek ágyékán.
 Ha várok rá, nem tudok enni,
 Ha lesem őt, nem tudok aludni,
 Alvás és evés nem érdekel akkor engem,
 Körmei fehérek, mint amit kimostak,
 Ujjai mintha faggyút érintettek volna.
 Oly tiszta ő, mint az Ombimbo-gyökér,**
 Mint az Ombimbo, amit a busmanok ásnak ki,
 Mint az Ombimbo, ami az Amambosz sivatagban termett,
 Amit az Omusati-fa gyökerei mellől húztak ki.
 Az én kedvesem úgy fest, mint egy rézgyűrű,
 Az én kedvesem komoly, sosem nevet ok nélkül,
 Csak akkor nevet, ha egymás között vagyunk.
 Ha az arcára nézek, mindig olyan,
 Mintha a nap újra felkelne.
 Ha el kell tőle mennem,
 Olyan az, mintha az éjszaka szállna rám.
 Ha vizet merni megy, segítetek fazekát a fejére tenni,
 Ha gabonát tör, törjetekek neki is,
 Ha szital, szitaljátok neki is,
 Ha útnak indul, vezessétek a kezénél fogva!
 Ó én Nehojám, te vagy az ékszerem!
 Neked áldozzák az ifjak összes gyöngyüket.
 Kincsem a legszebb minden gyöngyfüzér között,

* Tehénnevek.

** Ehető, ízletes hagymafajta, amely a homoksivatagban terem.

*Olyan, mint egy kecsesen kivágott öv.
Az anyja nekem szülte őt.
Mióta megszületett, hozzám tartozik.
Szívből szeretem őt, akkor is, ha alszom,
De ébren ezerszer inkább."*

(Pettinen 1926–1927, 220–223. old.)

A korábban idézett *mongo* csónakos ének lényegében a megvalósult / megvalósítható szerelem, a házasságkötés előtti/utáni korszak világába adott bepillantást. (Már amennyiben az sem derült ki a dal által felidézett elbeszélés-mozaikokból, hogy a szeretójétől elválni kényszerült férfi házas-e vagy sem!)

Az afrikai hagyományos költészet nem hagyja megénekeletlenül az érett kor tapasztalatait sem. Első példánk a többnejűség adta keserves női sorsot eleveníti fel: a *dan* hajadon lány kifakadása még házasságon innen a házasságon túli gyötrelmeket formulázza:

*„Sosem akarok férjhez menni,
Ha férjhez mész,
Naponta fát hordatsz a fejedem,
S még a hajad sem nő többé rendesen,
Ha bárki megfizetné értem a menyasszonyváltságot,
Akkor sem megyek férjhez.
Ha karddal és dárdával fenyegetnének,
Akkor sem megyek férjhez."*

(Himmelheber, 1958, 106. old.)

A svéd Karl Laman által gyűjtött kongói *szundi* dal viszont a szerelem gyakran ellentmondásos mulandóságát érzékelteti, a szövegben ismét tetten érhetjük a korábban már említett *kontrasztálás* jelenségét:

*„Amikor még szép voltál,
Nem szeretted engem,
Amikor most öreg vagy,
Eh, nem szeretlek téged,
Jáájá, most öreg vagy,
Eh, nem szeretlek téged."*

(Laman, 1968, 88. old.)

Az erotikus és obszcénnek bélyegzett afrikai folklór-szövegek kapcsán szabad legyen itt egykori tanulmányom egy bekezdését idéznem.

„Ami magukat az erotikus vagy obszcén énekeket illeti, Evans-Pritchard egy régi tanulmányát (1929) kell elővinnünk. Ebben mindenekelőtt sorra szemügyre veszi az akkor már rendelkezésre álló gyűjtési adalékokat. Majd pedig levonja a máig érvényes tanulságokat. Hangsúlyozza azt a tényt, hogy az afrikai obszcénitás zömében közösségi és mindenekelőtt szakrális jellegű. Rámutat arra, hogy a nemi szerveket néven nevező szövegek jelentős részben

rítusok (beavatás, gyászszertartás, az ősök szellemének tiszteletére rendezett ünnep, esővarázsló rítus, titkos társaság szertartása, ikerszülöttek rítusa, házasság és gyermekbetegség rítusai, szertartás a termények védelmében, vetéskor lejtett rituális tánc) szerves részét alkotják, mágikus-varázsos szerepet töltenek be. Elhagyásuk az elérni kívánt hatást kockáztatná. Az angol tudós az afrikai obszcenitás egy másik csoportját is vázolja. Példák során át mutatja ki, hogy bizonyos napi tevékenységek, munkatípusok (halászat, csónakkészítés, kunyhóépítés, magtörés stb.) szintén magukkal hozhatnak obszcén tartalmú énekszövegeket. Bár ezekben az esetekben használatuk társadalmi gyökereit nehezebb felkutatni, mégis világosan látszik, hogy a közösségi élet, az együttélés hagyományosan kialakult szabályozó rendszerének következményei, semmi közük ahhoz, amit az európai kultúrák bizalmas formában egyszerűen »disznólkodásnak« bélyegeznek.”

(Biernaczky 2007, 185-186. old.)

De éppen az erotikus tartalmú szövegek kapcsán elsőként arról kell szólnunk, hogy az állattartó népeknél a fiatal férfiak napi tevékenysége a marhák körül bonyolódik. Dalaikból kiderül, bensőséges kapcsolat keletkezik emberek és állatok között. E. E. Evans-Pritchard *nuerekről* szóló könyvében oldalakat szentel a kedvenc állatokat illető beceneveknek (1940, 411–416.). Maga Loeb idézi az angol tudós e könyvéből azt a dalszöveget, amely egyértelműen igazolja a kedvenc állatok és az udvarlás, a szerelmi időszak sajátos összefonódását:

*„Az a szép fehér ökör az anyám,
És mi a nővérem családja vagyunk,
Nyariau Bul családja.
Olyan vagyok, mint fekete farú fehér ökröm,
Ha teszem a szépet annak a kicsike lánynak.
Nem olyan férfi vagyok, akit a lányok visszautasítanak.
Titokban, éjjel megyünk a lányoknak tenni a szépet,
Én és Kwejok Nyadeang.
A folyó mentén vezetjük az ökröt,
Én és Kirjoak
Meg anyám nővérének a fia,
Buth Gutjaak.
Barátom, te, szétálló szarvú nagy ökör,
te sosem bógsz a csordában.
Bul Maloa fiának ökre.”*

(Evans-Pritchard 1940, 46–47. old.)

Nem kívánunk itt a freudianus kulturális antropológia mélységeiben megmerítkezni, mégis idéznünk kell elsőként T. O. Beidelman elemzéseit. Egy tanulmányában (1968) – főleg egykori professzora, E. E. Evans-Pritchard hatalmas kiterjedésű terepmunka-beszámolói alapján – a nuerek meztelenséggel és szexualitással kapcsolatos ismereteit elemzi. Saját maga említi két évvel korábbi írását (1966), amelyben viszont a nilota népcsoport ökör(ox)-kul-

tusztát tekinti át. Elegendő, ha itt csak néhány jellemző – és természetesen szexuális kapcsolattípusokat elemző – alcímet említünk: *nuer társadalom és a nők választófal természete, elméleti és aktuális férfiági kapcsolatok férfiak között, férj-feleség kapcsolatok, anyai és apai rokonság, a lándzsa és a férfiszexualitás* stb. A negyedik fejezet (*Párhuzamok a marha és az emberi lények között*) külön számba veszi a tehenhez, a bikához és az ökrökhöz fűződő képzeteket. A nuerek egyenlőségjelet tesznek a *tehenek* és a nők közé. A *nuer* lányok gyakran magukra veszik a tehenek bikaborjainak nevét, amikor fejnek, bár e nevek használata tiltott. Az asszonyok csak tehenektől vesznek magukra neveket, ha fejnek. Menyasszonyváltásul csak tehenek adhatók. A *bika* a férfierő szimbóluma a *nuereknél*, de bizonyos értelemben nem teljesen elismerés jellegű a bika iránti csodálatuk, mivel a bika szó (*tut*) a megtermékenyít (*tute*) kifejezéssel tűnik összekapcsolhatónak. S e képzetársítás a férfiak karakterében benne rejlő agresszív vonásra utal, amely arra indítja őket, hogy megkíséreljék a többiek feletti uralom megszerzését. Az *ökör* a fiúk felavatásával kapcsolódik össze, és egy erkölcsi státusz kifejeződése: minden fiatal életre szólóan választ kedvenc ökröt. Egyik szarvát bojtokkal díszíti, és kedvvel nézegeti, ha azok lengenek a levegőben, amikor az ökör a nyakát ingatja. Csengőt is szerel rá, és nagy kedvvel dörzsöli, tisztítja az állatot, nagyokat szökell utána, ha valamelyik kis pásztorfiú az istálló körül vezet. Egyszóval, minden férfinak van egy ökörneve (*cot thak*). A férfi kedvenc ökre nevét kiáltja ki, tehát akitől ő átvette a nevét, amikor a harcban lándzsával leszúr egy férfit, illetve állatot vagy halat vadászat, illetve halászat során. Bizonyos (felavatáshoz kötődő) neveket egyébként az azonos és közeli korcsoportok tagjai használnak, kifejezve ezzel egyenlőségüket és szolidaritásukat. S hogy mindemellett nem az ökör maga, hanem az ökör eszménye a lényeges, kiténik abból, hogy ha a kedvenc ökör elpusztul, vagy a férfi más okból új, még kedvesebb ökröt választ magának, azt mondja, „az ökör nem a felavatással magával van együtt”.

A neves dinka származású tudós, Francis Mading Deng *dinka* énekgyűjteményében 47 ún. „ökör-éneket” ad közre (köztük számos szövegpélda csak rövid részlet az egyes esetekben 100 sort is túllépő rögtönzésekből) (1973, 96–158.). Hat dalban (1973, 19. *I Must Say It*; 20. *She Held the Club where it Hurts*; 21. *Castrated Me*; 22. *It's Only a Club*; 23. *I will not Swear*; 24. *May the Creator be Cursed*, 129–136.) kerül a középpontba a házasság előtti korszak. Azonban a dalok nem igazán „reprezentatív példái” annak, ami az idézetekből kiderül. Három dal azt a helyzetet idézi fel, amikor a fiatalok jellegzetes találkahelyén, a „marha-táborban” a fiú a lányt beviszi egy kunyhóba, de amikor közöszölni akar vele, a lány a barátjáért kiált. S az megszorongatja a heréit, hogy megfékezze, eközben azonban komoly sérüléseket okoz. A negyedik példa egy olyan fiút idéz, akit megvertek a rokonai, mert egy arab lánnyal került egy kunyhóba. Egy másikat meg az ötödik példában – mivel udvarlását rossz néven vették a lány rokonai, amikor választottját egy kunyhóba vitte – lándzsákkal és botokkal verve üzték el. A legutolsó szövegrészlet sem udvarlás „európai értelemben”. Inkább a házasság előtti erotizmus megnyilvánulása. A dalban a kicsi férfitag emlegetése vélhetően nem méretre utal, hanem arra, hogy a szexuális kapcsolatra házasság előtt nincs eshetőség:

„Gulyáink lepusztították a Tuik mezőit,
 Egy lány Tuikból sértegetett minket,
 Hugocskám, ne sértegezz engem,
 Anyám leánya, mi pajtások vagyunk,
 Ne sértegezz engem e nagy sértéssel,
 Amiatt sértegetsz, amit az Alkotó adott nekem,
 Még ha kicsi is volna, nem okolhatod magad érte,
 Nem szabad megvetned azt, amit az Alkotó teremtett,
 Az Alkotó megbűvölt engem,
 Pajtásaimnak jó nagyot adott, és nekem csak kicsit adott,
 Az Alkotó megbabonázott, lenne az Alkotó tán átkozott?
 Adhatnék e Tuikból való lánynak egy leckét,
 Megtömhethetném őt e dologgal,
 S ő gyűlölné Ngokot örökre.”

(Deng 1973, 135–136. old. – *May the creator be cursed*)

Az erotikumnak a folklórban való kifejeződésének két tematikus élmény-formáját – amelynek megjelenését egyes pszichoanalitikusok a szerelmi játék kezdetétől az érintkezés megkezdéséig tartó fázisra korlátozzák, és magát az érintkezést már szexualitásnak tekintve elválasztják az előzótól –, úgy véljük, az énekekben nehéz elválasztani egymástól, és az erotika mind az előzmények, mind a megvalósulás, sőt, egyszerűen csak a nemi szervek emlegetése kapcsán is előbukkan. Vagyis már előző szövegeink kapcsán is a szerelmi líra tájékaról átléptünk az erotika mezejére.

Már említett régebbi tanulmányomban hosszabban elemeztem és számos példával is próbáltam igazolni, éppen Evans-Pritchard alapján, hogy tehát az afrikaiak számára a nyíltabb megnyilatkozás erről a témáról nem valamiféle európai értelmezésben vett *durvaság* vagy *közönségesség*, hanem legtöbbször esetben a szokásvilágukkal összefüggő megnyilvánulás. Számos újabb forrás birtokában azt teszem hozzá most egykori megállapításaimhoz, hogy a természethez és a saját közösségükhöz való jóval erősebb és természetesebb közelségük is oka nyíltságuknak a szexuális élet tényeinek megnevezésekor. Talán éppen ebbe a körbe tartozik az a korábban is már idézett példa, amelyet korán elhunyt kiváló magyar kollégánk, Ecsedy Csaba gyűjtött Szudánban, a hegyi *burunok* között, egykori terepmunkája színhelyén, és amelyet kéziratos formában adott át nekem közlésre:

A PÉNISZ VADÁSZDALA

Éjjelente
 Hao, hao
 éjjelente
 hao, hao
 lopva indul a pénisz
 éhségében
 hao, hao
 éhségében

hao, hao
vadászni indul a pénisz

kerülgeti

hao, hao

bekeríti

hao, hao

leteríti

hao, hao

nagyot köp

hao, hao

jóllakottan megnyugszik

aztán elmenekül

aztán elmenekül

aztán elmenekül

aztán elmenekül

Éjjelente

hao, hao

éjjelente

hao, hao

vadászni indul a pénisz.

(Ecsedy Csaba gyűjtése és fordítása)

Az erotika természetesen más műfajokban, a közmondásokban, a találós kérdésekben és persze a mesékben is helyet kap Afrikában. Magyarul is olvasható az a válogatás, amely Leo Frobenius nevezetes gyűjteményéből, a *Fekete Dekameron*ból készült (1974). Sok évvel ezelőtt Katona Tamás, a kötet fordítója elmondta nekem, hogy a teljes eredeti kötet fordítása elkészült. Azonban a Kádár-korszak ismert prüdériája nyomására az Európa Kiadó vezetői afféle önkontroll jegyében a *legvastagabb* szövegeket kihagyták.

A Folk Narrative Research elnevezésű nemzetközi tudományos társaságnak éppen a Budapesten megrendezett 9. konferenciáján hangzott el viszont Sabine Steinbrach előadása a Burkina Fasóban élő, *gur* nyelvű *lyela* közösség erotikus folklórjáról. Ebből idézzük befejezésül a következő mesét:

„Kedvenc meséim egyikében a Nyúlnak öt felesége volt: Gyöngytyúk, Fogolymadár, Csirke, Macska és Szarvasvarjú. Minden feleségnek megvolt a maga kunyhója, amint a Nyúlnak, a férjnek is. Minden este az egyik feleség hozott egy tál ételt, amelyet a Nyúlnak készített. Az adott feleség elkezdett énekelni egy éneket a Nyúl ajtaja előtt. A dalban azt kérte, hogy engedjék be, hogy tálalhassa az ételt. De a Nyúl egy gúnyolódó énekben azt válaszolta, hogy az asszonyok mehetnek a pokolba, és az ételüket a kutya etetőtádjába dobhatják. Ő csak a dundi Szarvasvarjúnak nyitott ajtót: vele volt nagy szerelemben, mert jó kövér volt, és az ő ételét szívesen elfogadta. A Nyúl rá sem tekintett arra, amit a többi feleség készített a számára. A kövér madár-asszony iránt érzett vak szerelmében megette a gusztustalan földi gilisztákat is, amiket az főzött neki.

Egy nap a Nyúl otthon volt a gyermekeivel, miközben minden felesége elment a földekre dolgozni. Úgy rendelkezett, hogy a gyerekek egyék meg azt az

ételt, amit az anyjuk hagyott nekik. Alighogy eltávoztak az asszonyok, a Hare belépett a kunyhóikba, hogy megnézzze, mit főztek megennivalót. Meglátta az elutasított nők jó mártásait, és összehasonlította azokkal a szörnyű ételekkel, amiket a Szarvasvarjú asszony készített a számára. Csak száraz zabkását adott a gyerekeknek, maga pedig megette a hús- és tojásmártásokat, aztán elhagyta a családját, undorodva magától magatartása miatt. Hosszú idő múlva, amelynek során a Nyúl egyetlen levelet sem írt feleségeinek, a legidősebb asszony azt mondta, hogy közös férjük nyilvánvalóan meghalt. Azt állította, hogy a nőknek meg kell siratniuk őt. A feleségek kétségbeesetten sírtak és kiáltoztak, csak a Szarvasvarjú feleség kezdett bele egy szatirikus dalba, hogy elmondja, örül a férje halálának, és hogy a nőknek meg kell támadniuk azokat a rendelkezéseket, amelyeket a férjük hagyott hátra.

A Nyúl hazatért, amikor a feleségek ismét a földeken dolgoztak, és megkérdezte a gyerekeit, mit mondtak anyjaik az ő távolléte idején. A gyerekek részletesen beszámoltak neki, és hogy megbüntesse, a Szarvasvarjú asszonynak egy régi bőrruhát és egy gumiabroncsból készült szandált adott. A többi feleségnek viszont divatos pamutszövet ruha, ékszer és szép műanyag szandál jutott. A Szarvasvarjú asszony vak önteltségének köszönhetően, hogy ő volt az egyetlen asszony, aki csak ilyen ajándékot kapott a férjétől.

Bolondot csinált magából a többi nő előtt, és élete legsúlyosabb vereségét kellett elszenvednie, amikor látta a többi feleséget gyönyörű jelmezükben. Szégyenteljesen elrohant a bozótosba, ahol a szarvasvarjúk ma is élnek.” (Steinbrich 1995, 758–759.)

A mese erotikus tartalma a mese mögött rejlő helyi szokásokban érhető tetten. Ugyanis a *lyaláknál*, amint sok más afrikai törzsi közösségben, a többnejűség körülményei között a férj általában egy-egy asszony kunyhójában 3-3 napot tölt, és addig az ő főztjét eszi. Az adott tartózkodási periódus pedig lehetővé teszi a házastársi testi kapcsolat mindenkor felújítására.

Bibliográfia

- BEIDELMANN, T. O.
 1966 *The Ox and Nuer Sacrifice: some Freudian Hypotheses about Nuer Symbolism*, *Man*, Vol. 1, No. 4, 453–467.
 1968 *Some Nuer Notions of Nakedness, Nudity, and Sexuality*, *Africa* (London), Vol. 38, No. 2, 113–131.
 BIERNACZKY Szilárd
 2007 „Ha szárnyaló madarakat látsz valahol...” (Szerellem, erotika, obszcenitás – hagyományos afrikai költői műfajok), *Néprajzi Látóhatár*, 1–2. szám, pp 167–210.
 CERULLI, Ernesto
 1922 *Folk-Literature of the Galla of Southern Abyssinia*, Cambridge, Mass., African Dept. of the Peabody Museum of Harvard University, 9 + 228 old. (Varia Africana III)
 DENG, Francis Mading

- 1973 *The Dinka and Their Songs*, Oxford, Clarendon, 301 old. (Oxford Library of African Literature).
- DE ROP, Albert Josef
- 1956 *Het Epos*, in: *De gesproken woordkunst van de Nkundó*, Tervuren, Musée Royal de Congo Belge, 50–57. (Annales)
- EVANS-PRITCHARD, E. E.
- 1929 Some Collective Expressions of Obscenity in Africa, *Anthropos*, 311–331.
- 1940 *The Nuer*. A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People, Oxford, Clarendon, 271.
- FROBENIUS, Leo
- 1974 *Fekete Dekameron*, vál., jegyz. és bev.: BODROGI Tibor, ford. KATONA Tamás, Budapest, Magyar Helikon – Európa, 212 old. + 16 t.
- HIMMELHEBER, Hans and Ulrike
- 1958 *Die Dan*. *Ein Bauernvolk in west afrikanischen Urwald*, Stuttgart, Kohlhammer, 256.
- KESTELOOT, Lilyan
- 1971 *La poésie traditionnelle*, Paris, Nathan, 62 old. (Littérature africaine 12).
- LAMAN, Karl
- 1968 *The Kongo*, IV, Berlingska Boktryckeriet, Lund, 198 old. (Studia Ethnographica Upsaliensia XVI).
- NOURITT, Chantal – PRUITT, William
- 1980 *Tchad* (Musique traditionnelle de l'Afrique noire, Discographie No. 10), Paris, Radio France Internationale, 86 old.
- PEPPER, Herbert
- 1959 *Anthologie de la vie africaine, Congo-Gabon*, Paris, Disques Ducretat-Thomson, Nos 320 C 126–127–128 (három hanglemezzel), ism. füz.: 101 old.
- PETTINEN, August
- 1926–1927 *Lieder und Rätsel der Aadonga*, *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen*, XVII, 202–230.
- STEINBRACH, Sabine
- 1995 *The Erotic Folklore of the Éyela (Burkina Faso)*, in: Vilmos Voigt ed.: *Folk Narrative and Cultural Identity*, 9th Congress of the International Society for Folk-Narrative Research, Budapest, 10–17. 06. 1989, Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, Vol. I., 756–760. (Artes Populares 16–17)

Tokaji András

A banyambiriri muganuro ünnep

Bevezetés. Kongó területén, a festői Kivu-tótól északra található a Szakadékos völgy, melynek mentén Afrika kontinense lassan kettéválik, és amelyben a gyarmatosítás előtti időszakban huszonhat bennszülött közösség élt. A banyambiriri népcsoport ezek egyike volt. A Basibula klánhoz tartozó és a tó déli partján fekvő Rusizi-völgyben uralkodó Bamenyirwe királyi családban kitört örökösödési harc következtében a vesztes törvénytelen fiú, Kabwiika kénytelen volt elhagyni Nyabihungét, és Kinyagába menekült. Ott egy Lubambo nevű férfi a családjába fogadta őt, akinek a leánya szült neki egy törvénytelen fiút, Mwendangát, aki anyai nagybátyjai segítségével ugyan meg akarta szerezni a Basibula-trónt, de mivel nagybátyjai az ő beleegyezése nélkül megölték apai nagybátyját, Kamegorosát, lemondott szándékáról. „Árulása” arra készítette, hogy költözzön a tó nyugati partjára, melyet azóta a királyi család elhagyott, és a Nyabihunge melletti Bujombóban rendezkedett be. A Babambo család ennek dacára továbbra is arra buzdította, hogy szerezze meg a trónt.

Mwendanga 1796-ban, éppen cirokaratás, azaz a muganuro idején, az erdővel borított szigetre lépett, és itt újraélesztette a Basibula királyságot. Négy bevándorló klán vett benne részt: a Banyakabwa, a Beshaza, a Baziralo és a Banyambiriri. A sziget történetének legelismertebb kutatója, David S. Newbury rámutat, hogy az utóbbiak érkezése meghatározóbb volt, mint a Basibula csoporté, ami érthető is, ha számításba vesszük, hogy képviselői már sokkal korábban nagy tömegben érkeztek a Nílus-zairei vízválasztó keleti oldaláról, és sikeresen asszimilálódtak a bahavu, a bashi és a banyaidjwi népességhez.

A király kíséretében lévő Bashaho papok – azáltal, hogy csoportjuk már korábban ugyancsak népes kolóniát hozott létre a szigeten – jelentős segítséget nyújtottak a jövevények legitimációjához. Ennek megfelelően a vezető papok a Bashaho csoportból kerültek ki. A területi befolyás tekintetében a Baziralo klán hasonlítható hozzájuk, jóllehet korábban alig rendelkeztek idjwi identitással. A királyi dobok készítésének jogát – ami nagy rituális jelentőséggel bírt – is ők nyerték el. A kíséretben ott voltak a Baloho klán képviselői is, akik majd a házasságkötések révén szoros kapcsolatokat fognak kialakítani a Basibula klánnal. Meg kell említeni egy Kamo nevű jóst is, aki gyermekkorától védelmezte a gyermek Mwendangát, majd bevezette a misztikus tanokba, és a szigeten udvari jósa lett. Abban, hogy a jövevények rövid időn belül átvették a vezető szerepet, döntő szerepet játszottak az általuk hozott muganuro ünnepek is.

Az idők során a sziget a nyugat- és kelet-afrikai kultúrák találkozási helyévé és „olvasztótégelyévé” vált. A nyugati őslakosok még mindig egy régi bantu nyelvet beszélnek, miközben az általánosan használt nyelv a – szintén bantu – kihavu nyelv kiny'ilju nevű dialektusa. A sziget politikai arculatát nem egyetlen királyi hatalom hozta létre, hanem közösen alakították ki. Ez tükröződik abban

is, hogy jóllehet az egyes klánok a maguk hagyománya szerint szokták végezni szertartásaikat, a muganuro ünnepen a király eggyel hátrébb lépett és passzivitásba vonult, amivel egyrészt elismerte a csoportok önazonossági törekvéseit, másrészt egységüket hangsúlyozta a királyságban.

Kirándulásunk tárgya tehát az Idjwi szigeten letelepült banyambiriri népnek a cirokaratás idején, február-márciusban megtartott ünnepe, a muganuro, melyet a legnagyobb ünnepként tartottak és tartanak ma is számon. (Mostanában augusztus 1-jén tartják.) Az ünnep voltaképp a „hálaadás” napja volt, mely az „első gyümölcs” ünnepét szétválaszthatatlanul összebogozta a termékenységarázzslattal és az ősöknek lerótt tiszteletadással. Mai szemmel kissé didaktikusán, de az ősi „összművészet” gazdagságával jelenítette meg az Élet alapjait szolgáló javak útját a földektől és karámoktól az asztalig. (Talán nem véletlen, hogy éppen a bőség idején került rá a sor. De ha szárazság vagy marhavész volt, azt is a királynak, a mwaminak rótták fel...)

Ehhez kapcsolódott az állat- és a terményáldozat: az elsőként learatott termés és az áldozati állat bemutatása az isteneknek, mielőtt a java szétoztásra kerülne. A muganuro ugyanis egyszerre szakrális és világi esemény volt, melyre az emberek nem utolsósorban azért jöttek össze, hogy sokat és jót egyenek, sok sört igyanak, énekeljenek és táncoljanak. Továbbá hogy üdvözöljék egymást és királyukat. Mert a muganuro – mint mondták –, „a királyság ünnepe” is, amit az is bizonyít, hogy újrarájátszották a koronázást, amit a királyi jelvények szerepeltetése miatt fel lehet fogni a királyság évenkénti megújításaként is. A muganuro azonban nemcsak a királyság, hanem Idjwi politikai egységének ünnepe is volt, aminek fontosságát egyik korban sem lehetett túlbecsülni. Végül pedig a szigetet magába ölelő tágabb afrikai kultúra változatos egységének élvezete a szertartás szerkezete és szimbólumai révén.

A szertartás pontos megfigyelését és leírását először Newbury és felesége, Catharine végezte el 1972-ben és 1973-ban. A szertartásra politikai okokból 2009-ig nem került sor; akkor viszont Roger Ntambuka II. Mihigo király újra bevezette. Tekintve, hogy a terepnapló a 20. század harmadik harmadában készült, a szertartás hitelessége – folklorisztikai szempontból – hasonlóan kérdéses, mint Prudentius 4. század végi leírása volt a római tauroboliumról. Leírását alább szó szerint ismertetem Newbury *Királyok és klánok* című, 1991-ben kiadott könyve alapján, időnként megszakítva egy-két megjegyzéssel. Íme:

Az ünnep leírása. „A szertartás formális része annak előestéjén, szürkületkor kezdődött a királyi dob, Kalinga érkezésével. A munyakalingának nevezett dob-ritualista vezette Kalinga gondosan kialakított díszkíséréte három dobból állt, melyek mindegyike finom gyékényfonatba volt burkolva. Munyakalinga, továbbá az összes dob és a kísérők sok tagja a korallfa (omugohwa) vörös virágzatát viselte magán. Ez a növény kiemelkedő szerepet játszik Idjwi nyilvános ünnepein, legyenek azok királyi vagy nem királyi ünnepek. A beálló szürkületben a dobok érkezése tapintható izgalmat váltott ki a sokaságból. Sok dob ütötte ki nekik szíveslátását, és az embertömeg énekkel, táncsal és tapssal köszöntötte a szent dobokat. Maga a mwami is kijött elkerített területéből, és lelkes tapssal üdvözölte őket. A vidámság és örvendezés ideje volt ez, és az általános ünnepelés és dobolás késő estig tartott.”

Kalinga a királyság dinasztikus dobja volt, mely egyszerre képviselte a királyt – jelen esetben Ntambuka Barhahakanát (1928–1998) – és a királyságot, valamint a lakosságot, pontosabban a domináns klán Ősét, akinek a kormányzati ciklusokon át a dobban tartózkodó figyelő szelleme valóságos alkotmánybírósként gyakorolt ellenőrzést még a mindenkori király felett is. Mint már erről máshol írtam, hasonló szerepet töltött be a ruandai Karinga, a burundi Karyenda, a bushi Birempera vagy a karagwei Bagendanwa. Közép-Afrikában a királyi dobokat egyébként személyeknek tekintették, és ezért én is névelő nélkül utalok rájuk.

A korallfa szimbolikus-rituális jelentőségét nemcsak élénkvrös színének köszönheti, hanem annak is, hogy évente négy, egymástól látványosan különböző vegetációs szakaszon megy keresztül; a négyes szám pedig arrafelé mágikus számnak számít. A dobok azért tudták „kiütni” mondandójukat, mert Afrikában nemcsak ritmusjátékra, hanem – a „dobnyelvek” segítségével – fogalmi közlésre is használták őket.

„Másnap reggel, jóval napkelte előtt, megkezdődött a hangos dobolás, mely majdnem egész napon át tartott. De a nap eseményei eme előjátékának fókuszában egy bika lemészárlása állott, melyet aprólékosan kidolgozott szertartásossággal végeztek el. Erre abban az udvarban került sor, mely közvetlenül a legfontosabb kunyhó, a Kagondo mögött volt, melyen Kalingát tartották a szertartás egész ideje alatt. A bikát egy hosszú késsel leszúrták (ngorho), és a hátára fektették, mégpedig úgy, hogy szarvai a földbe fúródtak. Felső ajka fölé, hosszában, egy olusirót helyeztek; egy csokrot, melyet eralire-, omugohwa- és olushashaágacsakából, valamint umuhunjuhunjulevelekből készítették,

továbbá a Nyarusharát, a vasból készített legfőbb rituális tárgyat. Nyarusharával szemben még két másik vastárgyat helyeztek el: a Walengerét és az Olugushót.”

Érdemes megjegyezni, hogy a vér – szemben a megszokott rendezésekkel – nem ömlött patakokban az oltár előtt, és elmaradt a pap vérivása és önmagának megkenése a szent áldozat vérével, s ezáltal a vérrel való megszentelése is.

Mint a fentebbi sorokból kiderül, Kalingát nem állították közszemlére. Ennek oka az volt, hogy a közép-afrikai kultúrában senki halandó nem nézhetett a szent dobokra, csak a mwami, aki viszont félistennek számított. Feltételezésem szerint egyrészt attól tartottak, hogy a dobban lakozó Ős szelleme a beavatatlan szemén keresztül a testébe juthat, másrészt attól, hogy – ugyancsak a szemén keresztül – ártó lélek vagy szellem kerülhet a dobba. Ugyanilyen figyelemre méltó, hogy a bika leölésekor viszont Kalinga jelen volt, aminek magyarázata megint csak az lehetett, hogy a totemállat lelkének a dobba való behatolása egyenesen kívánatos volt.

Szemben a megszokott rítussal, amely szerint az áldozati állat maradványaiából: irhájából, fejéből csak azután készítettek bálványt, hogy megnyúzták és húsát kiosztották, itt már a tetemet is „feldíszített” bálványként mutatták be, csakúgy, mint a kínaiak. Hoppál Mihály idéz egy kínai etnográfust *A sámánság újjászületése* című könyvében: „Aztán elkezdtek dobolni és énekelni, meghívták a felső világból Wuhsin-endurit, a termés istenét, hogy biztosítsa a jó termést (...) Nem sokkal pirkadat után egy nagy fekete disznót áldoztak. Megfőzték, majd az áldozati asztalon újra összerakták az egyes részeket és újabb istenségeket hívtak meg az ünnepségre.” Ugyanez a sorsa a mi újra összerakott és feldíszített „újévi malacunknak” is, amely – a költővel szólván – „szájában az almát mérgesen harapja”.

A bika ajkához helyezett ágacskák a felső őskőkor végén kialakult mágikus szimbolika továbbélésének meghatározó tanúsága. Mint Zolnay Vilmos *A művészetek eredete* című könyvében feltárja, a régészek által „tollacskának” gondolt minta valójában a haldokló áldozati állat távozó lelkét ábrázolta. A minta tisztán kivehető a La Vache barlangban talált parancsnoki boton a kilógó nyelvű, „párját kiadó” bölény előtt. A jel „lélek” jelentését idővel maguk a közösségek is elfelejtették. De már hozzátartozott a rítushoz, és ezért évszázadokon át tovább másolgatták. És hogy valamilyen „értelme” mégiscsak legyen, új jelentést kölcsönöztek neki. Ez volt az „ágacska”, melynek az volt az előnye, hogy már nemcsak rajzolni lehetett, hanem valódi növényekkel is megjeleníthettek – miközben továbbra is szorosán kötődött az áldozati állat halálához. Ezért dugták a kamcsatkaiak – mint James Frazer tudósít – a leölt áldozati foka szájába egy a medvekaporhoz hasonló növény hajtását. Azt pedig Leopold von Schrencktól tudjuk, hogy az Amúr deltájában élő giljások, miután feldarabolták az áldozati medvét, irháját és fejét olyan tartásban tették ki az ablakba, mintha csak figyelné a kinti eseményeket. Eléjük pedig leszúrtak a hóba egy fenyőfagallyat, mely csúcsával a medvekoponya irányába mutatott...

Most pedig lássuk a varázslatos Nyarusharát, mely a királyi jelvények legfontosabb tagja volt, mivel különösen nagy mágikus erőt tulajdonítottak neki. Voltaképp egy kétszarvú kovácsoltvas üllő. A délnyugat-ugandai Runyankolében magát a lefelé fordított szarvú, feláldozott bikát nevezték nyarusharának. A kis-ázsiai Çatalhöyük régészeti telephely 77. sz. épületében pedig a Na-

rusharához a megszólalásig hasonló szarvas üllőket tártak fel, melyeket láthatóan üllőként is használtak.

A vasművesség azért kapott szimbolikus jelentőséget és mágikus szerepet a sámánságban, mert a modernizálás általa nyújtott kilátásai a kor emberét ugyanúgy elbűvölték, mint bennünket a digitalizálás. Mint Lőrincz László *Mongol mitológia* című könyvéből tudjuk, a burját-mongolok nyugati istenei azért küldték le a földre Bozsintojt, hogy megtanítsa az embereknek a kovácsmesterséget, és az első kovácsok az ő gyermekei voltak. Az üllő ura Hőr, a kalapács ura Bazsir, a fogóé pedig Ama Szagán nojon volt. A szibériai sámánjelölt testét őseinek szellemei mint kovácsok kalapálják sámánná beavató álmában. Az sem véletlen, hogy Anton Sz. Makarenko „szociális munkás” is „az új ember kovácsműhelyének” nevezte poltavai átnevelőtáborát... Korábban azt hitték, hogy az afrikai vasművesség Ruandában és Burundiban indult meg, de később a Közép-Afrikai Köztársaság őket is megelőzte a maga i. e. 2000 körüli dátumával. Vannak, akik szerint ez volt a világ legkorábbi vassfeldolgozó telepe.

Ruandában a királyi dobok voltak az ősi rend és az ősök akaratának megtestesülései. Kihumuro Apuuli *Bunyuro-Kitara királyság ezer éve* című könyvében írja, hogy a Babiito-dinasztia a királyi dobokat használta a trónörökös tesztelésére. Papjaik ilyenkor arra kérték az isteneket, ha úgy látják, hogy a királyi herceg „csak egy színlelő”, ne szólaljanak meg. És ha a dobok megszólaltak, a királyt felszentelték. Idjwi szigeten ugyanezt a szerepet a kovácsoltvas üllő töltötte be. Az *Africamemoire* szerint a szertartás sorsdöntő pillanatában a főpap kezébe vette az üllőt, és egy határozott mozdulattal a királyhoz fordult: „Ha nem az vagy, aki megérdemli ezt az üllőt, elpusztulsz.” (Ti. hogy származását tekintve igazat mondott.) Majd energikusan a király elé tette: „Oly szilárdan álljon királyságod az emberekben, mint amilyen szilárdan ez az üllő áll a talajon.” Ha jobban belegondolunk, ugyanolyan döntő szerepet játszott, mint a „főlős csont” a szibériai sámánjelölt predestinációjának megállapításában, ahol a „csalást” – persze csak a sámánhagyományban – szintén halállal büntették.

A Nyarushara szimbolikájának másik eleme a két szarv, mely a királyságot az élelem bőségével és a vagyonnal és egy további modernizációs sikerrel hozta összefüggésbe. Nevezetesen a kelet-afrikai hosszú szarvú ún. sanga marha 1600 körüli bevezetésével. Ezért mondták a ruandaiak Gihanga kultúrhéroszokról, hogy Gihanga kultúrhérosz „lényege a tehének és a királyság”. Az üllő a király, az áldozati bika és a technikai forradalom közötti azonosságot szimbolizálta. A muganuro alkalmával a király és ritualistái homlokukra a bika szarvait utánzó tárgyakat erősítettek, jelezvén az isteni bikával való azonosságukat vagy rokonságukat. A ruandaiak ezt a sámánkoronához hasonló regáliákkal oldották meg.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy V. Yuhi Musinga ruandai király (1883–1944) szarvakat utánzó ún. amasunzu frizurája az isteni állat szarvait idézi.

Az áldozatot – lett legyen az állat vagy ember, vagy maga Jézus Krisztus – mindig, mindenhol megkoszorúzták és felvirágozták. Mihalovics Bonus írja, hogy amikor Zombor előljáróságát 1786-ban megválasztották, „az installatio ideje alatt egy felvirágozott ökröt vezettek a város utcáin. Ezt azután leölték, kiszedték a beleit és szarvaival felfüggesztették a fára, és így a királyi biztos jelenlétében megsütötték.”

De kanyarodjunk vissza az Idjwi sziget áldozati bikájához. Az eralire nevű növény az erő, a tisztaság és a nemesítés jelképe

V. Yuhi Musinga ruandai király
(1883–1944)

V. Yuhi Musinga ruandai király (1883–1944) az udvar tagjaival, 1931.

volt. A háztartásokban bajelhárító növényként is használták. A házak közelébe ültették, hogy megvédje a ház lakóit, különösen a varázslók által okozott bajoktól. Az olushashát a király halálakor is használták, mert az élők és a halottak között közvetített. Végül az umuhunjuhunjut a családi birtok kerítéséhez szokták ültetni; jelentése valószínűleg a magántulajdon védelme volt. De térjünk vissza a szertartáshoz.

„A levágott állat vérét gondosan fatálakba gyűjtötték, irháját pedig – szintén nagy vigyázattal – lenyúzták. A nagy óvatosságra azért volt szükség, mert abból készült az új királyi dob; márpedig a dob membránjának épnék kellett lennie. Óvatosan kivágták a tetemből az adagokat, és a bika két oldalán leszúrt cölöpökre helyezték. Mushaho (a három vezető ritualista egyike) leült a bika fejénél, melytől a csokor és a vas regália választotta el, és a két cölöp között, melyeken a húsadagok voltak. A húst azután a Kagondo nevű kunyhóba vitték, ahol később elkészítették, és ahol közösen elfogyasztották a bagingik.”

A királyi dobokat a világ legkülönbözőbb tájain az áldozatok irhájával fedték be; ilyenformán maguk is bálványokká váltak. A mezopotámiai szent dob, a lilissu membránját (sugugalu) például az Ea templomában feláldozott és az „égi bikát” képviselő fekete bika irhájából kellett elkészíteni. Az elképzelés szerint az ősök szelleme a totemállat, illetve annak bőre közvetítésével beleköltözik a dobba. Tehát ugyanaz, mint ami a „klasszikus” sámándob esetében.

Ami a „cölöpökre” erősített húsokat illeti, minden bizonnyal Isten „kínálását” szolgálták. A sámánok a Hamburg melletti Stellmoorban a rénszarvaskoponyát, Szibériában a lókoponyát magas karókra tűzték, ily módon kínálva fel az Égben lakozó megistenült Ősnek. Hogy is szólt az ősi vogul medveének? „Milyen medve üstöke ne függne, egy olyan ágacskája sincsen, melyen jávor üstöke ne függne, egy olyan ágacskája sincsen.” Egy jakut sámán Andrej A. Popovnak elmondta, hogy „a gonosz lelkeket” – miután a jelölt testét darabokra vágták –, „ugyanúgy, ahogy a kibelezett szarvasmarha darabjait” szokták, karókra tűzik. A nagy sámánét kilenc, a kis sámánét három karóra. De ismét elkalandoztunk.

„A központi muganuro szertartás a következő nap későbbi szakában folytatódott. A király jobb vállát egy hosszú palást redői fedték, melyre egy leopárd bőre volt vetve, azon pedig az előírásos királyi jelvény díszelgett. A legfontosabb rituális darab az Ishungwe volt, a három porceláncsigából álló királyi diadém, melyet a király egy bőrszíjjal a homlokára erősítve hordott. Egy másik fejszalagot, az Icirezit egy zsinór képezte, melyre kis elefántcsont-darabkák voltak felfűzve (melyeket vörös gyöngyszemek választottak el egymástól), és amelyet az Ishungwe alatt hordott. A mwami a fejszalagokon kívül egy enyongát is viselt; egy hosszú, bőrből készült nyakláncot, mely majdnem a csípőjéig ért; a függő pedig, mely azon lógott, állítólag elődeinek maradványait tartalmazta. A király a jobb karján, pontosabban annak bicepszéhez erősítve, a gahengeri nevű amulettet, továbbá az olulinga nevű, súlyos vörösréz karkötőt viselte. Bal bicepszén hordta a szöttesből készült bashibahali amulettet, bal csuklóján pedig az olugolo nevű elefántcsont karkötőt, mely teljessé tette a mwami királyi jelvénykészletét. Rajta kívül még két bagingi viselt királyi jelvényeket:

Mushahón volt két porceláncsiga, egy elefántcsont és egy vörösréz karperec, Cirunga pedig (aki szintén a Bashaho klán tagja volt) egy Ishungwét hordott két porceláncsigával. Mindkét bagingi fehér ruhában volt, és tiszta fehér pász-torgémtollakat hordott a fején.”

A ruandai királyok öltözéke – legalábbis az udvari ezoterikus kód szerint (*La royauté sacrée, VIII.*) – sokkal puritánabb volt: banánrostból készült fehér szövet és egy fehér nyúlfarok, mellyel tábornokait tisztelte meg a koronázáskor és a temetéseken, továbbá a vörös koronázási nyaklánc és egy rostokból készült gyűrű. A burjánzó levélzettel és fehér viraggal ékeskedő növény mágikus hatásával a magok termékenységet biztosította. Az Ishungwe nevű diadém a koronát helyettesítette. A király gazdagságának és erejének bizonyítéka, sőt biztosítéka volt, melyet a rajta lévő relikviáknak: az elhalt királyelődök körmeinek, hajának, fogainak stb. köszönhetett.

„A tulajdonképpeni szertartás felettébb egyszerűen kezdődött. Kezében a rituális csokorral, a mwami kilépett a Kagondóból, a kunyhóból, melyben felvette királyi jelvényeit, és ahol a legfőbb dobot, Kalingát az egész ceremónia alatt tartották. A Bashaho klánhoz tartozó két bagingi kísérte. Mushaho vitte a vasból készült királyi jelvényt, és Cirunga egy vízzel teli fatálat tartott. A király az elkerített terület bejáratával szemközti Kambere előterébe lépett. Százak tödultak be a közvetlenül a Kambere előtt lévő térségbe. Miközben a Cirunga által hozott leveleket a vízbe merítette, a mwami meghintette vele a lakosságot.”

A vízzel hintés célja lehetett a termékenység vagy a gyógyulás mágikus előidézése, valamint a megtisztítás vagy a megszentelés. A vizet megszentelő katolikus pap így imádkozik: „A hívek házában vagy bármely helyen akármit érint is vagy meghint ennek a víznek cseppje, az legyen egészen tisztává, minden ártó hatalomtól mentessé. Ne üthessen tanyát ott a gonosz lélek, ne verjen gyökeret a rontás szelleme.” Újból az Életet szimbolizáló levelekre hívnám fel a figyelmet, melyek az áldást közvetítik. De nézzük tovább a ceremóniát.

„Kezdetét vette a nyilvános szertartás. A mwami rögtön belépett a kunyhójába, és leültették a Ntebére (a fából készült székre) közvetlenül a bejárat mögött, jobbról Mushaho, balról Cirunga által közrefogva.

Az ezt követő események legnagyobb részében a mwami majdnem teljesen el volt rejtve a kívülrőltekintete elől; mondhatni, a néző szerepét öltötte magára. A rítus fontos szereplői valójában a bagingik és a királyi jelvények voltak.

Feltűnő helyen, a megemelt előtér közepén volt elhelyezve a három, vasból készült királyi jelvény, melyeket ugyanebben az elrendezésben helyeztek el a bika fejénél a nap korábbi szakában. A Nyarushara volt középen, a Walengere a jobb első lába, az Olungushu pedig a bal első lába felé nyúlt el. A királyi jelvények elé négy dárdát szúrtak merőlegesen a talajba. Kissé jobbra állították a finom, villás alakú, fából készült, 1,8 m magas, Ngobosa nevű dobot. Körülbelül tizenöt méterre a kunyhó bejáratától helyezték el a királyság két kisebb rituális dobját, Ndamutsát (melynek másik neve Murhatwa) és Cihumulizát. A mwami közvetlenül a regáliák mögött foglalt helyet, egy vonalban Kalingával

(mely a Kagondo kunyhóban van, közvetlenül Kambere mögött), a vas királyi jelvényekkel és a kisebb dobokkal. A ceremónia alatt végig megmaradt ez a felállás. Mint a fentebbi alakzat is jelzi, a mwami sok tekintetben Kalinga helyettesítője volt; a szertartás nem annyira a mwami személyének dicsőítésére, mint inkább próbatételére és megerősítésére volt kihegyezve, valamint arra, hogy »elhelyezzék« – azaz hogy kijelöljék a helyét – a királyság intézményén belül.”

Feltehetően ez az elrendezés volt a legősibb. A kőkorszakban megtartott szertartások barlangokban megtalált nyomai arra utalnak, hogy az istenbálványok – azaz a korábban levágott medvefejek – a tér közepére tekintettek, hogy „végignézzék” újbóli kiengesztelésük szertartását. A térség közepén a regáliák, mögöttük a király, a király mögött Kalinga. Az elrejtett, láthatatlan mindenható Isten. De lássuk tovább.

„A szertartás első része akkor kezdődött, amikor Munyakalinga felvette a Kamembere előterében a Ngobosa dobot. Ngobosa lelógó szíjai mögött volt egy antilopszarvból készült rituális síp, a ngisha. Ezt a fajta sípot gyakran ruházták fel titkos, okkult erővel, melynek birtokában gyilkos, pusztító hatás előidézésére képes. A munyakalinga a dobot kezében tartva beszédet tartott, melyben dicsőítette a királyság és a király erejét és hatalmát. Nincs olyan ellensége a királyságnak, mondta, mely el tudná kerülni, hogy az átok ereje lesújtsa rá, és mindazok, akik gonosz érzületet táplálnak a királysággal (ubwami) szemben, elpusztulnak. A dobbal először a király, majd a környező királyságok felé mutatott. Belefújt Ngishájába, és a hangszer hosszú, sivító hangot hallatott. Munyakalinga azután elhagyta az előteret, és odament a Ndamutsa és a Cihumuliza nevű dobhoz. Ott megismételte szavait, magasztalva a királyságot, s megátkozva ellenségeit. S ezzel újfent belefújt a Ndamutsára kötött Ngishába. Most felvette Ndamutsát, és fennhangon üdvözölte a királyságot. (Ndamutsa köznapi nyelven azt jelenti: 'üdvözöllek'.)

Roppant hatásos drámai testtartást vett föl, és csendben kivárt. A dobot bal combjára tette, a dobverőt pedig a jobb kezébe vette, majd a dob membránja felett egy ideig mozdulatlanul a levegőben tartotta. Ekkor meglepetésszerűen és mégis megfontoltan egyetlen ütést mért a dobra. A közönség, beleértve magát a királyt is, tapsban tört ki. A munyakalinga a Ndamutsára mért három megfontolt ütéssel folytatta, köztük hosszú szünetekkel és drámai testtartásokkal. Ez alkalommal senki sem tapsolt, de az egyazon hangon szóló negyedik ütés után váratlanul megszólalt egy hang a rituális elefántcsont trombitán, Mpembén. A hang néhány másodpercig tartott.

Most a munyakalinga, vállán Ndamutsával, tíz lépést tett a kunyhó felé, gyorsan felvette előbbi drámai testtartását, és keze néhány másodpercig ismét megállt a dob felett. A teljes csendben egyet ütött Ndamutsára.”

Nyomban megszólalt a Mpembe is; ez alkalommal néhány rövid túlköléssel, melyeket egy másik, hosszan kitarított hang követett. (...)

Minden alkalommal, összesen négyszer, Ndamutsa szavára Mpembe egy-egy (vagy néha néhány rövid és egy hosszú) hangja felelt, amíg a munyakalinga Ndamutsával állt az előtér legszélén. Itt a sorozat még egyszer megismétlődött, de még hosszabb és megfontoltabb szünetekkel. A feszültség addigra olyannyi-

ra megnőtt, hogy tapinthatóvá vált – az emberek arcán, tartásán, az általános csendben, a testtartások és reakciók megismételt drámájában.

Miután a munyakalinga az előtér szélén beleütött Ndamutsába, és elhangzott a Mpembe hosszan elnyúló válasza is, a munyakalinga kilépett az előtérre, és moderato tempóban négy ütést mért Ndamutsára. Most egy másik mwiru vette fel Cihumulizát, a két legkisebb rituális dob közül a kisebbet, és teljes fesztelenséggel kezdett bele egy lassú és monoton pam-pam-pam ritmusba, melyet egyenesen az előtér felé irányított. Amikor Cihumuzila az előtérben csatlakozott Ndamutsához a vasból készült királyi jelvényvel, a feszültség lecsökkent. A nők hosszan tartó ululázásához azonnal csatlakozott a négy profán dob ritmikus játéka.

„A Kamberében az egyik Bachaho bagingi, Mukwizanyundo, felvette a földről a vasregáliát. A nyarusharával egy kört írt le a mwami feje fölött, majd a Walengere csúcsát a mwami mellkasához tette, majd felvitte az arcán át a homlokához, és egy kört írt le vele a mwami feje körül. Abban a pillanatba darabokra törte a csend kristályát a taps, az éljenzés, a tánc és az általános mozgolódás.”

Aligha volt olyan jelenlévő, aki ne értette volna meg, hogy a bika testében meghalt Isten a szeme láttára támadt fel az új király személyében. Még az is nyilvánvalónak látszik, hogy a bika ereje is átáramolhatott a mwami testébe. Eszünkbe juthatnak a „klasszikus” sámánok – általában ugyancsak vasból készült – agancsos koronái és sámánköpenyei, melyekkel totemállataik bőrért, irháját vették magukra. A király volt a bika, akit ünnepélyesen leöltek és szimbolikusan össze tettek, és fordítva: a bika volt a király, akit a totemállat alakjában feláldoztak és megistenítettek. Miközben Newbury lebecsüli a király szerepét a szertartásban, megfélemezik arról, hogy a bika „személyében” „valójában” őt, a mindenkori királyt áldozták föl. Márpedig ez is egy szerep, és nem is akármilyen.

E jelenetek egyenes leszármazottai voltak a legősibb jelenetnek, melyben a varázsló-sámán az áldozati állatot úgy nyúzta meg, hogy a feje rajta maradjon az irháján, majd amúgy véresen magára öltötte, miáltal maga is ősenek, istenének bálványává vált.

„Még több mint háromnegyed órán át hallatszott Mpembe és a dobok hangja, és tartott a tánc. A királyi bikát és a kost, melyeket más szarvasmarhák és birkák kísérték, beterelték az elzárt területre (hogy nemsokára kitereljék őket), és a bagingik kimentek a Kamberéből, hogy egy nagy kört alkotva táncoljanak a királyi kunyhó körül. Időről időre mások is odarohantak a Kambere elé, és elszavalták dicshimnuszait a doboknak, a királyi jelvényeknek és a királynak.

A következő felvonásra körülbelül egy órával később került sor. Az elzárt területről hat világi dobot hoztak ki, hogy csatlakozhassanak a cirok (mahemba) és köles (bulo) aratását kísérő menethez. Amire a menet odaért az elzárt terület kapuihoz, már egy nagy és izgatott tömeg várt rá. Hat nagy királyi dob vezette, és a különleges táncosok egy csoportja. Őket követte Kakomere, a banyambiriri ritualista, akinek – ahogyan környezetében sokaknak – egy szál omugohwavirág volt a hajába tűzve, és akinek a nyakában egy különböző faj-

tájú (köztük eralire-) levelekből összeállított virágfüzér lógott. Mögötte két férfi jött, akik két tartályban hoztak gabonaszemeket, az egyikben cirkot, a másikban kölest. Amint beléptek az elzárt területre, az izgalom ismét a tetőfokára hágott, és a fülsiketítő üdvözlést a dobolás, az ululzás és a trombiták repesztő hangja tette teljessé.

A pokoli lárma és általános hangzavar közepette a kölestermesztés felelőse, Kakomere lassan és kimért léptekkel sétált a Kambere előtere felé. Cirkot és kölest vett a kezébe, majd rászórta a királyra, önmagára és a Kambere körül állókra. A mwami felvette a gabonát, és azonnal továbbadta másoknak, akik a Kambere mögötti konyhába vitték. Ott a király rituálisan előírt felesége liszté őrölte, majd együtt folytatta a király többi feleségével és a bagingikkel. A cirok- és kölesliszthez vizet adtak, és a keverékbe rövid bambuszbotokat mártogattak. Kakomere mindegyiket egyenként kivette, és leszopta róluk a keveréket. A cirok- és köleslisztet különféle levelekkel és más anyagokkal keverték össze, köztük mubandéval, mely egy rituálisan előírt földfajtából és szárított füvekből elkészített anyag volt. Később kivitték a keveréket a Kambere elé, ahol megetették a két Nsangával (a Rusanga-bikával és a Rusanga-kossal). (...)

A rendezvényen különleges táncosok is felléptek. Most banyambiriri papok érkeztek, hajukban a fentebb leírt növények leveleivel és virágjaival. Mögöttük két férfi haladt, fejükön magtartókkal, melyek egyikében köles, a másikban cirok volt. Amint az elzárt területre értek, az izgalom ismét tetőpontjára hágott, ami ismét fülsiketítő dobolásba, hulululzásba és trombitafújásba torkollott.”

És így tovább...

Umuganuro Roger Ntambuka II. Mihigo, Kihavu, 2017.

In: Idjwi: *Le Mwami Ntambuka célèbre le 8e anniversaire du Muganuro*, in: Jambo RDC.info

Búr Gábor

Irodalom és társadalom a mai Dél-Afrikában

Egy évtizeddel ezelőtt, 2010 novemberében történt, hogy a Dél-Afrikában ismert és elismert, afrikánsz nyelven író Annelie Botes egy Johannesburgban megjelenő hetilapnak, a Rapportnek adott interjújában az országot valóság-gal sokkoló mondatokat mondott: „Nem szeretem a feketéket. Szellemi eszmélésem éveiben lakóhelyemen, Uniondale-ben nem voltak feketék. Ha egy is feltűnt időnként, az nem jó úton járó ember volt. S akkor futnunk kellett, nehogy elkapjon bennünket. (...) Tudom, hogy ők is olyan emberek, mint én. Tudom, hogy nekik is olyan jogaik vannak, mint nekem. De nem értem őket. És (...) nem szeretem őket. Elkerülöm őket, mivel félek tőlük.” Az interjú további részében Botes kifejtette, hogy számára a feketék (swartmense) dühös, erőszakos, tanulatlan, képzetlen, alkalmatlan, páviánszerű és bűnözésből élő emberek. A reakció azonnali és éles volt, a dél-afrikai irodalmi díjat adományozó egyesület (South African Literary Awards Association, SALA) visszavonta az író nő 2009-ben elkészült művére (*Thula Thula*) megítélt 30 ezer randos díját, s a Die Burger kelet-fokföldi kiadása törölte őt kolumnistái sorából. Az elítélő tartalmú megnyilatkozások mellett akadtak azonban bőven támogatói is az író nőnek, akik gyűjtést is rendeztek az őt ért veszteségek pótlására (korlátozott sikerrel), viszont a fenti művének eladása a hírverés hatására megugrott. Az egyik blogger azzal védte Botes-t, hogy csak kimondta azt, amiről a fehér elővárosok kerti grillpartijain (braaivleis) mindenki beszél.¹

Az Annelie Botes által elmondottakhoz hasonlóan rázta meg az ország közvéleményét az a fotó, amelyet az African News Agency (ANA) közölt 2019 januárjában. A képen az Észak-nyugati Tartomány (North West) egyik kisvárosa, Schweizer-Reneke általános iskolájában a fehér és a fekete gyerekek külön asztalnál ültek az osztályteremben. Noha más fotókon ugyanezek a gyerekek a legnagyobb egyetértésben játszottak egymással, ezek nem kerültek be a tudósításokba. A sajtót az egyik fekete kisgyerek szülei hívták az iskolába, amikor tudomást szereztek a sajátos ültetési rendről. Mivel 4-5 éves gyerekekről volt szó, kevésbé valószínű, hogy a szülők elbeszélése megállta volna a helyét, hogy az ülőhelyeken előre szerepelt a nebulók neve. Az is az igazsághoz tartozik, hogy az első óra után már teljesen elkeveredve ültek a gyerekek.² A botrány azonban kipattant, s a tartomány oktatási hivatala azonnali hatállyal megszüntette az érintett pedagógus munkaviszonyát. Még az ellenzéki pártok közül is

¹ Cornel Verwey, Michael Quayle: *Whiteness, Racism, and Afrikaner Identity in Post-Apartheid South Africa*, in: *African Affairs*, Vol. 111. Issue 445, October 2012. 551–575

² Alleged racism at Laerskool Schweizer-Reneke probed. *The Citizen*, 9.1.2019 08:08 pm. <https://citizen.co.za/news/south-africa/education/2060466/alleged-racism-at-laerskool-schweizer-reneke-probed/>

akadt, akik az iskola bezárását követelték, meg sem várva a tanév végét. A kisváros két és fél ezres lakossága közel 70 százalékban fehér, ám a várossal azonos közigazgatás alá tartozó elővárosban (township) több mint 30 ezer ember él, túlnyomórészt afrikaiak. Mindez elég muníciót szolgáltatott arra, hogy szélesebb összefüggésben kezdje el a politika pertraktálni az ügyet. A kormányt erős kritika érte, hogy hagyta az állami oktatást lepusztulni, s így a fekete, félvér és indiai családok is a főleg fehérek által fenntartott magániskolákba kénytelenek beíratni csemetéiket, mint amilyen a Schweizer-Reneke-i iskola is. Ez azonban kiszolgáltatja őket az ezekben az intézményekben továbbélő apartheid gyakorlatnak, s erre találtak fényes bizonyítékot a külön asztalnál ülő gyerekek fotóján. Mcebo Dlamini, a 2015–16-os dél-afrikai diáktiltakozások (fees must fall) vezetője azt hangsúlyozta, hogy ami történt, az teljesen általános gyakorlat a mai Dél-Afrikában, s azokat a fekete politikusokat és véleményvezéreket ostromozta, akik szerint a rasszizmus megszűnt, s a feketék és fehérek immár békében élhetnek egymással. Dlamini a Hitler iránti rajongását sem rejtette véka alá soha, azzal indokolva furcsa vonzalmát, hogy a Führer alapvetően fehér embereket gyilkolt, s nem feketéket.³

Dlamini megszólalásaiban a dél-afrikai politika fenegyerekének számító Julius Malema nézetei köszönnek vissza, akit az elmúlt évtizedben többször is elítéltek gyűlöletbeszédért. Malema kilencéves korában, 1990-ben csatlakozott az apartheid rezsim elsőszámú ellenségeként nyilvántartott, de ekkor már az illegalitás és a legalitás határán egyensúlyozó Afrikai Nemzeti Kongresszushoz (ANC). A fiatal fiú kezdetben az országot több mint négy évtizedig irányító és az apartheid politikát a gyakorlatba átültető Nemzeti Párt (NP) plakátjainak szaggatásában jeleskedett. 1997-ben a dél-afrikai diákkongresszus (Congress of South African Students, COSAS) Limpopo tartománybeli elnöke lett, majd 2001-ben a szervezet országos elnöke. 2002-ben Malema a diákkongresszust végigmasírozhatta Johannesburg utcáin. A demonstráció erőszakba és fosztogatásokba torkollott. 2008 áprilisában Malemát csekély többséggel az ANC Ifjúsági Ligájának vezetőjévé választották. A választás nem volt tiszta, Malema és hívei a megfélemlítéstől a nyílt erőszakig mindent bevetettek, maga Malema is elismerte később, hogy „elvtársiatlan viselkedés” volt győzelme záloga.⁴ 2009-ben Malema volt Jacob Zuma egyik legharcosabb támogatója, hogy az ország negyedik elnöke lehessen. A hatalom közelében Malemából az egyik legjelesebb „tenderpreneur” vált, az állami megrendelések odaítélésének befolyásolásáért jelentős összegeket vágott zsebre. A korrupciós, köztörvényes és egyéb kétes ügyeiben eljáró hivatalos szervek képviselőinek, a viselt dolgait megszéllőztető újságíróknak számos esetben tudott kellemetlenkedni, például nyilvánosságra hozta a címüket, bankszámlaszámukat, családtagjaik nevét stb. 2010-ben Malema először egyetemi hallgatók előtt, majd több nyilvános gyűlésen is elénekelt a „Lőjétek le a búrokat!” (zulu eredeti címén *Dubul' ibhunu*,

³ I love Hitler as he starved white people – Dlamini. The Citizen, 16.5.2015 03:21 pm. <https://citizen.co.za/news/south-africa/383598/love-hitler-starved-white-people-dlamini/>

⁴ Malema slates ANCYL 'thugs'. News 24, 2008-04-21 19:33. https://archive.is/20130129172044/http://www.news24.com/Content/SouthAfrica/Politics/1057/fa02e1f246644bbb8db5cca-a1098dd76/21-04-2008-07-33/Malema_slates_ANCYL_thugs

angolul *Shoot the Boer*) című „mozgalmi” dalt. Ebből nemcsak további bírósági ügy lett, de az ANC vezetése is betiltotta a dal éneklését a párthoz kapcsolható rendezvényeken. Malema azonban nem tett eleget a tiltásnak, kilépett az ANC-ből, s 2013-ban saját pártot alapított, a Gazdasági Szabadságharcosok Pártját (Economic Freedom Fighters – EFF). Már a rá következő évben, a párt első országos megmérettetésén a dél-afrikai parlament harmadik legnagyobb pártja lett az EFF. A korábban Zuma elnök kegyeltjének számító Malema nyíltan a társadalmi béke aláásásáért kampányolt, a javak radikális újraosztását követelve. A párt szavazói ekkor még túlnyomórészt Malema szűkebb hazájából, Limpopo tartományból verbuválódtak, s alapvetően fiatal férfiak voltak. A társadalmi beágyazottság hiánya kérdésessé tette a párt jövőjét, sokan azt jósolták, hogy az egykor szebb napokat látott Nemzeti Párt, a Pánafrikai Kongresszus, vagy az Inkatha Szabadság párt sorsára juthat, amelyek ekkor már együttesen sem kapták meg a szavazatok 5 %-át. Erre a vélekedésre a 2019-es általános választások alaposan rácafoltak. Az EFF úgy lett ismét harmadik párt, hogy riválisai, az ANC és a liberális Demokratikus Szövetség (Democratic Alliance, DA) sok szavazatot veszítettek.⁵ Malema pártja a leadott 17,4 millió szavazatból 1,9 milliót kapott, s ezzel 25-ről 44-re növelte parlamenti mandátumainak számát.⁶ A párt megerősödésével, a radikális retorika térnyerésével újra napirendre került a rasszizmus problémája az országban, amely magát szereti a „világ egyetlen országban” kifejezéssel meghatározni. S valóban, kevés ennyire kevert népeségű ország van Földünkön. A Dél-Afrikai Köztársaság Statisztikai Hivatala (Stats SA) minden év közepén demográfiai becslést közöl az ország népességének alakulásáról. 2019 július 1-én ez a becslés 58,8 millió fő volt, amely nemzetközi összehasonlításban a 24. helyet jelenti. A naponta mintegy 2100, éves szinten 900 ezer fővel növekvő népességben belül közel 81 százalék vallja magát feketének vagy afrikainak, 9 százalék a „színesek”, azaz félvérek, 8 százalék a fehérek, s 3 százalék a főleg a volt Brit-Indiából származó ázsiaiak aránya.⁷ Az utóbbi egy évszázadban a fehérek aránya jelentősen csökkent (20%-ról indult), a feketéké pedig emelkedett, a „színesek” és ázsiaiak aránya nem sokat változott. A „ki volt itt először?” kérdés mellett tehát a „kié lesz az ország a jövőben?” kérdése is ott parázslék a „Dél-Afrika mindenkié!” szlogen felszíne alatt.

A rasszizmus valóban megosztja a dél-afrikai társadalmat, noha a kép nem egészen olyan sötét, mint a fenti példák alapján feltételezhető volna. A tekintélyes, 1929-ben alapított South African Institute of Race Relations, egy nem állami kutató és dokumentációs intézet rendszeresen közli idevágó felméréseinek eredményeit. Legfrissebb jelentésében (RACE RELATIONS IN SOUTH AFRICA, 2019) arról számolt be az intézet, hogy a fekete népesség körében közel kétharmados (64%) az a vélemény, hogy a faji kapcsolatok javultak 1994 óta,

⁵ Az ANC 2019-ben a voksoknak 57,5 százalékát kapta, ami 1994 óta a legalacsonyabb arány, ám fő riválisa, a Demokratikus Szövetség is veszteségeket szenvedett, a szavazatok 20,8 százalékát begyűjtve.

⁶ Elections Results 2019. National Assembly. <https://www.elections.org.za/NPEDashboard/app/hybrid.html>

⁷ SA population reaches 58,8 million. <http://www.statssa.gov.za/?p=12362>

s csak 13% mondta azt, hogy „nem javult” a helyzet, míg 20% volt azok aránya, akik szerint „romlott” a kapcsolat a népcsoportok között. Ez utóbbi véleményét a fehérek 47%-a, a félvérek („coloureds”) 51%-a, az indiaiak 44%-a osztotta. A válaszadók összességén belül a javulást tapasztalók aránya 57% volt, míg 26% érzett rosszabbodást.⁸

Az 1994-es békés dél-afrikai átmenetet az apartheid rendszerből egy demokratikus, Nelson Mandela által megálmodott „szivárvány nemzet” kiváltotta az egész világ elismerését, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Dél-Afrikai Köztársaság globális szereplővé vált, az Afrikai Egységsszervezet, majd 2002-től az Afrikai Unió egyik meghatározó állama, 1999-ben egyedüli afrikai országgént a G20-ak, 2010-ben a BRICS tagja lett. Az ANC által sorra nyert választások a belpolitikában azt az ígéretet hordozták, hogy az ország társadalma hamar meg tud szabadulni a gyarmati múlt és az apartheid örökségétől. Mandela elnökségének öt éve alatt (1994–1999) sok szimbolikus gesztus történt minden oldal irányába, hogy valóra váljon az új nemzeti címer mottója: „egység a sokféleségben” (unity in diversity). Azonban sem Mandelának, sem az ő tekintélyével, tisztánlátásával és tisztességével versenyre kelni nem tudó utódai alatt nem sikerült meghaladni a dél-afrikai társadalom legégetőbb problémáját, az óriási egyenlőtlenségeket, amelyek a lét minden szegmensét jellemzik, s amelyek terén Dél-Afrika nemzetközi összehasonlításban dobogós helyen szerepel. A „szivárvány nemzet” mítosza ennek fényében megkopottnak, sőt vakvágányra futottnak látszik.⁹

Az ország, amely korábban azzal büszkélkedett, hogy a fehérek között felszámolta a szegénységet, képtelen volt a feketék szegénységének felszámolása terén átütő sikert elérni. Nem vigasz, hogy közben újra megjelent a fehér szegénység is. Az egyes népcsoportok integrációja terén meglepő dolgok tapasztalhatóak. Egy 2013-as felmérés szerint a fekete népesség fele lényegében kizárólag csak feketékkel érintkezik egész életében, s közöttük a más népcsoportokkal napi rendszerességgel érintkezők aránya mindössze 25 százalék volt. Minden hetedik fehér is azt nyilatkozta, hogy soha nem érintkezik másokkal, mint fehérekkel, igaz, hogy 70 százalékuk viszont a más népcsoportokkal napi szinten kapcsolatot ápolók körébe sorolta magát.¹⁰

A dél-afrikai társadalom az egyik legegénylőtlenebb, sok mutató szerint egyenesen a legegénylőtlenebb társadalom Földünkön. Közhelyesen fogalmazva, a dél-afrikai társadalmi egyenlőtlenségek a globális egyenlőtlenségeket mintázzák, skandináv és a legszegényebb szubszaharai viszonyok találkoznak egyetlen országban. A dél-afrikai kereső népesség 10%-a kezében összpontosul a jövedelmek 60–65%-a. A fejlett ipari társadalmakban átlagosan ez a mutató általában 20–35% közötti. 2017-ben a dél-afrikai keresők 1%-a rendelkezett

⁸ Race Relations in South Africa: REASONS FOR HOPE 2019. South African Institute of Race Relations, <https://irr.org.za/reports/occasional-reports/files/reasons-for-hope-report-final.pdf>

⁹ Tikam Liese Sall: *The Rainbow Myth: Dreaming of a Post-racial South African Society*, UNISA, Occasional Paper No. 73. Institute for Global Dialogue (2018) www.jstor.org/stable/resrep19352

¹⁰ James L. Gibson: *Apartheid's Long Shadow: How Racial Divides Distort South Africa's Democracy*, in: *Foreign Affairs*, Vol. 94, No. 2. 2015, 41–48.

a keresetek 19,2%-ával. A keresők 90%-ának a jövedelmek mindössze 35%-a jut. A jövedelmi egyenlőtlenségek mögött faji, nemi és lakóhely szerinti tényezők állnak. A fehérek könnyebben kapnak munkát, s még manapság is jobban keresnek. 2011 és 2015 között a fehérek átlagosan havi 24 646 randot, fekete társaik pedig csak havi 6899 randot kerestek. Ugyanebben az időszakban a nők keresete átlagosan 30%-kal maradt el a férfiakétól. A kis vidéki településeken a keresetek nem érték el a felét sem a városokban megkereshető jövedelmeknek. Az infláció is nagyon erősen és eltérően befolyásolta a különböző jövedelmi kategóriákat. Míg az alsó 10% reálkeresetének vásárlóereje 2011 és 2015 között negyedével csökkent, s a mediánjövedelem is 15%-kal, addig a legjobban kereső 2% mintegy 15%-os növekedést tudott elérni, a felső 1% jövedelme vásárlóértékben pedig 48%-os megugrást könyvelhetett el. S amíg az ország egy főre számított GDP-je fel- és leszánkázások okán 2003 és 2016 között mindössze 4%-kal növekedett, a legjobban kereső 5% jövedelme részvényeik osztalékaiból és tőkenyereségből 20%-kal növekedett. Az ilyen jövedelmek adták a leggazdagabb 1% bevételeinek közel felét.¹¹

Még a jövedelmeknél is egyenlőtlenebb Dél-Afrikában a vagyon elosztása. A felső 10% kezében összpontosul az ingatlanok, a nyugdíjalapok, a részvények 90-95%-a, míg a fejlett ipari társadalmakban ez a mutató 50-75%-os. Még élesebb a kontraszt, ha a felső 1% vagyonát nézzük, ők az összes javak kétharmadát bírják. A népesség következő négy decilise, tehát a népesség 40%-a, amelyet általában a középosztállyal azonosítanak, az összes jövedelemből 30-35%-kal rendelkezik, de a felhalmozott vagyonnak mindössze 5-10%-ával. A dél-afrikai társadalom tehát valójában középosztály nélküli társadalom, ennek minden hátrányával és veszélyével. A legszegényebb 50% a jövedelmek mindössze 10%-ával rendelkezik, de nincsen semmilyen mérhető vagyona. A Stellenbosch Egyetem kutatója, Anna Orthofer arra jutott, hogy a dél-afrikai társadalomban a vagyon 93%-a a népesség 10%-ának kezében összpontosul, míg a társadalom 90%-a kénytelen beérni a vagyon 7%-ával.¹²

A vagyoni egyenlőtlenségek mögött általában generációs és faji tényezők állnak. Az idősebb generációk fel tudnak halmozni, jövedelmüket be tudják fektetni, a faji megkülönböztetés pedig korábban a jól fizető állásokat csak fehérek számára tette elérhetővé. Meglepő, de a mai dél-afrikai egyenlőtlenségek mindössze kisebb hányada vezethető vissza erre a két tényezőre.¹³ Az apartheid idején az egyenlőtlenség mögött még egyértelműen a faji diszkrimináció állt, a nem fehérek csak rosszabbul fizetett állásokat kaphattak, ingatlanokat nem, vagy csak szigorú feltételekkel birtokolhattak, az afrikaiak földjét kisajátították. Ennek eredményeként az 1980-as évek végére Dél-Afrika 122 millió hektáros területéből a fehérek (akkor 4,5 millió fő) birtokoltak 81,2 százalékot. Több mint 22 millió afrikainak a terület 12,8 százaléka jutott. A „fehér” földek egy

¹¹ Dennis Webster: *Why South Africa is the world's most unequal society*, Mail & Guardian, 19 Nov 2019. <https://mg.co.za/article/2019-11-19-why-sa-is-the-worlds-most-unequal-society/>

¹² Anna Orthofer: *Wealth inequality in South Africa: Evidence from survey and tax data*, RED3x3 Working Paper 15. <https://www.redi3x3.org/sites/default/files/Orthofer%202016%20REDI3x3%20Working%20Paper%2015%20-%20Wealth%20inequality.pdf>

¹³ Ibid.

részét félvérek, illetve ázsiaiak (indiaiak) tulajdonolták, az ország összterületének összesen 2,4 százalékát. További 3,6 százalék volt az afrikaiak törvény által el nem ismert, illegális földbirtoka a fehér területeken. Így összességében az apartheid korszak végére a fehérek a teljes dél-afrikai terület 84,6 százalékának birtokában voltak.¹⁴ Ezek az arányok még akkor is rendkívül igazságtalanok és fenntarthatatlanok voltak, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a Dél-afrikai Köztársaság területének 55-60 százaléka arid, gazdálkodásra a száraz éghajlat miatt nem alkalmas, s így számolva az afrikaiak számára fenntartott területek az elegendő csapadékkal öntözött földek közel harmadát tették ki.¹⁵

1994 novemberében a dél-afrikai parlament elfogadta a jogellenesen elvett földek visszaadásáról szóló törvényt (The Restitution of Land Rights Act). Az 1996-ban elfogadott új dél-afrikai alkotmány 25. paragrafusának 4/a pontja éppen erre a törvényre alapozva mondta ki a nemzet elkötelezettségét egy átfogó földreform megvalósítására, s a természeti kincsekhez – ideértve a földet is – való egyenlő hozzáférés jogát is belevette az alaptörvénybe. Ugyanennek a paragrafusnak q 7. pontja kimondta az 1913. június 19-e után, faji alapon hozott földtörvények alkalmazása révén tulajdonuktól megfosztott egyének és közösségek kárpótlásának szükségességét.¹⁶

A dél-afrikai rendszerváltást követően, 1994 és 2013 között 4813 farm „váltott bőrszín”, ez 4,123 millió hektár földet és 230 ezer új földtulajdonost jelentett, az arány a teljes mezőgazdasági területhez viszonyítva tehát elenyésző volt. Egy 2010-es reprezentatív felmérés szerint a dél-afrikai fekete népesség úgy gondolja, hogy a földeket a fehér telepések jogtalanul sajátították ki maguknak, s ezért nincs joguk ma ezt a tulajdont megtartani. A fehér népességen belül mindössze 8 százalék osztotta ezt a nézetet. Az ország eddigi, példásan békés átmenetét is beárnyékolhatja, hogy a fekete népesség kétharmada gondolja úgy, hogy a földet vissza kell adni a feketéknek, tekintet nélkül arra, milyen következményekkel járna ez a jelenlegi tulajdonosok számára, s milyen következményei lennének az ország politikai stabilitására. A fehér népesség 91 százaléka nem ért egyet ezzel a vélekedéssel.¹⁷ Nincsen talán semmilyen más kérdés, ami a bőrszín mentén hasonlóan megosztaná Dél-Afrika társadalmát. Ugyanakkor a Dél-afrikai Köztársaság GDP-jéhez a mezőgazdaság mindössze 3 százalékkal járul hozzá, a foglalkoztatottak 7 százalékát alkalmazva. A teljes mezőgazdasági értéklánc is csupán a nemzeti össztermék alig nyolcadát adja.¹⁸

Pragmatizmus a gyakorlatban, kokettálás a radikalizmussal a szavak szintjén, ez jellemezte a földkérdésben a kormány és az uralkodó párt politi-

¹⁴ Rudolph Daniels: *The Agrarian Land Question in South Africa in its Historical Context, 1652–1988*, in: *The American Journal of Economics and Sociology*, 1989. Vol. 48, No. 3. 327–338.

¹⁵ Steffen Jensen, Olaf Zenker (2015): *Homelands as Frontiers: Apartheid's Loose Ends – An Introduction*, in: *Journal of Southern African Studies*, Vol. 41, No.5, 942.

¹⁶ Bernadette Atuahene (2011): *Paying for the Past: Redressing the Legacy of Land Dispossession in South Africa*, in: *Law & Society Review*, Vol. 45, No. 4. 956.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Elias Tibane, Malphia Honwane (eds.) (2015): *South Africa Yearbook 2014/15*, Twenty-second edition, Pretoria, 32.

káját az elmúlt két évtizedben. Minden jel arra utal, hogy e kettős politika tartaléki kimerülőben vannak, az eddigi gyakorlatot nehéz lesz a továbbiakban is fenntartani. Innovatív, az ország egésze számára hasznos megoldásokra lenne szükség, ennek azonban nem túl rózsásak a kilátásai. A földkérdés jelentőségét mutatja, hogy 2009-től Dél-Afrika történelmében először önálló Vidékfejlesztési és Földreform Minisztérium (Department of Rural Development and Land Reform) hivatott kezelni ezt a terhes társadalmi örökséget. Ám bármiféle visszaszármaztatás fokozatosságot és roppant elővigyázatosságot követel a mindenkori kormányoktól, ha az ország el akarja kerülni néhány szomszédja, mindenekelőtt Zimbabwe mélyrepülését. Ott ugyanis a kisajátítások egy szűk, a politikával szorosan összefonódott kliensréteg érdekében történtek, s ez a parazita társaság gondoskodott az élelmiszer-termelés válságba taszításáról. 2015-ben az ANC egyes vezető politikusai a külföldiek földtulajdonlásának mentek neki, noha az ő birtokarányuk a teljes terület 4 százaléka alatt maradt. Hasonlóan ekkor került napirendre a földbirtokok nagyságának korlátozása. E javaslat 12 ezer hektárban, s ezzel együtt két farmgazdaságban maximálta az egy ember tulajdonában lévő föld nagyságát. A populista felhangok felerősítették a negatív hatásokat a dél-afrikai mezőgazdaságban. Ezek az idő előrehaladtával egyre kézzelfoghatóbbakká váltak. A farmerek elbizonytalanodtak, kivárára rendezkedtek be, földjeiket nem, vagy csak korlátozott mértékben művelték. Elsősorban az ország északkeleti részében megszaporodtak a fehér farmerek ellen politikailag is motivált támadások, e farmok tulajdonosai és munkásai ellen elkövetett gyilkosságok. Ennek következményeként Dél-Afrikában csökkent a megművelt területek nagysága. 2008-ban a dél-afrikai farmerek az ország élelmiszer-szükségletének 92 százalékát termelték meg, s emellett jutott bőven exportra is. Ez az arány azóta csökkent, alapvetően annak a politikai bizonytalanságnak köszönhetően, amely a mezőgazdasági beruházásokat is visszafogta. Az újonnan birtokba került fekete farmerek pedig rendre az állami támogatás elégtelen voltára panaszkodnak.¹⁹ 2017 decemberében az ANC sors pártkonferenciáján bejelentették, hogy megváltoztatják az ország alkotmányának a tulajdonhoz fűződő jogokról szóló kitételét, lehetővé téve a földek kárpótlás nélküli kisajátítását (land expropriation without compensation, EWC). 2018 februárjában be is adták az ezt célzó felülvizsgálati indítványt, s augusztusban sor is került az első két farm „társadalmi érdekből” történő elvételére. Az alkotmánymódosítás vitája 2019 októberében kezdődött, a végső szövegezés 2020 márciusában született meg. Az ANC 1994-ben a fehérek által birtokolt földek 30 százalékának átadását ígérte a föld nélküli fekete népesség számára. Negyed századdal az apartheid bukása után ebből az ígéretből mindössze pár százalék teljesült. A 2018 februárja óta hivatalban lévő dél-afrikai elnök, Cyril Ramaphosa hangsúlyozta, hogy 2020 áttörést fog hozni a földkérdés rendezésében. A hivatalos Dél-Afrika azonban továbbra is a földügy kezelésének „alkotmányos” voltát hangsúlyozza.

¹⁹ Chitja Twala (2013): *The African National Congress (ANC) and the Impact of the Land Restoration Process in Democratic South Africa Since 1994: Socio-ecological Challenges to Poverty Alleviation?*, in: *Journal of Human Ecology*, Vol. 44. No.1. 49.

Az apartheid örökségének felszámolása terén a többi szektor a mezőgazdaságtól teljesen eltérő utat járt. A többségi politikai uralmat gazdasági téren is érvényesíteni kívánó kormányzat pozitív diszkriminációval próbálkozott. A jó politikai összeköttetésekkel bíró afrikaiak 1994 után ebből roppant módon meggazdagodtak, de a fekete népesség túlnyomó részének ez nem hozott lényeges életszínvonalbeli változást. Ezért az ANC 2003-ban meghirdette a feketék gazdasági erősítésének programját (Black Economic Empowerment, BEE), amely a nevéből eltérően a félvérekre, indiaiakra, sőt a kínaiakra is vonatkozott, kizárólag a fehérek maradtak ki belőle. A korábbi gyakorlat azonban folytatódott, a szűk fekete elit tovább gazdagodott, míg a társadalom alsóbb rétegeihez vajmi kevés csorgott le. A program ellentmondásos volta nyilvánvaló volt, a politika többször is próbált igazítani rajta, látható eredmény nélkül. Az apartheidellenes mozgalom egyik emblemikus figurája, Desmond Tutu érsek már 2004-ben vitriolos kritikával illette a programot az újságírók különbségei teremtése miatt. Végül 2013-ban új program született Broad-Based Black Economic Empowerment (B-BBEE) néven. A lényegen ez sem sokat változtatott, megteremtette ugyan a fekete tőkés osztályt, ám ez az új elit gyakran járulékvadász módon viselkedik, s a hozzáértés leértékelődése miatt sok fehér szakember hagyta el az országot, akiket nem sikerült rövid távon pótolni. Egyértelműen sikeresnek csak egy szempontból nevezhető a pozitív diszkriminációra és jó adag gazdaságon kívüli eszközre épült intézkedéscsomag. Megjelentek a fekete milliárdosok. Az egyik Johannesburg melletti fekete townshipben felnőtt Patric Motsepe, egy boltos fia, 1994 után bányászati cégekkel alapozta meg szerencsését, s 2017-re 24,5 milliárd rand vagyona tett szert. Ez ugyan még mindig eltörpül Nicky Oppenheimer 95 milliárd randos vagyona mellett, de figyelembe véve utóbbi családi háttérét (az Oppenheimerek mátt több mint száz éve a dél-afrikai gyémántüzlet első számú tulajdonosai), Motsepe vagyonosodása jóval gyorsabb ütemű volt. A 20 leggazdagabb dél-afrikai listáján ott van a jelenlegi elnök, Cyril Ramaphosa is, akinek a vagyona 2017-ben 6,4 milliárd rand volt.²⁰ Az egykor Mandela által utódjának megnevezett mozgalom soha nem szakított a politikával, s szakszervezeti kötődését sem vágta el. Mégis befektetései révén felkerült a szupergazdagok szűk körébe, majd 2014-ben alelnökként, 2018-tól pedig elnökként visszatért a politika fősodrába.

A jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek kirívó mértékei az 1994 utáni időszak első két évtizedében csak a szavak szintjén zavarták a politikai döntéshozókat, nem nagyon tudtak vagy akartak tenni ellene. Voltak és vannak természetesen meg nem kérdőjelezhető eredmények. Például a rendszeresen éhezők, a minimálisnál is kevesebb napi kalóriához jutók aránya az össznépesség negyedéről a tizedére csökkent 1994 és 2017 között. 1993-ban a dél-afrikai lakosok alig fele jutott vezetékes ivóvízhez, illetve rendelkezett vízüblítéses WC-vel. 2002-re a mutató 62%-ra, 2017-re 82%-ra nőtt. 1994 és 2010 között két és fél millió új lakás épült, főleg a korábban önálló otthonnal nem rendelkezők vagy nyomortelepeken lakók

²⁰ Here are the 20 richest people in South Africa. BusinessTech, 13 July 2017. <https://business-tech.co.za/news/wealth/185007/here-are-the-20-richest-people-in-south-africa/>

számára.²¹ Ez azonban még mindig nagyon kevésnek bizonyult az öröklött egyenlőtlenségek felszámolására. Dél-Afrikára teljes mértékben igaz a mondat: mondd meg, hol laksz, s megmondom, ki vagy. Az egykor kizárólag fehérek által lakott negyedek, amelyek sokszor már az apartheid rendszer utolsó éveiben is szürke, azaz de jure fehér, de facto vegyes lakosságú negyedek voltak, a rendszerváltás után az új, nem fehér elit betelepődése által tényleg vegyes lakosságúakká váltak. A lakhatását így megoldani tudók aránya azonban eltörpül azokhoz képest, akik vágyai és tényleges életkörülményei között a szakadék csak nőtt az elmúlt két és fél évtizedben. A nyomor és a jólét közvetlen egymás mellett élése egyik kiváló oka a nemzetközi összevetésben is kiugró bűnözésnek, ami a Dél-afrikai Köztársaság egyik legnagyobb társadalmi problémája. A gyakran kisebb bűncselekménynek, autófeltörésnek, betörésnek stb. induló cselekmények a körülmények sajátos volta miatt (az erőszak hagyománya, a könnyű fegyverhez jutás, a rosszul értelmezett bosszú az apartheidért, a rendőri tehetetlenség miatti frusztráció, a magán-biztonságiszolgálatok gyakorlata, s még sok más tényező felel az erőszakspirál felpörgéséért) gyakorta torkollanak gyilkosságokba. A Világbank és az ENSZ egybehangzó statisztikái szerint 2017-ben 100 ezer lakosra számítva csak Belize (38), Honduras (42), Jamaica (57) és El Salvador (62) előzi meg a Dél-afrikai Köztársaságot (32) a szándékos emberölések terén (a világlátlag 6, míg hazánkban ez a mutató csupán 3).²² Hasonló a helyzet a szexuális és a kiskorúak rovására elkövetett bűncselekmények terén. Nem nehéz összefüggést találni a társadalmi egyenlőtlenségek és a kedvezőtlen bűnözési adatok között. Az 1994 utáni hatalom valódi struccpolitikát folytatott ezen a téren. Egyes, elsősorban fehér ellenzéki körök még azzal is megvádolták a kormányt, s a mögötte álló ANC-t, hogy a bűnözés révén engedi a vagyon sajátságos redistribúcióját megvalósítani. A fehér farmerek elleni támadásokon kívül azonban a bűnözésnek nem volt sok köze a faji kérdéshez, az elkövetők és az áldozatok bőrszíne a legtöbb esetben azonos volt. Sőt, az 1994 után a szub-szaharai régióból tömegével érkező politikai és gazdasági menekültek elleni atrocitások elkövetői is szinte kizárólag a fekete közösségből verbuválódtak, s az újonnan megjelent xenofóbia is leginkább rájuk jellemző. A közhangulat változásával a kormány sokat szigorított a korábban igen lazának számító bevándorlási feltételeken, de még így is mintegy 200 ezer új betelepülő érkezett Afrika szinte minden részéből 2019-ben.

A bűnözés drámai növekedésével a dolgok odáig fajultak, hogy Fokváros nem kis részben emiatt lecsúszott a 2008-as olimpia rendezéséről (ami az afrikai kontinens első olimpiája lett volna), s veszélybe került a 2010-es futball-világbajnokság rendezése (ami az afrikai kontinens első labdarúgó VB-je volt). Végül a katonaság bevetésével sikerült ez utóbbi sportrendezvényt mindenki meglegedésére megtartani. Ez a politikai döntéshozókat mintha elaltatta volna, a régen esedékes változtatások csak nem akartak megtörténni.

²¹ Kate Tissington: *A Review of Housing Policy and Development in South Africa since 1994*, university of the Witwatersrand, Working Paper, September 2010. p. 65.

²² Intentional homicides (per 100,000 people). UN Office on Drugs and Crime's International Homicide Statistics database. <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5>

Ennek fényében nem meglepő, hogy csupán 2019 novemberében született meg az első átfogó, a társadalmi egyenlőtlenségeket górcső alá vevő statisztikai tanulmány, az *„Inequality Trends report”*, a Dél-afrikai Statisztikai Hivatal a dél-afrikai munkaügyi és fejlesztéspolitikai kutatóhely (Saldru) és a Fokvárosi Egyetem együttműködésében.²⁵ Már a kiadvány borítója is önmagáért beszél, egy drónfelvételen úszómedencés luxusotthonok és bádoglemezekkel fedett parányi viskók látszanak. A gazdag és a nyomorúságos lakónegyedet mindössze egy út, no meg a fentről nem igazán kivehető magas kerítés választja el egymástól. A tanulmány költségeit jelentős részben az Európai Unió finanszírozta. A szerzők és szerkesztők szerint a „többdimenziós megközelítés lehetővé teszi, hogy az érdekelt felek és a politikai döntéshozók újfajta betekintést nyerjenek a még mindig szembeszökő, monumentális egyenlőtlenségek kihívásaiba, amelyekkel Dél-Afrika fiatal demokráciája szembesül”.²⁴ A rasszizmus kifejezés ugyanakkor kizárólag a tanulmány mottójában szerepel, amely az 1994-es Újjáépítési és Fejlesztési Program (Reconstruction and Development Programme) bevezető paragrafusából származik: „Történelemünk keserű volt, melyet a gyarmatosítás, a rasszizmus, az apartheid, a szexizmus és az elnyomó munkaügyi politikák domináltak.”²⁵

A „faji kérdés” szőr mentén kezelése azonban nem minden esetben jellemző. A tekintélyes *Nature* folyóirat 2019 tavaszán *„Racism rife at top South African university”* címmel közölt ismertetést Dél-Afrika legrégebbi s az egész afrikai kontinens legrangosabb felsőoktatási intézménye, a Fokvárosi Egyetem faji egyenlőséget illető gyakorlatáról.²⁶ Az egyetem által életre hívott ún. intézményi megbékélésért és átalakításért felelős bizottság (Institutional Reconciliation and Transformation Commission, IRTC) 84 oldalas végső jelentése, amely 2019 márciusában került nyilvánosságra, a rasszizmust illetően meglehetősen sarkosan fogalmaz. „A beérkezett beadványok és az iránymutató dokumentumok elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a rasszizmus létező probléma a Fokvárosi Egyetemen, túlmutat a hozzáálláson és az előítéleteken, a rossz irányítási rendszerekbe és az adminisztrációba beépülve faji megkülönböztetést eredményez. Érdemes megjegyezni, hogy a hozzánk eljuttatott beadványok egyike sem tartalmazott olyan állítást, miszerint az egyetem rasszista hely volna. Rasszizmus a Fokvárosi Egyetem gyakorlatában a napi mikroagressziók finom formáiban jelentkezik, amelyek ugyanakkor hatásukban közvetlen és explicit faji megkülönböztetést jelentenek.”²⁷

²⁵ Risenga Maluleke: *Inequality Trends in South Africa. A multidimensional diagnostic of inequality. Statistics South Africa, 2019. Report No. 03-10-19.* <http://www.statssa.gov.za/publications/Report-03-10-19/Report-03-10-192017.pdf>

²⁴ *Ibid.*: p. XV.

²⁵ *Ibid.*: p. 2.

²⁶ Linda Nordling: *Racism rife at top South African university, says report.* University of Cape Town investigation prompted by violent protests rekindles debate about decolonizing the nation's universities and curricula. *Nature*, 09 APRIL 2019. <https://www.nature.com/articles/d41586-019-01129-2>

²⁷ *Ibid.*: p. 2.

Az ANC egyik korábbi, éppen a faji egyenlőség ügyéért felelős minisztere által vezetett bizottságot az egyetem széles jogkörökkel ruházta fel. Többek között amnesztiát adtak hat olyan diáknak, akiket a 2015–16-os diáktüntetések során tiltottak ki az egyetem kampuszáról. Köztük volt Slovo Magida, az az egykori diák (sikertelen vizsgái miatt kibukott), aki egy „Öljetek meg minden fehért!” (Kill All Whites!) feliratú pólóban jelent meg az egyik tüntetésen, valamint néhány társával az egyetem egykori professzorait ábrázoló 23 festményt vetett tüzre. A patinás egyetemi épületek falain függő képeket Magida „koloniális struktúráknak” nevezte, mivel kizárólag fehér embereket ábrázoltak. Az egyetem vezetése ezek után 75 további festményt vetetett le a falakról, hogy elkerüljék a további vandalizmust.²⁸ Korábban, 2015 áprilisában az egyetem vezetése a fekete diákok követelésére eltávolíttatta Cecil Rhodes szobrát, akit a faji elnyomás szimbólumának tartottak. A „Rhodes must fall” mozgalom szinte azonnal átnőtt a „Fees must fall” mozgalommá, amely már a tandíjak teljes eltörlését, s így a szegényebb fekete diákok „tandíj-diszkriminációjának” megszüntetését követelte. A diákokkal és az oktatásra messze nem elegendő anyagi eszközöket fordító kormányzattal is kompromisszumokra törekvő egyetem vezetése két tűz közé került, defetizmussal és az oktatás „dekolonizációjának” elszabotálásával is vádolták. Az orvosi kar (fekete) dékánja öngyilkosságba menekült, miután a radikális diákok a fehérekhez való dörgölődzéssel vádolták meg a régi vágású professzort.²⁹

Az IRTC bizottság jelentése, s főleg az amnesztia éles polémiát váltott ki Dél-Afrika-szerte. S még mielőtt a süketek párbeszédének neveznénk az egymásról látszólag tudomást sem vevő érveléseket, érdemes megjegyezni, hogy a társadalmi párbeszéd egy meghatározott állomását képviselik, amelyben minden fél korlátok nélkül kifejti véleményét. Nem könnyű ez az út, minden bizonnyal jóval hosszabb ideig tart majd, mint mindenki számára egyformán biztosítani egészséges ivóvizet, áramot, internetkapcsolatot. Ám az apartheid rendszer kevés pozitív örökségének egyike, az erős civil társadalom reményit adhat egy mindenki számára elfogadható kimenetelre.

²⁸ *From Opera to Activism with no regrets.* eNCA, Tuesday 27 September 2016 – 9:42am. <https://www.enca.com/south-africa/from-opera-to-activism-with-no-regrets>

²⁹ Jackie Cameron: *Reflections on suicide of Professor Bongani Mayosi, persecuted to death*, BizNews, 7th August 2018. <https://www.biznews.com/thought-leaders/2018/08/07/suicide-professor-bongani-mayosi-death-ed-herbst>

Vojnits András*

Levelek Kamerunból

1. Déjà vu. Tehát itt ülsz a Botanic Beach Restaurant teraszán, és az az érzés kerít hatalmába, hogy ez már valamikor valahol – talán éppen itt – megtörtént veled, hogy mindaz, amit látsz, azért tűnik ismerősnek, mert valójában láttad, csak azóta – hogy mióta, hát éppen ez az, amit nem tudsz, amiről fogalmad sincsen – elfelejtetted, és most, hogy itt vagy, és szemed ugyanazt a képet továbbítja, agyad előhívja a rég elsüllyedt emlékeket; persze lehet, sőt valószínű, hogy mindez csak képzelgés, sosem voltál ilyen helyen, de még hasonlón sem, egyszerűen arról van szó, hogy elégedett vagy – boldog, mondanád, ha lenne merszed, ha nem tartanál attól, hogy bizonyos, talán a legfontosabb szavakat mostanában ha kiejtesz, nevetségessé válsz –, s közben attól félsz, hogy elillan a pillanat, pedig ugyanazt láttad tegnapelőtt, sőt egy hónappal ezelőtt is, mégis bizonytalan vagy, mert jól tudod, hogy a szépség mulandó, megpróbálsz hát leírni azt, amit látsz, bár érzed, hogy úgysem fog sikerülni, mert nem sikerülhet, s mivel azt is tudod, hogy sokan nem úgy képzelik el a trópuszt, amint azt te most látod, vigyázatosan előrebocsátod, hogy olyasmit, ami úgy általában egzotikumot jelent, senki se várjon tőled, itt minden szürke, vagy legalábbis

szürkés, ellenpontként egyetlen apró vörös folt mutatkozik, és mégis...

...tehát itt ülsz a Botanic Beach Restaurant teraszán – kezded újra, és megint arra kell gondolnod, hogy ez nem fog menni, hogyan is mehetne, a hullámverés robaját, amelyet annyian megírtak már, de amit valóban hallani kell, a Guineai-öböl felől rád zúduló forró, de mégis hűsítő trópusi szél üvöltését és a permetező finom vízcseppeket, amik alig érik el forró bőrdet, máris elpárolognak, kevéske nátriumkloridot hagyva maguk után, úgyhogy Te most mint egy kissé túlsült és enyhén sós marhaszelet ülsz a székedben, nos mindezt aligha fogod tudni elmondani –, mely terasz egy sziklafal fölé magasodik, amely viszont a víz fölé tornyosul, miközben mélyen beugrik a tengerbe: igazából éppen megfeleztetek – a szikla, a terasz és Te – azt az öblöt, ami valójában az igazi öböl egy beugrása, afféle fiók, fiókaöböl, de maga a Guineai-öböl olyan hatalmas, hogy partjainak ívelését nem is láthatod, el kell hát hinned azt, amit a térképek mutatnak, hogy az az öböl ez; közvetlen előtted a sziklafalon megkapaszzkodott néhány fa szüntelen és úgy tűnik, eredményes küzdelmet vív a tenger felől rájuk rohanó szelekkel, de maguk is sebeket kapnak, göcsörtösek,

* A szerző mint a Magyar Tudományos Esőerdő-expedíció vezetője, jó húsz évvel ezelőtt három hónapot töltött Kamerunban. A vállalkozás eredménye a Magyar Természettudományi Múzeum számára gyűjtött rovarkollekció és egy múzeumi kiállítás (melyet Melocco Miklós nyitott meg), az MTV filmsorozata, több fotókiállítás, sok cikk és két könyv lett; utóbbiak egyike jelen közlemény forrása (Vojnits András, 2002: *Afrikai levelek – A Kamerun-hegy árnyékában*, Dénes Natúr Műhely, 159. old.).

tépettek, ágaik és törzsük összevisz-sza csavarodik, mintha egy sajátos Laokoón-csoport tagjai harcolnának a tekergőző, de számodra láthatatlan ellenféllel – Csontváry jut az eszedbe, ezek persze nem ciprusok, hanem trópusi fák, afrikai fák, de hogy milyen fajok, az most mindegy, ez itt nem a tudomány helye –, a megtépázott fák között hibiszkuszbokor, innét a vörös folt, amint ágai hajladoznak, skarlát-vörös virága hol felizzik, hol pedig elmerül az árnyékban, s a sziklák között egyetlen pálma magasodik, őt hiába tépik a szelek, ha olykor pattanásig feszül is a törzse, újra és újra kiegyenesedik, sudáran nyújtózik az ég felé, ami nem kék, hanem ónos szürke, a fejed felett még mint a tejföl, aztán a látóhatár felé egyre sötétebb, míg nem mélyszürkévé nem válik, feltehetőleg pusztán azért, hogy a horizont mint éles vonal felezhesse meg a végtelent, óceánra és mennyboltra osztva, és hogy megfelelő háttere legyen azoknak a szigeteknek, amelyek az öböl közepén éppen előtted sorakoznak, elég közel ahhoz, hogy azt képzeljed, ha lefutnál a partra és beleülnél az egyik csónakba, percek alatt ott lehetnél – miközben azt is tudod, hogy nem egészen van ez így, ezért eszedbe sem jut csónakázni –, és elég messze ahhoz, hogy a körvonalaikon kívül semmi mást ne tudjál kivenni rajtuk: hat-nyolc szigetről van szó – azért ez a bizonytalankodás, mert aszerint, hogy honnan nézed őket, néhányuk takarhatja egymást; onnét, ahol most ülsz, éppen hét és felet számolhatsz –; balról, vagy ha úgy jobban tetszik, déli irányban terpeszkedik a legnagyobb és a legkevésbé érdekes, legalábbis ami az alakját illeti, olyan, mint egy megfordított és óvatosan – hogy el ne süllyedjen – a vízre bocsátott lavór, más szempontból viszont nagyon is

érdekes, mert itt lakik az a milliónyi nagy termetű gyümölcssevő denevér, akik napszálltakor szárnyra kelnek, és mint miniatűr bombázó repülőgéprajok, zárt kötelékekben húznak a szárazföld felé; az ezután következő szigetek – melyek közül a hatodik félig takarja a hetediket, innét a hét és fél sziget – mindegyikének roppant meredek a partja, a függőleges sziklafalak valósággal kiszökkennek a tengerből, növényzet nem látszik rajtuk – pedig van –, kivéve a középsőt, mind között ez a legkisebb, de nagyságához képest a legmagasabb sziget; ha a legnagyobb sziget egy lavór, úgy ez inkább cylinder, de nem ez az igazán különös rajta, hanem az a két hatalmas pálmafa, amelyek egymás közelében hajladozik, és amelyek olyan nagyok, hogy attól félsz, felborul a cylinder; ilyenkor, késő délután, a szigetek csaknem feketék, a szürke háttértől éppen olyan élesen elütnek, mint az ezüstszürkén csillogó víztől, mert a tenger egyhangú szürkességét most ezüst csillámokkal szórja be a nap, amely persze ott van a helyén, csak színeit kiszűrte és sugarait szétszórta a ködfátyol – úgy délután öt óra körül kezdődik a mindennapi misztérium, az először vonakodva, majd egyre gyorsulva, mint aki beletörődött sorsába, a tengerbe zuhanó nap színe változása, amely megint csak a Guineai-öböl fölött sosem eloszló paradunyha következtében visszafogott színekre festi az égboltot; aranyhíd, ezüsthíd, mondhatnád, de valójában nem az, ami persze egyáltalán nem baj –, s a szigetek előtt az ezüstszürke vízen csónak himbálódzik, minden nap ott van – persze lehet, hogy nem mindig ugyanaz, de ez is mindegy –, a fekete halász feláll, kiveti dobóhálóját, fekete férfi ellenfényben, feketébb már nem is lehetne, széles ívben repül a háló,

ahol a tengerbe csapódik, megcsillan a vízfodor – s bár innét ugyan nem látod, de tudod, hogy nemcsak szép, de veszélyes is a művelet, a halász a lendítés másodperceiben fogaival tartja a hálót, s ha nem a megfelelő pillanatban eresztené el, a hálóval együtt fogai is elrepülnének –, a tenger pedig egyenletesen morajlik, előtted a hullámok az Atlanti-óceán hullámai, akár gyengén, akár erősen fúj a parti szél, egyforma következetességgel ostromolják a partot, azt a partot, amely természetesen szürke, szürkék a sziklák, és szürke az a félkörívben húzódó partfal, amelyet a vulkáni kőzet nagy sötét kockáiból raktak, és amelyet a helyiek úgy hívnak, hogy german wall, német fal, mert még a germán gyarmatosítás idejéből való: tüchtig munka, száz éve állja az óceán rohamait, nem sokkal hátrább pedig, szinte közvetlenül a tengerből hegyláb emelkedik, mást nem is látsz a Kamerun-hegy gigantikus tömbjéből, az afrikai óriás vulkánok egyetlen nyugat-afrikai tagját állandó felhőtakaró rejti, vagy ha mégis kíváncsi lennél, mi van a felhők fölött három-négyezer méteres magasságban, meg kell másznod a hegyet, de az már egy más világ, és nagyon meredek világ. Te tudod, hiszen voltál ott.

...tehát még mindig itt ülsz a Botanic Beach Restaurant teraszán, előtted Müztig sör, és mindaz, amit egy jóleső délutáni kávézáshoz magadnak elképzeltél: rozsdamentes acéltálcán rozsdamentes kávéscsésze, mellette rozsdamentes kávéskanna és rozsdamentes cukortartó, minden olyan időtállónak tűnik – kivéve tenmagadat –, a gőzölgő forró fekete fanyar illata összekeveredik a párás óceán sós leheletével, illat az illattal, pára a párával, mögötted az örökké mosolygós Patrick hajlong, akit készsége

gessége egy cseppet sem akadályoz meg abban, hogy ha módja nyílik, be ne csapjon, és ezt te természetesnek is veszed, és közben arra gondolsz, nem egyszerűen arról van-e szó, azért érzed ilyen jól magad, azért tetszik ez a fura élethelyzet, ez az ódon, már-már antik hangulat, mert mindez egy csipetnyi a gyarmatosítás korából?

Ez jut az eszedbe, és már nem is érzed olyan jól magad.

2. Elefántországban. A legnagyobb szárazföldi emlősnek – aki egyben a legnagyobb szárazföldi állat –, ennek a minden tekintetben figyelemre méltó Góliátnak két faja van. Az afrikai nemcsak hogy nagyobb – magasabb, hosszabb és súlyosabb – ázsiai rokonánál, hanem más jellegvonásai is különbözik amaztól. Fülkagylói nagyobbak, és agyari hosszabbak is, vastagabbak is, feje viszont kisebb, a gerince pedig a csípőtájékon kidomborodik, míg az ázsiaié egyenletesen lejt. Legjellegzetesebb szervük – ez a furcsa, kislányosan érzékeny és mégis az anakondánál is erősebb cső, amelyvel esznek és isznak, szimatolnak és simogatnak, valamint fákat csavarnak ki tövestül –, az ormányuk is különbözik. Az ázsiai elefánt ormánya végén csak egyetlen fogóujj van, míg az afrikaié két ujjban végződik. (Azért az ázsiai is éppen elég erős azzal az egy ujjával.) Az eddigi legnagyobb súlyú elefánt csaknem tizenegy tonna volt, és marmagassága meghaladta a négy métert. A leghosszabb agyar három és fél méter, a legnehezebb több mint száz kilogramm. Füle jó nyolcvanöt kilogramm, s ez jókora és nagyon hasznos hűtőfelületet jelent; a testből a fülbe áramló vér hőmérséklete 5 Celsius-fokkal magasabb, mint a visszaáramló vére. De nem szívesen idézed ezeket az adatokat, hiszen minden

rekord – és az összes átlag – mögött legyilkolt állatok tízezrei sorakoznak, a régi időkben élő elefántok méreteit csak így vették fel. Az elefántok létszáma pedig egész Afrikában rohamosan csökken. A bennszülöttek hagyományos élelemszerző vadászatai nem sok kárt tettek bennük, annál inkább az elefántcsont-kereskedés, a trófeavadászat, és az, hogy tagadhatatlanul sok kárt tesznek az ültetvényekben, tehát a farmerek is üldözik őket. Egy kifejlett elefánt napi két-háromszáz kilogramm élelmet is felfal – s másnapként pár száz liter vizet elkortyol, ezért is kénytelen rendszeresen meglátogatni az itatókat –, az ereje pedig rettenetes, akár olyan fákat is képes derékba törni, melyek törzsének kerülete egy méternél is jóval több. Valóban nem szép látvány az elefántok által letarolt szavanna, melynek láttán vélhetnéd, hogy forgószelel pusztított, de megint csak ott a hiba, hogy az ember összezavarta az élővilág évezredek alatt kialakult játékszabályait. Egykor az elefántok óriási területeket jártak be – volt rá idejük, hiszen közel száz évet is megélnek, s a kényelmesen bandukoló elefánt sebessége is 6,5 kilométer, míg az ügetőé 16 kilométer, és a rohanóé 48 kilométer óránként –, tehát mire a többé-kevésbé elpusztított területeket ismét meglátogatták, az már régen regenerálódott. Most, amikor szűk nemzeti parkokba szorulnak – számukra a legnagyobb parkok is kicsik –, ez a körforgás lehetetlenné vált. Különben az állat óriási méretei miatt mozgása csalóka, hinnéd, hogy még messze van, s máris mögötted trappol. Ez különösen akkor kellemetlen, ha előzőleg feldühítetted, és most az a feltett szándéka, hogy a porba döngöljön. Oktalan támadástól mégsem kell tartanod, az elefánt nagyon is világosan a

tudtadra adja, hogy mennyire közelítheted meg. Ezt a láthatatlan, de mégis egyértelmű demarkációs vonalat különösen akkor tanácsos betartanod, ha az elefántcsordában borjak vannak. Az elefántok nagyon családiasak és összetartók, az anya, ha valami dolga akad, nyugodtan rábízhatja a kölykét a többi nőstényre – ezeket a bennszülöttek nénéknek hívják –, s valóságos óvodákat is láthatsz, ahol az összes kicsivel néhány nőstény törődik, míg az anyák valahol távol egészen mással foglalatostkodnak. A gyermekközpon-túságból adódik, hogy veszély esetén az egész csapat habozás nélkül a borjak és a nőstények segítségére siet – és hát bármilyen hősnek képzelnéd magad, egy támadó elefántbika láttán bizonyos, hogy inadba száll a bátorságod. Ezért aztán, ha olyan elefántot látsz, amelyik füleit olyannyira szétterpeszti, mintha el akarna vitorlázni, fejét jobbra-balra lóbálja és ormányával igyekszik szagot fogni, jobb, ha beugrasz a terepjáróba és gázt adsz. Bár elefánt által felborított és a földön hengergetett autót is láttál már...

Utad során különféle színű elefántokra bukkanasz. Ez csak megtévesztés, jelen földtörténeti korunk óriásai tűnhetnek olykor vörösnek vagy feketének, valójában kivétel nélkül unalmas szürkék, főleg ha lemossák magukról a vörös port vagy a fekete iszapot. Ugyanis a bőrszínük egyforma. De különben valóban csodálatos lények. Így látta ezt Conradus Gesner egykori szakíró és vadászati szakértő is 1551-ben. Az elephantus a név – véli – az Elephas-hegyről kapta, mert éppen olyan hatalmas, mint a hegy. Bőrének redői között legyeket és más rovarokat fogdos össze, bőrét ugyanis képes megfeszíteni majd összeráncolni, így az odatévedt rovarokat összeszorítja és megöli. Zápfgoi fölött

két nagy és hosszú agyar áll ki a felső ínyéből, de míg a hím agyarái egymás fölött, a nőstényé egymás előtt vannak. [Adalék egyes tudós urak megfigyelőképességéhez. Amúgy ez azóta sem sokat változott.] Volt, aki egyenesen azt javasolta, hogy az agyarakat ne tekintsük fogaknak, hanem szarvaknak, mert úgy vélte, hogy időről időre kihullnak, majd újra nőnek. Az elefánt csak a meleget szereti – mondták –, a hidegtől úgy védhetjük meg, hogy sűrű vörösbort itatunk vele. Lehet, hogy ennek hatására is, mindenesetre ösztönös szeretetet érez a szép nők iránt, és szívesen érinti meg azok keblét. [Ami egyébként teljesen érthető – a szerző megjegyzése.] Tanácsos nem megbántani, mert emlékezete nagyon jó [ez valóban így van!], hosszú idő múltán is bosszút áll. De szellemi képességei különben is kiválóak, tökéletesen megtanul kövel célba dobni, írni, olvasni, táncolni és vívni, megdobolni. Nagyon tiszteli a csillagokat, reggelente a felkelő napot felemelt ormánnyal üdvözli. Viszont fél a sárkányoktól. Mint tudod – írja Gesner mester –, Etiópiában harminc méter hosszú sárkányok is vannak, amelyek ha éhesek, felmásznak egy hatalmas fára, és farkukkal megkapaszkodva lógnak lefelé. Amikor az elefánt gyanútlanul arra jár, a sárkány ráveti magát a fejére, kivájja a szemét, és azután megfojtja. Ne csodálkozz hát, ha azt tapasztalod, hogy az elefánt kerül a sárkányokat...

3. Teutonok Afrikában. Német Kamerun fővárosa 1901 és 1909 között egy kis hegyi település, Buea volt. Miután az ország megszűnt német gyarmat lenni, a városka rangját veszítette: 1972-ig már csak Nyugat-Kamerun tartozott hozzá, azóta meg mindössze a kameruni tartományok

egyikének csekély fontosságú városa; de innét indulnak a hegymászók a Kamerun-hegyre. A németek nem véletlenül választották ki ezt a helyet; az ezer méter magasan fekvő városka éghajlata kellemes és egészséges. A Guineai-öböl partvidékének fojtogató, meleg és párás katlana után magad is percek alatt felüdülsz. Tüdőd és fejed kitisztul – utóbbira ez különösen ráfér –, és elkezded elhinni, hogy valóban feljutsz a hegyre. De előbb körülnézel a régi falak között, amelyek még mindig poroszos hangulatot árasztanak. A 19. század végén is úgy tartották, hogy Buea szürkesége Limbe ételtel teli, színes forgatagának az ellentéte.

Az egykori miniszterelnöki palotát Jesko von Puttkammer Gouverneur építtette. Figyelemre méltóak a dátumok: az építkezést 1901 áprilisában kezdték el, és már a következő év június 8-án beköltözhetek az impozáns épületbe. A terveket bizonyos Schütz úr birodalmi építész készítette, ha ugyan ilyenekre egyáltalán szükség volt, mert a rossz nyelvek szerint Vilmos császár egyik vadászkastélya pontosan ilyen, egyszerűen arról másolták. Valóban van a palotában valami „vilmosi”, a szigorú vonalak, a vastag falak, az erődszerű kiképzés. Az egész kissé olyan, mintha valamely francia kastélyt egy porosz Schuhmeister a saját ízlése szerint „rendbe tette” volna. Ugyanebből az időből származik és ugyanahhoz az épületegyütteshez tartozik az egykori titkársági rezidencia, amely minden bizonnyal ugyancsak Herr Schütz keze nyomát viseli magán. Érthető módon kisebb, és nem is olyan pompázatos, mint maga a palota – amennyiben egy porosz műalkotásnál valódi pompáról egyáltalán beszélhetsz –, de például közös bennük az a masszív

terasz, amelyet szögletes oszlopok emelnek a bejárat fölé, és amelyet vaskos kőkorlát vesz körül. Nem kell különösebb fantázia ahhoz, hogy elképzeld a szigorú tekintetű, monoklis, nagy bajszú, egyenruhás vagy sötét öltönyös urakat (hölgyek ez idő tájt még nemigen fordultak elő a gyarmatokon), amint egy fényes fogadás alkalmával letekintenek a teraszról birodalmukra. Meglehetősen megnyugtató látvány tárulhatott eléjük, mert a németek – és ez mindenképpen a javukra szól – szerte a meghódított területeken parkokat, sőt botanikus kerteket létesítettek; hogy aztán azok falain túl mi volt, az persze egy másik történet. A titkársági épület tetején oszlop alakú óratorony éktelenkedik, szemmel láthatóan rosszul érzi magát a helyén. A torony olyan, mint egy vaskos kémény, amelyet eredetileg kifejejtettek a tervekből, s utólag húzták fel sebbel-lobbal az első adandó helyre. De ezt a stílusterést több mint ellensúlyozza egy technikai bravúr, és végül is ez a fontos, elvégre német munkáról van szó: az óra a mai napig pontosan jár! (Ne feledd, hogy Afrikában vagy, és ez a kontinens nem az ilyesféle mutatóványokkal szokott kitűnni.)

A földszinti folyosók egyikén is találsz valami nevezeteseget, de ez egészen más jellegű: egy ajtón még jól olvasható az Adjutant és Melde felirat. Megint csak könnyű felidézni a múltat, a jelenetet, amint az adjutáns jó hangosan összevágja fényesre suvickolt porosz csizmájának sarkát (a csattanás akkora, hogy a környék feketéi rémülten azt hiszik, a németek már megint ágyúznak), és jelent felettesének.

– Zum Befehl, Herr General! (Nagy csattanás.)

– Die Hinrichtungen?

– Schon geschehen, Herr General! (Újabb csattanás.) – Abtreten! – (Még egy csattanás.)

És így tovább, a német uralom megszűntéig. Aztán folytatódott, csak angolul meg franciául. Ilyen tekintetben nem lehetett nagy különbség a gyarmati korszakok között, hiszen egy francia idegenlégiós őrmesternek legalább akkora bajsa volt, mint egy porosz ulánusnak – arról nem is beszélve, hogy a légióban sok volt a német anyanyelvű, ma úgy mondanád, hogy migráncs.

Azt mondod, porosz, és az jut az eszedbe: Bismarck. Igen, a vaskancellár nevéhez fűződik a tulajdonképpeni német gyarmatbirodalom kiépítése, s ha már a legnagyobb földrajzi elnevezések közül egy se jutott neki – csak olyanok, mint a Bismarck-szigetek, amelyeknél még a Ferenc József-föld is nagyobb, holott hol volt az Osztrák–Magyar Monarchia a Német Császárságtól, a valójában nem is létező osztrák-magyar gyarmatosítás a német hódításoktól? –, legalább egy díszkutat kapott itt Kamerunban. Sokra ugyan azzal sem ment, a Bismarck halálát követő évben, 1899-ben avatták fel. A kancellár arcmása díszíti, bár kérdéses, hogy e helyen díszítésről egyáltalán beszélhetsz-e, mert Bismarck nem volt különösebben szép vagy akár megnyerő ember. S némiképpen az is zavaró, hogy az egykor szintén német gyarmat Togo Atakpame nevű városában egy hajszálra azonos képmást találsz. Nem egyedi művészi alkotás hát, hanem egyszerű másolat, öntvény. Praktisch, praktisch! A gyarmati történetekhez az is hozzátartozik, hogy a leányzót, akit Bismarck 1847-ben nőül vett, a von Puttkammer családból való Johanna névre keresztelték. Hogy jön ez ide? – kérded. Nos, a hölgy közeli rokona

az úrnak, aki később mint Gouverneur bukkan fel Kamerunban. Kicsit korrupciógyanús az eset. Vagy csak lobbizott a jó Johanna?

A harminc évig tartó német adminisztráció hat kormányzót fogyasztott el, ami nem sok, s mit tesz Isten, a legtovább Puttkammer úr maradt meg hivatalában:

Von Soden	1885–1891
Zimmerer	1891–1895
Von Puttkammer	1895–1907
Seitz	1907–1910
Gleim	1910–1912
Ebermeier	1912–1915

Járod Buea, az egykori német főváros temetőjét, és felkeresed a Limbe botanikus kertjében domborodó sírhalmokat is. Régi időkről vallanak a sírkövek, tragikus és tragikomikus történetek rejlenek az évszámok mögött. A körzetvezető, Johann Louis Arthur Biernatzky úr – vajh' nem szeretett Biernaczky Szilárd barátod rokona? – és titkára, Karl Gniss, valamint a fiatal, alig 27 éves Josef Kerner egyúgyazon a napon távoztak az élők sorából. Járvány, vadállat támadása vagy bennszülöttek lázadása végzett velük? Nem erről van szó. A fiatalembert olyannyira megviselték a gyarmati szolgálat megpróbáltatásai – nem bírta cérnával, mondhatnád –, hogy megháborodott, megölte feljebbvalóit, majd öngyilkos lett. Olyan évszámot egyébként alig találsz, amely idős ember halálát jelezné, de ennek más az oka. Békeidők voltak, és az európaiak haza, Európába mentek meghalni. Aztán változott a kép, az európai hatalmak a maguk háborúját Afrikába is exportálták: a Botanical Garden fáin alatt már csak fiatalembe-

rek nyugszanak. A. C. Holme a Gloucestershire Regiment, míg J. Dennis a Royal Field Artillery tisztje volt, Moma Offa a Nigeria Regimentben és Samba Sara a Sierra Leone Regimentben szolgált. Európaiak és afrikaiak, ha életükben nem is, itt megbékéltek egymással, együtt vannak, bórszínre és felekezetre való megkülönböztetés nélkül. Feltehetőleg haláluk pillanatáig fogalmuk sem volt, miért és kiért harcolnak.

A történelemben (is) értelmetlen dolog azzal foglalkozni, hogy mi lett volna, „ha” minden másképp történik, mint ahogy történt, és a németek nem vesztik el gyarmataikat. Mégis, az egykori német gyarmatokat járva önkéntelenül is erre gondolsz. Való igaz, hogy nagyon keményen bántak az afrikaiakkal, és nemcsak akkor, amikor egy-egy területet pacifikáltak – azaz halomra lötték a feketéket –, hanem az építkezések során is elpusztult a munkások csaknem egynegyede. Amit létrehoztak, az viszont marandónak bizonyult – a Guineai-öböl partján száz éven túl is állja az óceán rohamait a german wall, és az ültetvényeket is ők alakították ki –, s mint azt a lelkiismeretesen vezetett főkönyvek bizonyítják, többet fektettek be a gyarmatokba, mint amennyit onnét kivittek. Ez nem minden gyarmattartó hatalomra volt jellemző (a spanyolokra és a portugálokra különösen nem). Mára azonban a németek minden igyekezetéből csak az épülettromok, a nehéz és sötétszürke vulkanikus kőzetből összerótt német fal és a Kamerun-hegyet övező teraszos ültetvény maradt meg, és az, hogy néhány idős ember még beszél a nyelvüket. Meg a katonasírok, és persze a máig is pontosan járó toronyóra.

Világi Dávid

Gyermekszemmel Shaka udvarában

A Dél-Afrikában élő afrikai közösségek közül talán világszerte a zuluk a legismertebbek. Ennek ellenére múltjuknak az 1820-as éveket megelőző szakaszáról a mai napig kevés biztos információval rendelkezünk. A jelenség hátterében az áll, hogy a területre érkező telepésekkel való első tartós kapcsolatfelvételeket megelőző időszakról nem állnak rendelkezésre jól datálható, megbízható források. Ez különösen annak fényében fájó, hogy pont a zuluk felemelkedését elindító, legendás uralkodójuk, Shaka áll és állt az érdeklődés homlokterében. Azonban a rá vonatkozó hiteles adatok meglehetősen töredékesek, mivel életének utolsó négy évét leszámítva közvetlen szemtanúktól származó írásos beszámolók nem állnak rendelkezésre.

Abból fakadóan, hogy ennyire kevés korai leírás maradt fenn, különösen meg kell becsülni azt a néhány írást, ami rendelkezésünkre áll. Összesen 5 ilyen leírás ismert. Az 1824-ben Zuluföldre érkező kalandorcsapatot vezető Francis George Farewellnek, valamint az 1825-ben hajótörést szenvedett *Mary* kapitányának, James Saunders Kingnek csupán egy-egy rövid beszámolója maradt fenn.

Időrendben a legkorábban megjelent hosszabb leírást a Kinggel érkező Nathaniel Isaacs készítette. A kétkötetes munka 1836-ban jelent meg *Travels and Adventures in Eastern Africa* címmel. A korai időszakban – a területre vonatkozó információk tekintetében – közkézen forgó, nélkülözhetetlen alapművé vált, éppen ezért Isaacs állításai épültek be leginkább a 19. századi és 20. század eleji összegző munkákba.

A Zuluföldre Farewell kíséretében érkező Henry Francis Fynn „naplója” csak jóval később, 1969-ben jelent meg nyomtatásban. Ennek ellenére kisebb írásai révén Fynn már az 1830-as évektől kezdődően hatást gyakorolt a későbbi szerzőkre, s különösen népszerű forrássá vált a 20. század második felében. A kiadott „napló” azonban csupán nevében az. Fynn valódi naplója Zuluföldön maradt, azt öccse, Frank Fynn holttestével együtt eltemették. A ma naplószerű formában olvasható munka alapját azok a feljegyzések képezik, melyeket Fynn jóval az események után, emlékezetből vetett papírra, elsősorban az 1850-es évek folyamán (Fynn 1969: xii-xiii.). Ráadásul ezeket alaposan átdolgozta a „naplót” sajtó alá rendező James Stuart.

Időrendi sorrendben utolsóként Charles Rawden Maclean visszaemlékezései jelentek meg egységes kötetben, 1992-ben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a leírás egészen a 20. század végéig lappangott volna kézirat formájában. Valójában Maclean 1853 és 1855 között összesen 11 részletben közölte visszaemlékezéseit a *The Nautical Magazine and Naval Chronicle* hasábjain *Loss of the Brig Mary at Natal, with Early Recollections of that Settlement* címmel. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ki is volt az a Charles Rawden Maclean, akiről sem Isaacs, sem Fynn nem szól a maga írásában.

A szerző. A kérdéses cikksorozat szerzője 1815. augusztus 17-én látta meg a napvilágot a skóciai Fraserburghban, Francis Maclean hadnagy hatodik gyermekeként. A fiú – apjához hasonlóan, aki korábban a királyi haditengerészet kötelékében szolgált – tengerészeti pályára kívánt lépni. Ezért került James Saunders King hajójára inasként. Mikor a *Mary* 1825 szeptemberének legvégén hajótörést szenvedett Délkelet-Afrika partjainál, a mai Durban közelében, Maclean épphogy betöltötte a tizedik életévét. 1828-ban, King halálát követően hagyta el Zuluföldet, s élete következő 40 évét gyakorlatilag a tengeren töltötte. 1840-től már hajóskapitányként tevékenykedett. Elsősorban a Karib-térségben zajló árufuvarozásban vállalt szerepet, s végül Saint Lucia szigetén telepedett le. Az 1860-as években megpróbálkozott a gőzhajózásra való áttéréssel, erre a célra részvénytársaságot is létrehozott, ám a vállalkozás balul ütött ki, miután a társaság gőzhajóját zátonyra futtatta. Ezt követően hátat fordított a víznek, s annak érdekében, hogy a csődből származó tetemes adósságát rendezni tudja, Saint Lucia szigetén számos közigazgatási pozíciót töltött be egyidejűleg. A sziget adminisztrátora után ő volt a legnagyobb befolyással és hatalommal bíró személy a helyi közigazgatási gépezetben. Az 1870-es évek közepére – a hlubi főnök, Langalibalele natali pere kapcsán – ismét felélénkült érdeklődése Dél-Afrika iránt, s ennek köszönhetően született egy újabb visszaemlékező írása, mely 1875. augusztus 3-án jelent meg a *The Times* hasábjain. 1880. augusztus 13-án érte a halál útban Southampton felé, ahová gyógyulást keresve, orvosai javaslatára igyekezett.

Eredeti nevén azért nem szerepel a többi kortárs beszámolóban, mert számos korabeli tengerésztársához hasonlóan, őt is más néven ismerték a hajón, mindenki John Rossnak szólította. Ezen a néven már megtaláljuk Isaacs és Fynn leírásában is, igaz, mindkét helyen csupán epizódszereplőként. Ő volt ugyanis King emberei közül az, aki zulu kísérelével megtette a hosszú és fárasztó szárazföldi utat egészen a Delagoa-öbölben található portugál telepig, Lourenço Marquesig annak érdekében, hogy készleteiket – különösen gyógyszer-tartalékaikat – felfrissíthessék. A közel féléves expedíció – melyet Isaacs szinte emberfeletti tette magasztosított azáltal, hogy nála mindössze másfél hónapig tartott – sikerrel zárult. John Ross szerencsésen visszatért társaihoz a szükséges felszerelésekkel és készlettel, s ezzel örökre beírta magát a helyi gyarmati történelembe (Isaacs 1836: 223–227.; Fynn 1969: 131.; Maclean 1992: 134.). Legendássá vált alakjáról és sorsdöntő expedíciójáról 1987-ben még családi tévésorozat is készült Dél-Afrikában *John Ross: An African Adventure* címmel, nélkülözve szinte minden valóságálatot (Maclean 1992: 30.).

A forrás. Maclean leírása alapján elsőként képet alkothatunk a területre érkező első kalandorok mindennapjairól, helyzetéről, az ott élő afrikaiakkal való kapcsolataikról. Nagyon izgalmas a helyi viszonyok bemutatásának már a felütése is. Farewell távollétében ugyanis a *Mary* hajótöröttjeit egy hottentotta* nő, Rachel fogadta (Maclean 1992: 48.). Rachel beszámolója nyomán világossá vált, hogy Farewell berendezkedett a területen, ahol kisebb megerősített

* Hottentotta alatt Maclean nem szűken a khoikhoi származásúakat érti, hanem sokkal inkább azokra a fokföldi afrikaiakra és leszármazottaikra gondol, akik rendszerint a keresztyénséget is felvéve a telepések szolgálatába szegődtek, akár már generációkkal korábban.

támaszpontot épített magának, s felvette a kapcsolatot a környező afrikai lakosokkal, akik közül többen szolgálatába szegődtek. Farewell nem pusztán a közeli afrikai közösségekkel ápolt jó kapcsolatot, hanem Zuluföld uralkodójával, Shakával is. Kingék érkezésekor épp a zulu uralkodó kérésére, annak egyik hadjáratán vett részt embereivel, ezért bízta Farewell a palánkkal körülvevő tábor irányítását Rachelre. Maclean beszámolója szerint a hadjáratban való részvételre Farewell és emberei önként vállalkoztak, senki sem kényszerítette őket, ám ennek ellentmondani látszik Fynn leírása, aki szerint Shaka megfenyegette őket, s kényszer hatására csatlakoztak harcosaihoz (Maclean 1992: 49.; Fynn 1969: 122–123.). Vélhetően az előbbi variáció lehet igaz, mivel Fynn – Isaacshez hasonlóan – számos helyen megszépítette a kalandorok zuluföldi tevékenységének és szerepvállalásának bemutatását, mivel mindenképpen rokonszenves színben kívánta feltüntetni saját tetteiket.

Maclean későbbi leírásából világosan kitetszik, hogy a Farewell-erőd – nevével ellentétben – nem volt valódi erőd, csupán egy gyengén megerősített tábor, néhány európai stílusú lakóépülettel, s körülötte számos afrikai stílusú kunyhóval. Ez utóbbiakban laktak azok a helyi afrikaiak, akik a Farewell vezette csapat tagjainak szolgálatába szegődtek. Azt, hogy a csapat tagjai között meglehetősen liberális szellem uralkodott, nem csupán Rachel státusza és szerepe jelzi, hanem az is, hogy maguk között minden kérdésben demokratikusan hozták meg a döntéseket, Farewell csupán az egymás közötti viták elsimításában játszott kitüntetett szerepet (Maclean 1992: 63.). Farewell és emberei megérkezésüket követően csakhamar kereskedelmi kapcsolatokat létesítettek a környékbeli afrikai csoportokkal. Ennek köszönhetően könnyebben gondoskodhattak élelmezésükről, s idejük java részét a sokkal jövedelmezőbb vadászatnak, valamint kereskedelemnek szentelhették (Fynn 1969: 61.).

Ez utóbbi révén pedig meglehetősen jelentős vagyonra tettek szert, természetesen a helyi fizetőeszközben, azaz marháknak mérve. Ebben a korai időszakban a csereviszonyok igen kedvezően alakultak a kalandorok szempontjából. Egy-egy takaróért borjas tehenet vagy kövérré hízott ökröt lehetett kapni. Ugyanennyit ért 5-6 fontnyi üvegyöngy színétől és méretétől függően. A kisebb méretűeket jobban kedvelték a helyiek, s különösen nagy népszerűségnek örvendettek a kékek, pirosak és zöldek. A fekete és fehér gyöngyöket tekintették a legközönségesebbeknek. Az ilyen jellegű kereskedelmet ugyanakkor a zuluk a kezdetektől fogva szigorúan szabályozták. Bizonyos színeket csak a kiváltságos rétegek, illetve a király szolgálattevői hordhattak. Ebbe a körbe tartoztak a zöld és sárga üvegyöngyök (Maclean 1992: 66–67.).

Maclean leírásában igen hangsúlyos szerepet kap a zuluk udvariasságának és vendégszeretetének bemutatása. Az úton lévőt, ahová betért, mindenütt ugyanaz a vendégszeretet fogadta. Nem volt ismeretes az, hogy ezért bárhol fizetni kellett volna. Azt, aki ellenszolgáltatásért lett volna csak hajlandó megvendégelni az éhes átutazót, mindenki embertelennek tekintette volna (Maclean 1992: 70.). Ez alól természetesen Shaka sem jelentett kivételt. Mikor King és társai először keresték fel őt, 15 marhát kaptak az uralkodótól, hogy a visszaútra tejjel és hússal lássa el őket (Maclean 1992: 77.).

A zuluk körében megszokott nemek közötti munkamegosztást, legalábbis is ami a ház körüli munkákat illette, meglehetősen egyenlőtlenség jellemezte.

A feladatok zömét a nők végezték el, beleértve az olyan tevékenységeket is, mint vízfordás, tűzifagyűjtés, földművelés. A férfiak békeidőben vagy az uralkodó katonai településein (amaKhanda) mulatták az időt, vagy állataikat legeltették (Maclean 1992: 81.). A katonai településeken Shaka általában bőkezűen gondoskodott ellátásukról, ám mikor megunt jelenlétüket és etetésüket, akkor egész egyszerűen csökkentette, vagy teljesen meg is szüntette az élelemellátmányt. Ilyenkor a kiéhezett harcosok kénytelenek voltak hazamenni. A zuluk – szemben a környező afrikai csoportokkal – fő szabályként nem vadásztak sem kedvtelésből, sem élelemszerzés céljából. Ezekre a feladatokra alávett afrikai közösségeket használták fel. Így például a maphisik elsősorban vízilóvadászattal foglalkoztak. Kimondottan a zulu uralkodócsoporthoz tartozó vadászatokra csupán két esetben kerülhetett sor. Egyfelől az elszaporodott hiénákat és egyéb ragadozó vadakat irtották annak érdekében, hogy növeljék az érintett területek biztonságát. Másfelől az uralkodó parancsára időnként nagyméretű elefántvadászatok szerveztek (Maclean 1992: 82; 100.). Ugyanakkor Fynn nyomán tudjuk, hogy ezek a szervezett elefántvadászatok korábban nem léteztek, s elsősorban azt a célt szolgálták, hogy az uralkodó megfelelő elefántgyar-készletekkel rendelkezzen a fehérekkel való kereskedelem érdekében (Fynn 1969: 131.).

A fentiekben említett katonai települések nem pusztán a harcosok elszállítására szolgáltak, mindegyik ilyen település magában foglalt egy-egy nagy méretű marhakarámot is, ahol az uralkodó marháit őrizték. Az, hogy az uralkodói csordákat ilyen módon tartották, két célt is szolgált. Egyfelől megkönnyítette az állatok megvédését, másfelől pedig akadályozta az egyes csordák között az esetlegesen jelentkező járványos betegségek továbbterjedését (Maclean 1992: 70.). A csordák szétszórt elhelyezésének ellenére, mégis érvényesült egyfajta centralizációs törekvés. Shaka fővárosához közeledve a megerősített, nagy méretű uralkodói marhakarámok száma fokozatosan nőtt. Ugyanakkor a felépített karámok úgy készültek, hogy könnyen szétszedhetőek és újból összerakhatóak legyenek, így indokolt esetben gyorsan megoldhatóvá vált áthelyezésük (Maclean 1992: 98.).

Bár a kereskedelem révén elérhető európai árucikkek idővel nagyra értékelték a zulu elit tagjai, az átlagzuluk továbbra is saját, házilag előállított termékeikre támaszkodtak. Kezdetleges eszközeikkel mesterien értettek a fahorgonykészítéshez, valamint ismerték a fémolvasztás és -feldolgozás fortélyait is (Maclean 1992: 78.). Az utóbbi területen elsősorban vörösrezet használtak, de dolgoztak sárgarézrel és vassal is. Készítettek lándzsahegyeket, kapákat, tűket, ékszereket, borotvákat, vágóeszközöket. Ritkán dolgoztak nyers fémből, általában formálásra készen vásárolták meg az alapanyagot, vagy szereztek be fosztogatókat, gyűjtőket útján. A fenti mesterségeken túl a zulu nők kiválóan értettek a fazekastermékek készítéséhez, míg a férfiak a kosárfonásban jeleskedtek (Fynn 1969: 269-270.).

Ugyanakkor Maclean leírása alapján úgy tűnik, hogy a kézműves termékekre csupán praktikus, használati szempontból volt szükségük a zuluknak, s bár növényi eredetű festékanyagokat elvéve használtak, a festészetet és a szobrászatot nem ismerték (Maclean 1992: 79.).

A korai leírások szerzőit nagymértékben foglalkoztatta a zuluk hitvilága is. Maclean ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a felületes szemlélőnek

egyenesen úgy tűnhet, a zuluk nem is rendelkeztek ilyesmivel, ám ez csupán látszat volt. Különösen erős hiedelmek kötődtek körükben a természetfeletti erőkhez, s az azokat használó ártó személyekhez (umThakathi). Az ilyen személyek kilétét egy speciális társadalmi csoport tagjai, a javasemberek (isAngoma) derítették fel. Maclean ugyanakkor úgy látta, hogy egyedül a fenti társadalmi csoport tagjai voltak felelősek a babonás félelmek megjelenéséért, mivel érdekükben állt az ilyen jellegű hiedelmek fenntartása, hiszen ez képezte megélhetésük forrását.

A zuluk hittek abban, hogy az élőkre hatást gyakorolnak az ősök szellemei, ezért a bajban engesztelő áldozatokat mutattak be számukra. Ugyanígy tettek akkor is, ha valamilyen fontos esemény előtt álltak, például hadjáratra indultak. Amikor az ilyen áldozatok nem segítettek, rendszerint akkor kezdtek ártó varázslatokra gyanakodni, s ilyenkor kaptak szerepet az ilyen ügyek felderítésére szakosodott javasemberek. Maclean szerint munkájuk során általában ártatlannak kiáltottak ki gonosztevőnek, vagy azon az alapon, hogy az egész érintett közösség őket gyanúsította, vagy pedig úgy, hogy kimondottan személyes elszámolnivalójuk volt a megvádolt illetővel (Maclean 1992: 86–87.).

A hitvilág kapcsán mind Maclean, mind Fynn még egy dolgot kiemel. Jellesül azt, hogy Shakát istenségnek tekintették a zulu alattvalók, s meg voltak róla győződve, természetfeletti erőkkel rendelkezett (Maclean 1992: 122.; Fynn 1969: 20.).

A zuluk történeti hátterét vizsgálva Maclean megállapítja, hogy mivel írásbeliséggel nem rendelkeztek, ezért múltjukkal, különösen a régmúlttal kapcsolatban csupán esetleges, zavaros, bizonytalan hagyományok álltak rendelkezésre. Viszonylagos bizonyossággal mindössze annyit sikerült megállapítania, hogy régi időktől fogva pásztorkodással foglalkoztak, s mivel a marhák képezték egyetlen értéküket, ezért az időnként kialakuló összecsapások és harcok célja is elsősorban a marhavagyon növelésében állt. Ez mozgatta Shaka kiterjedt portyázásait is (Maclean 1992: 85–86.). Az ilyen módon zsákmányolt marhák mindegyike az uralkodó tulajdonát képezte, azok elosztásáról, a legkiemelkedőbb harcosok jutalmazásáról egyedül ő dönthetett (Fynn 1969: 284.).

A hadjáratok természetesen nem csupán a környező afrikai csoportok marhaállományát érintették. A harcok jelentős embervesztéssel is jártak. Maclean érzékletesen ír arról, hogy azokon a területeken, melyeken áthaladtak, mindenütt szép számban megmaradt emberi csontthalmok jelezték, hogy sokan áldozatul estek az ilyen jellegű portyáknak (Maclean 1992: 99.). Az életben maradtak közül a férfiaknak Shaka rendszerint engedélyezte, hogy az általa alapított, korcsoportok szerint felállított katonai egységek (amaButho) soraiba nyerjenek besorolást, ezáltal viszonylag gyorsan megtörténhetett asszimilálódásuk (Maclean 1992: 68.). Más esetekben megelégedett azzal, ha adott csoport – elismerve fennhatóságát – adót fizetett számára. Így például a kalandorok közvetlen szomszédságában élő thulik, akik elsősorban mezőgazdálkodással foglalkoztak, éves szinten 50-50 vékát szolgáltatottak be terményeikből a zulu uralkodó részére (Maclean 1992: 50.).

Természetes módon a *Mary* hajótöröttjei közül mindenkit elsősorban a terület ura, Shaka foglalkoztatott. Ugyanakkor Maclean első értesüléseit nem személyes tapasztalatból szerezte róla. Farewell és emberei a zulukkal közös hadjárat

után Shaka követének társaságában érkeztek vissza, hiszen a zulu uralkodó már tudott Kingék jelenlétéről, s szerette volna őket személyesen is megismerni. Ezen az első úton azonban Maclean maga nem vett részt (Maclean 1992: 61.).

Shaka barátságosan fogadta Kinget és embereit, azonban harcosai előtt – tekintélyét megőrzendő – nem mutatott irántuk különösebb érdeklődést. Ugyanakkor a privát lakrészén sokkal közvetlenebb módon viselkedett látogatóival, és számos kérdést intézett hozzájuk. Elsősorban uralkodójuk, IV. György marhákbán és katonákban mérhető hatalma érdekelte (Maclean 1992: 71.).

Fontos hangsúlyozni, hogy Shaka a fokföldi telepésekre és az európai technikai vívmányokra vonatkozóan már előzetes ismeretekkel is rendelkezett. Maclean és Fynn leírása egybehangzóan igazolja, hogy ezek az előzetes ismeretek egy Jacob nevű, kosza származású egykori fegyencről származtak, aki egy időben Kinget szolgálta tolmácsként, ám tőle megszökött, s végül Zuluföldön telepedett le. Jacob – információi révén – hamarosan az uralkodó kegyeibe került, s később még jelentősebb szerepre tett szert, hiszen mind Shaka, mind az őt váltó Dingane őt használta uralkodói tolmácsként a telepésekkel való tárgyalások során (Maclean 1992: 71–72.; Fynn 1969: 186–187.).

King kérésére Shaka azonnal jelezte együttműködési szándékát, hogy segítse a hajótörést szenvedettek új hajójának elkészítésében. Nem titkolt célja volt ezzel az, hogy követet küldjön előbb a fokföldi kormányzóhoz, később Angliába (Maclean 1992: 73.). Maclean nézete szerint előrelátó uralkodóként Shaka pontosan azért kereste a telepések barátságát, mert meg volt róla győződve, hogy haditechnika tekintetében magasan a zuluk felett állnak, s ennek megfelelően nem tartotta bölcsnek a velük való konfrontációt (Maclean 1992: 74.; Fynn 1969: 82.). Azonban ezzel nem feltétlenül értett mindenki egyet a zulu uralkodói körökben. Sokan úgy vélték, hogy a kalandorok veszélyesek, s okosabb volna megszabadulni tőlük. Shaka egy alkalommal jelezte is Macleannek, egyedül neki köszönhető, hogy King és Farewell emberei még életben vannak (Maclean 1992: 72.).

A zulu elit egyes tagjainak ellenállása dacára Shaka keresztülvitte szándékát, s mikor King új hajója elkészült, annak első útján a zuluk követe, Sotobe, s tolmácsként Jacob is részt vett (Maclean 1992: 135.; Fynn 1969: 141.). Azonban a zulu uralkodó kapcsolatfelvételi kísérlete csúfos kudarcba fulladt. King és a zulu küldöttség csupán az Algoa-öbölhöz jutott. Innen nem engedték őket tovább, mivel a helyi hatóságok a zulukat kémeknek tekintették. A helyszínrre érkező Abraham Josias Cloete őrnagy éppen ezért több alkalommal is kifaggatta a zulu küldötteket jövetelük szándékáról, majd végül visszaküldte őket Zuluföldre anélkül, hogy akár csak Fokvárosig eljuthattak volna (Fynn 1969: 154.; Maclean 1992: 136.).

Shakát nem pusztán a brit uralkodóra és a fokföldi telepésekre vonatkozó információk érdekelték, hanem nagyra értékelte a kalandorok által hozott árucikkeket is. Az ajándékok közül, melyeket King első küldöttsége vitt magával, elsősorban az orvosságokra volt kíváncsi, azokat igen nagy becsben tartotta (Maclean 1992: 122.).

A gyógyítás iránti csodálat nemcsak az uralkodót, hanem az egész zulu társadalmat jellemezte. Egy alkalommal az egyik zulu harcos életét Farewell mentette meg, mikor az lezuhanva eltörte a lábát. Társai, mint menthetetlent

hátrahagyták, azonban Farewell helyretette a csontokat, bekötözte a lábat, elálította a vérzést, gondoskodott a kialakult láz kezeléséről, s a harcos egészsége teljesen helyrejött. Az eset kapcsán Farewell hatalmas hírnévre tett szert, nagy gyógyítónak (iNyanga) tartották (Maclean 1992: 104.).

Shakát különösen foglalkoztatta az öregedés kérdése. Az ajándékok között volt egy tükör is. Mikor megnézte saját magát a tükörben, riadtan vett észre néhány ősz szőrszálát, s egyből az érdekelte, van-e a fehéreknek módszerük arra, hogy az öregedés jeleit eltüntessék (Maclean 1992: 76.).

Akár Fynn, akár Isaacs leírása jelentős erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az olvasóval elhitesse, Shaka különösen kegyetlen és véres despota volt. Mint sok minden másban, Maclean leírása e téren is árnyalja a képet. Azt ő sem tagadja, hogy gyakorta voltak kivégzések, ám azokat a túlkapásokat, melyek szerint egy-egy katonai vereség kapcsán harcosok százait ölette volna meg, határozottan elveti. Ugyanígy a Shakával összefüggésben oly gyakran leírt és hangoztatott gyermekgyilkossági vádak is egyértelműen cáfolja. Nézete szerint ilyen híresztelések csak Shaka halálát követően terjedtek el a területen (Maclean 1992: 110.).

Ugyanígy visszautasítja az uralkodó elkülönített, privát lakrészével (isiGodhlo) összefüggő, légből kapott történeteket is. Márpedig az ott zajló események kapcsán Maclean tekinthető az egyedül hiteles szemtanúnak, mivel gyermekként bejárása volt oda, ahová a felnőtt férfiak be sem tehették a lábukat. Leírásából világosan kivehető, hogy Shaka egyáltalán nem halt együtt a háremben élő nőkkel, még hozzá azért nem, mert féltestvérét, Dinganét jelölte ki örökösének, s megegyezésük értelmében nem nemzett gyermekeket, hogy azok utódlásra formált esetleges igényükkel ne zavarhassák meg ezt a megállapodást. Ennek ellenére – titokban belopódzó zulu férfiak jóvoltából – időnként teherbe estek az itteni nők, azonban őket – szemben az erről szóló népszerű spekulációkkal – nem megölték, hanem csendben elvitték, s különböző, a fővárostól távoli helyeken élhették le életüket gyermekükkel egyetemben. Sokan egyenesen várták is ennek lehetőségét, mivel ez volt az egyetlen esélyük arra, hogy kikerüljenek az isiGodhlo meglehetősen monoton, zárt világából (Maclean 1992: 111.).

Az isiGodhlo kinézetére vonatkozóan is tőle származnak a leghitelesebb információk. Shaka személyes lakrésze a mintegy háromezer lelkes fővároson, Bulawayón belül külön palánkkal különült el a többi lakóövezettől, s nagyjából 50 kunyhóból állt. Az első kapun belépve egy külső, udvarszerű tere jutott az ember. Itt fogadta az uralkodó a meghívott vendégeit, közigazgatási és katonai parancsnokait (induna), s itt tartották az úgynevezett indaba-üléseket is. Elméletileg az indaba tagjai hozták meg a Zulufölddel kapcsolatos legfontosabb döntéseket, ám Fynntól tudjuk, hogy Shaka és Dingane idején működése formálisnak számított, mivel senki sem mert szót emelni az uralkodó akarátával szemben. Egy még belsőbb területet alkotott az uralkodóhoz tartozó nők lakrésze, ahol ez idő tájt mintegy 150-200 nő élhetett. Ez a terület a külvilágtól teljesen elzárt módon működött (Maclean 1992: 118–120.; Fynn 1969: 283.).

Sajnos Maclean leírása tulajdonképpen pont a legizgalmasabb résznél, a Shakával való első személyes találkozásánál zárul. Pedig tudjuk, hogy az

elkövetkezendő három évet szinte megszakítás nélkül az uralkodó mellett töltötte, mivel őt – azzal az indokkal, hogy Maclean kevés segítséget jelent a hajóépítésnél, ellenben a zulu fővárosban hasznosíthatja ismereteit a gyógyszer alkalmazása és a velük való kezelések elvégzése terén – maga mellett tartotta (Maclean 1992: 133.). Különösen sajnálatos, hogy bár maga Maclean is utal arra írásában, hogy megírta Shaka teljes életrajzát, ez sosem jelent meg nyomtatásban, s a kézirat sem került nyilvánosságra.

Ezzel együtt is nagyon értékes az általa hátrahagyott beszámoló. Nem csupán azért, mert a három terjedelmesebb korai leírás egyikéről van szó, hanem azért is, mert szövegét gondos kritikai olvasatban megközelítve a három közül a leghitelesebbnek tűnik. Éppen ezért nagy vesztesége a térség történetírásának, hogy bár a szöveget a 20. század közepén újra felfedezték, használni, érdemben nem használták. Még az egyéb tekintetben teljesen formabontó és a korábban hagyományos szemlélettel sok szempontból szakítani kívánó 1989-ben kiadott, *Natal and Zululand from Earliest Times to 1910* címmel megjelent munka sem használta forrásként. Éppen ezért tekinthető mérföldkőnek 1992-es újbóli kiadása. Remélhetőleg a jövőben készülő, Shakával és korával foglalkozó monográfiák már élni fognak a lehetőséggel, s Maclean visszaemlékezéseinek felhasználásával a korszak eddigénél teljesebb és árnyaltabb bemutatásai láthatnak napvilágot.

Bibliográfia

Fynn 1969: *The Diary of Henry Francis Fynn*, szerk.: Stuart, James, Malcolm, Daniel McK. Pietermaritzburg, Shuter and Shooter, 1969.

Isaacs 1836: Isaacs, Nathaniel, *Travels and Adventures in Eastern Africa, Descriptive of the Zoolus, Their Manners, Costums, etc.*, 1. kötet, London, Edward Churton, 1836.

Maclean 1992: Maclean, Charles Rawden, *The Natal Papers of 'John Ross'*, szerk.: Gray, Stephen. Durban, Killie Campbell Africana Library, 1992.

Gábris Gyula

Afrika Magyar László korában

Az európai kultúra földrajzi ismereteinek fejlődése
a fekete kontinensről (vázlat)

Az ókortól a portugálokig. A klasszikus görögök korában a Nílus völgyében létrejött Egyiptomot általában Ázsia részének tartották. Csak a termékeny földektől nyugatra levő sivatagot tekintették a világ harmadik kontinensének, amely a Líbia nevet viselte. A kietlen, forró harmadik kontinens lakható része volt a görög városállamok által benépesített (gyarmatosított) Cyrenaica (a mai Bengázi) környéke is. Az Afrika név („fagy nélküli”) római eredetű, amely a pun háborúk idején terjedt el, és tulajdonképpen a mai Északnyugat-Afrikát jelölte. Csak jóval később vonatkoztatták a mai Szezei-csatorna vonalától kezdődő egész szárazföldre ezt a nevet. Az ókor népei alig kísérelték meg a délebbi vidékek megismerését. Az egyiptomiakat az Asszuántól délre levő vízesések állították nehézségek elé, bár így is megismerték Núbiát és Etiópiát. Egyébként is általános volt a vélekedés, hogy az Egyenlítő felé a forróság miatt megszűnik az élet. Hérodotosz ugyan megírta, hogy a Kr. e. 6. században föníciai hajósok 3 év alatt kelet felé indulva megkerülték Afrikát, és beszámoltak arról, hogy nem mindenütt ilyen forró és lakatlan a kontinens, de elbeszéléseiket mesének tartották.

A Római Birodalom Karthágó legyőzésével megvetette a lábát Afrika északi részén. A kietlen Szahara azonban – néhány kísérletet leszámítva – legyűrhetetlen akadályként állt a felfedezők előtt. Csak a középkorban kezdtek a sivataggal barátságban élő arabok rendszeres utazásokba: déli irányban kereskedve és az iszlámot terjesztve elérték a szavannákat, vagyis a feketék országát – Szudánt. Az Indiai-óceán partja mentén is arab kereskedők és hódítók törtek előre egészen Mozambikig. Ezekből az ismeretekből azonban Európába csak nagyon kevés szivárgott át, s azt is kételkedve fogadták.

A móroktól megszabadult Portugália hajósai a 15. század második felében előbb a kontinens atlanti-óceáni partjait, illetve a partok előtti szigeteket fedezték fel, majd továbbhaladtak délre. 1487-ben Diaz a Viharok fokán (Jóreménység foka), Afrika legdélibb pontján járt. 1497-ben pedig Vasco da Gama Afrika megkerülésével eljutott Indiába. A partvidéken a marokkói Mogadortól a kelet-afrikai Mombaszáig több portugál erődített telepes gyarmat jött létre.

A 16–18. század ismeretei. A portugálokat követte Európa többi hajós nemzete, elsősorban az angolok, majd a franciák és a hollandok is. A 16. század végére a szárazföld helyzete, méretei tisztázódtak, és a térképen is egyre jobban hasonlított alakja a valóságoshoz. Példaként Ortelius atlaszának lapja hozható fel. Ez az ismert világ első, egységes elvek szerint tervezett valódi atlasza. Minden laphoz leírás tartozik, amely a forrásokat is megemlíti. Az

1. térkép. Abraham Ortelius: *Africae tabula nova*.

Színezett rézmetszet, a *Theatrum orbis terrarum*ból (Antwerpen, 1584).

1570-es első kiadás lapján Afrika körvonalai már jól felismerhetők, bár a déli vége túlságosan hegyes. A Nílus – még mindig Ptolemaioszt idézve – két tóból ered, bár ezek sokkal délebbre vannak elhelyezve. A Niger – szintén tavak sorozatát felfűzve – nyugaton az Atlanti-óceánba ömlik. Zanzibár szigete és a környező partvidék (perzsa és arab szerzők alapján) jól megrajzolt. A városok a parton és néhol beljebb is nevesítve vannak, mégis hatalmas területek üres maradtak (1. térkép).

A következőkben néhány jellegzetes Afrika-térkép és tartalmuk elemzése alapján mutatjuk be, hogyan bővültek a szárazföldre vonatkozó földrajzi ismeretek. Lássuk, mit tudtak ezekről a nagy francia forradalom előestéjén. Jean-Baptiste Louis Clouet abbé a Roueni Akadémia tagja, aki 1787-ben iskolai térképet adott ki *Tavak, folyók és nagyobb hegységek Afrikában* címmel (2. térkép). A Nílus erősen kelet felé tolódott el a térképen, így túl közel van a Vörös-tengerhez. A Kék-Nílus etiópiai forrását 1770-ben már feltárta James Bruce; a térkép ezt már mutatja, de a Fehér-Nílus esetében még mindig a Hold-hegységet rajzolja be a szerző forrásterületként. A több nevet is viselő Niger (valószínűleg arab közvetítésű információ alapján) ugyan kelet felé folyik, de egy lefolyástalan tóba ömlik a szárazföld közepén. A többi nagy afrikai folyó viszont teljesen hiányzik a térképről. A szaharai hegyek még mindig Ptolemaiosz után lettek feltüntetve, délebbre azonban teljes a

2. térkép. Jean-Baptiste Louis Clouet: *Lacs, fleuves, rivières et principales montagnes de l'Afrique*. Színezett rézmetszet, a *Géographie moderne avec une introduction*ból (Paris, 1787)

hiányuk; csupán néhány névtelen hegység van taláalomra berajzolva. A kétoldalt széles sávban nyomtatott magyarázó szöveg (a mellékelt ábráról ez törölve van) az Atlasz hegységet véli a szárazföld legkiemelkedőbb pontjának – a Kilimandzsáró, a Kenya és általában a kelet-afrikai hegységek ekkor még ismeretlenek.

A Szaharáról és a tőle délre lévő belső területekről ekkor még csak bizonytalan, másodkézből kapott ismereteik voltak. Ennek oka, hogy a többi kontinens esetében olyannyira bevált módszer – a tenger felől a nagy folyókon utazva, vízi úton történő felfedezés – itt nem működött. Ennek fő oka a sok zuhatag volt. Szép példája ennek – ugyan a következő század közepéről – a Kongó vagy Zaire, amelynek hajózást gátló első vízeséssorozatát éppen Magyar László kereste fel és írta le elsőként. 1848. május 12-én hajózott be a széles torkolatba és július 1-jén elérte a fáro-szongó-i vízeséseket. Visszatérve, december 9-én Benguelában szállt partra. A szervezettnek mondható felfedezések a nagy folyók térképre rajzolását tűzték ki célul.

A századforduló és a 19. század eleje. Az ún. Niger-probléma megoldására tett angol erőfeszítések jelentették a belső területek nagy felfedezéseinek kezdetét. A nyugat-afrikai Gambia (angol) és a Szenegál (francia) folyók felől szárazföldi úton közelítették meg a Nigert. John Cary 1805-ből származó térképe Mungo Park első Niger-expedíciója után készült (3. térkép).

Ezen még szerepel a Hold-hegység, de mint a felső-guineai Kong-hegység – amely a mai Elefántcsontpart területén a 19. sz.-ban létezett Kong királyságról kapta a nevét – folytatása. Együtt egy hatalmas gátat képeznek a szárazföld déli része felé. Ez a Ny–K-i irányban húzódó hegység Park első utazásának eredményei alapján került fel Rennell 1798-ban kiadott térképére, hogy aztán az egész 19. században jelen legyen az Afrika-ábrázolásokon. Karavánutat is mutat a térkép a Szaharán keresztül Timbuktuig, bár európai ekkor még nem járt erre.

John Tallis Afrika-térképe az 1851-es londoni nagy kiállításra készült atlasz lapja (4. térkép), melyhez a szerkesztő R. Montgomery Martin a következő megjegyzéseket írta: „A terület több mint öthatoda ismeretlen az európaiak számára. Az állítólagos Hold-hegységen kívül szinte semmit nem tudunk róla.

3. térkép. John Cary térképe: *A New Map of Africa from the Latest Authorities*. Rézmetszet, színes, a *Cary's New Universal Atlas*ból (London, 1808)

4. térkép. John Tallis: *Africa*. Acélra metszett, színezett térkép öt rajzzal, a *The Illustrated Atlas, and Modern History of the World*ből; szerkesztette R. Montgomery Martin (London, 1851)

Afrikát a helyenként zöld, lakható foltokkal tarkított hatalmas homokvidékek jellemzik.

A fő folyók, amelyekről semmi véglegest nem tudunk, a következők: Nílus, Niger, Joliba,¹ Szenegál, Gambia, Kongó, Orange, Quilimane,² és a Haines.³ A Nílus Abesszíniában ered, és a Földközi-tengerbe ömlik Rosettánál. A Niger forrásai a Kong-hegységben vannak, és a folyó délre fordulva 1660 mérföld megtétele után az Atlanti-óceánba ömlik (számos brit életet követelt ennek felismerése)."

A korábbi Carry-térkép megjelenése óta (1805) a brit utazók keresztülszeltek a Szaharát, végighajóztak a Nigeren a Guineai-öböl déli deltájáig, kiterjedt vidékeket ismertek meg Ny- és Dél-Afrikában. Mindezt a térkép is tükrözi.

A 19. század ötvenes-hatvanas évei. Ez az időszak jelenti az afrikai nagy folyók – a Nílus, Kongó és Zambézi – problémakörét érintő kérdések megoldásának legfontosabb időszakát, amiről itt csak rövid összefoglalást

¹ Még nem tudták, hogy ez az Alsó-Niger.

² A Zambézi akkori neve volt.

³ Szomáliai folyó.

lehet adni. A Nílus-kérdés szorosan összekapcsolódik Kelet-Afrika tavainak, általánosan fogalmazva vízrendszerének feltárásával, térképezésével. Ebben is az angol utazók – Speke, Burton, Baker (és Sas Flóra) – érték el a legnagyobb eredményeket. A Kongó mentén Stanley tört előre (szó szerint véve). Ezek az eredmények azonban csak később, a hetvenes-nyolcvanas években jelennek meg Afrika térképein.

Magyar László kontinentális léptékben is jelentős felfedezését szintén az ötvenes években tette. Legjelentősebb földrajzi eredménye a Kongó és a Zambézi kapcsolatának, másképpen fogalmazva, a Kongó- és a Kalahári-medence vízválasztójának felismerése. Itt és most a felismerés elsőségének és a felismerés közlésének a kérdése fontos. Az előbbi nehezen vitatható, a második egyértelmű. Magyar László 1851 áprilisában a Kassai mentén észak felé utazott, innen délkeleti, majd délnyugati irányba továbbhaladva elérte a Liambaja-folyót, melyről úgy tudta, a Zambézi forrása. A két nagy afrikai folyó vízválasztóján járva így elsőként ismerhette fel a vízrendszerük sajátosságait.

Livingstone 1853 februárjában ért dél felől jöve a Dilolo-tóhoz, s itt vette észre, hogy vízválasztóra érkezett: eddig a folyók déli folyásirányát észlelte, innen pedig északra, a Kassai vagy Loké vizébe, végül a Kongóba ömlenek a patakok-folyók. A Lotemboua folyó bifurkálását is leírta a Lunda-fennsíkon. Ekkor még nem ismerhette a világ Magyar utazásainak eredményeit, melyek csak 1857-ben (*Petermann's Geographische Mittheilungen*), ill. 1859-ben (Hun-

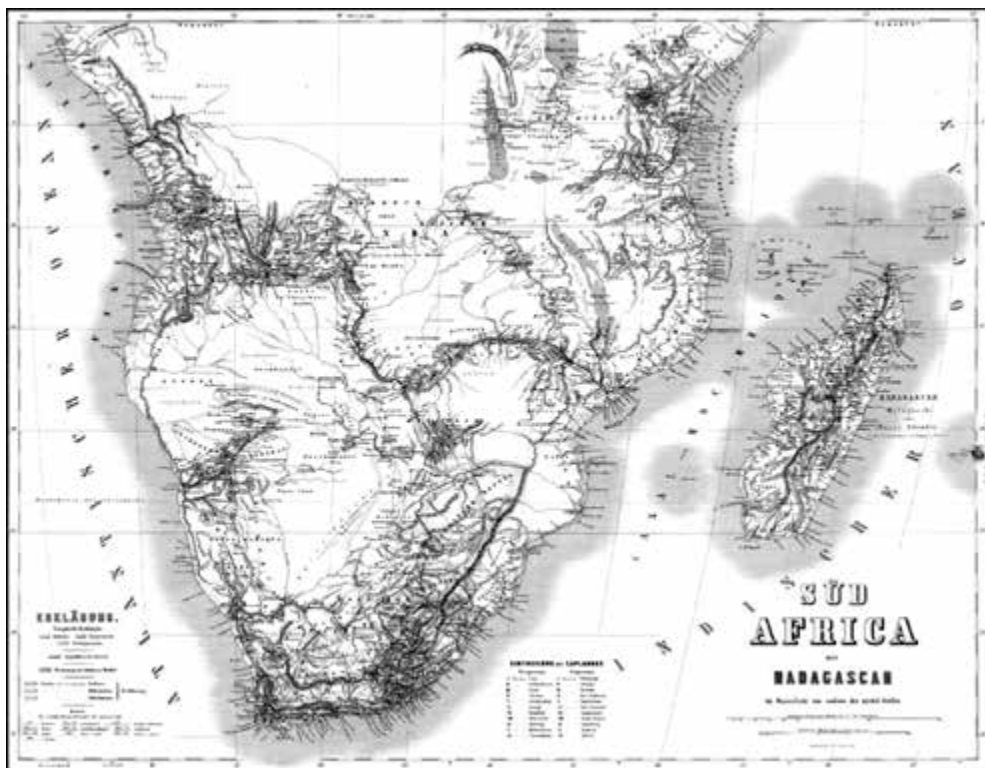
5. térkép. J. Andriveau-Goujon térképe: *Carte générale de l'Afrique, d'après les dernières découvertes*. Acélmetszet, színezett. Az *Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne* kiadásából (Paris, 1856)

falvy gondozásában) magyarul és németül jelentek meg nyomtatásban, viszont Livingstone már 1854-ben kiadta utazásainak leírását, majd 1857-ben megjelentette Afrikát átszelő útjának térképét.

J. Andriveau-Goujon térképe *Afrika általános térképe a legújabb felfedezések alapján* címmel 1856-ban jelent meg Párizsban. Ezen a kérdéses területek vízrajza kétségtelenül Livingstone és mások (de nem Magyar) eredményei alapján kerültek ábrázolásra (5. térkép).

A *Dél-Afrika és Madagaszkár térképe* Heinrich Kiepert atlaszából, időben csak 5-10 évvel később jelent kiadvány. Az Adolf Gräf szerkesztette térkép az előzőhöz képest sokkal részletesebb – ez természetesen a méretarány függvénye is lehet –, és bővebben tartalmaz eddig ismeretlen vízrajzi és domborzati elemeket, mivel feltünteti az európaiak 1860-ig tett nagyobb felfedezéseit (6. térkép).

Az angolai része különösen részletes, minden bizonnyal elsősorban Magyar László 1854-ben készített kéziratos rajzán (a hivatalos portugál Angola-térképet csak 1865-ben adták ki) és az 1859-ben megjelent munkájához mellékelt térképén alapulhatott. Az 1858-ban Afrikában rajzolt második térképét Hunfalvy János Magyar László németre fordított írásával együtt elküldte Gothába August Petermann-nak, aki ezt közölte is folyóiratában némi névanyag bővítéssel 1860-ban, feltüntetve azon Magyar és Livingstone útvonalát. Mivel Kiepert

6. térkép. Heinrich Kiepert *Süd Africa mit Madagascar*. Színezett acélmetszet, a *Hand-Atlas der Erde und des Himmels*, in siebzig Blättern c. kiadványból (Weimar, 1860–65)

17 lapos atlasza – 1860 és 65 között – öt év alatt jelent meg, valószínű, hogy Magyar későbbi munkáját is felhasználta a szerző.

A fent bemutatott hat térképet természetesen részletesebben is elemezhetnénk, s akkor a kontinens földrajzi megismerésének története is részletgazdagabb lehetne. Jelen esetben azonban így is jól látható volt, ahogyan a felfedezők, utazók fokozatosan délre és egyben a szárazföld belseje felé haladva a 19. század közepére már feltárták Afrika fő vonásait, megoldották a topográfiai kép legnagyobb talányait. Nyomukban aztán felkészültebb és főképpen műszeres vizsgálatokra is képes szakemberek részletmunkái következtek.

Irodalom

- Bartos-Elekes Zs. 2007: *A kolozsvári Cholnoky Jenő Térkép-tár bemutatása*, Erdélyi Gyopár, 3. szám, 16–17.
- Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd-Afrika*, Petermann's Geographische Mittheilungen 1857, 181–199.
- Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Länder Moluwa, Morupu und Lobal*, Petermann's Geographische Mittheilungen 1860, 227–237., 10. tábla.
- Livingstone, D.: *Explorations dans l'Afrique Australe*, Cou-lommiers, Typogr. Moussin, 339., é. n.
- Krizsán L. 1993: *Afrika rejtelmes ösvényein (Magyar László életútja)*, Dunaföldvár-Öttömös, 45.
- Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy János, Első kötet. Eggenberger, Pest, 1859.
- Nemerkenyi Zs. 2007: *Magyar László megkerült régi-új kéziratot térképe*, Geodézia és Kartográfia 8–9., 52–55.
- Thirring G. 1937: *Magyar László élete és tudományos működése*, Budapest, 166.

Két könyv, amely az afrikai világ mélyébe vezet

Útkeresések: Afrikát megérteni. A kassai születésű Marek Vadas, amint nemrégiben magyarul is megjelent novelláskötetének borítója elárulja, 1971-ben született, és a reklámszakában dolgozik. Emellett járja Afrikát, több országban is eltöltött rövidebb-hosszabb időt. Így nem véletlen, hogy a fekete kontinensen szerzett élményeiből táplálkoznak ezek az elbeszélések, egy korábbi művéhez, a Szlovákiában az év

gyermekkönyve rangjára jutott másik íráscsokorhoz (*Mesék Fekete Afrikából*, 2004) hasonlóan.

Vadas írásai sajátos megközelítésben hozzák eléink a mára már sok helyről ismert, mégis rengeteg vonásában továbbra is idegen afrikai világot.

Részben szinte természetes módon rajzolódnak eléink *átlagos* események, olyan kétségkívül olvasásra ingerlő stílusban eléink tárt valóságmozzanatok, mintha egy átlagos (európai?) országban találtuk volna magunkat. Így: elveszett gyerek a városban keresi őseit, no meg a missziós könyvtárba téved – Szép nők megbabonázzák a férfiakat – Egy szálloda belvilága szegény országban – Hol voltál éjjel? kérdezte a felesége – Kidobták a munkahelyéről, mit tegyen éhezés ellen: a hirtelen támadt lehetőség elpuskázza – Én meg a kutyám

Marek Vadas: *A gyógyító*.
Afrikai novellák, ford. Tóth Annamária, 2013, Budapest, Magyar Napló, 170 old.

szemben egy bandával (...a távolban fúrótornyok...) – Még a malária is... – No és: okádás a halottbúcsúztatón... mind-mind csak amolyan városi témák.

Ráadásul a teljes kötetet állandó jelleggel végigkíséri helyszíneként, utalásként, felvillantott mozaikként a kocsmák világa és a sörivászat. Aztán bizonyos pillanatokban mégiscsak átlépünk egy másik dimenzióba. A 31 kisebb-nagyobb írásból néhány ilyen „sajátos

pillanatot” igyekezünk kiemelni, hol is válnak ezek a novellák „afrikaivá”.

Íme a sajátos motívumok:

– Schweitzer lambaranei kórházában az ismert afrikai „lepusztulás” képe tárul eléink, s ebből, mivel egy gyógynövényt keres a főszereplő, test- és lélekcseréje támad a gyógyulásért.

– Majd egy újabb novellában: láz ellen gyógyszerek helyett varázsló (nganga) lép eléink: s ebből a lázálom rajzolódik ki.

– Eredetmítosz elevenedik meg: hogyan született a halál, jellegzetesen afrikai képzeletvilág kel életre: a gyógynövények ismeretét az istenek adták (belejátszik a bibliai Ádám-Éva történet is)...

És tovább: *A Suttogó* és *az Árnyék* címűekben az afrikai életben mindig ott rejlő skizofréniát érhetjük tetten, bár az utóbbi – szinte önkéntelenül – a lélekhitre is utal(hat), hiszen az árnyék

a hagyományos hitű ember számára a lélek egyik megkettőződése... A repéri taxis csapdája sok helyről ismert. Viszont egy újabb történetben ismét Afrika kerül előtérbe: egy aranysárga szemű, bajszos ajkú, hatalmas szemfogú oroszlánó, majd egy kígyóméreg elleni szereket áruló férfi bukkan fel, de a történet ezúttal is kérdőjellel végződik. Modernizmus drámai fordulatokkal afrikai módra: a rövidke *Mező* c. írásban.

Vadas egyrészt a *Hús-vér emberek* c. novellában kerül legközelebb az afrikai múlthoz, amikor egy rémséges történetben az ő- és halottkultusz világa elevenedik meg. Olyannyira, hogy ha áttételesen is, érzékeljük, az itteni népek hiedelmeinek egyik alapvető vonása: a halottak nem halnak meg, lelkük tovább él, velünk vannak és részt vesznek a mindennapi életünkben. Hasonló a helyzet a *Vár a király* címűben, ahol a törzsi főnökség körülményei közötti életvitel, szemléletmód és a mágia is szerepet kap.

Sajátos mozzanat, ahogyan az író a *Yola* című novellában mintegy kilépve Afrikából az egyetemes (antik?) mítosztörténetek világába téved.

A kötet záró novellái viszont visszaviszik az olvasót a mai modern városi életbe, még ha ezúttal is előkerül hagyományelem – az ősöknek szentelt maszkok faragása kapcsán. Ugyanakkor: helyi pornó vagy maffiózók általi veretés, mi több, gyógykezelés afrikai körülmények között – a záró darabok témái.

Vadas írásai bravúrosak, figyelmet lekötőek, élményvilága az Afrikát járó, megértésre törekvő európaiakat állítja elénk. Azonban azt is észlelnünk kell, az író az európai prózáírás tematikai, módszertani és látásmódbeli kötelékeibe ágyazódva – valójában igencsak érthető módon – nem képes

ezt a számára (egyébként minden menet közben adódó problémafelvetés ellenében is) vonzó világot belülről szemlélni. Könyve éppen ebből a szempontból igen tanulságos: ő olyan európai, aki európai marad, bár minden erejével azon van, hogy műveiben megpróbáljon lépéseket tenni a napjainkban mindinkább megkövetelt afrocentrikus megközelítés irányában.

Kényszerűségből becsöppenne Guinea falusi világába.

Diallo Julianna (Berettyóújfalun született 1961-ben), a szociálpszichológia doktora, aki sok évvel ezelőtt Guineába került, mára (2010) a fővárosban egy oktatásfejlesztési projektet vezet. Regénye, amely nevezhető lenne akár emlékiratnak, akár terepmunka-naplónak is, minden bizonnyal személyes élményeiből merít. Főszereplője (Lara) – vélhetően beleágyazva – az író maga, aki látogatóba indul kislányával egy kis falusi településre, mivel még egyszer találkozni akar férje családjával, hiszen válófélben vannak, és rövidesen vissza akar térni Párizsba.

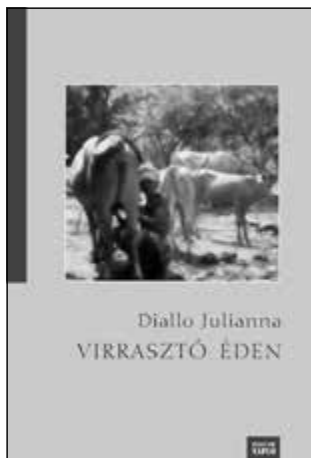
Az egynaposra tervezett látogatásból azonban hosszabb tartózkodás keletkezik, mivel gépkocsijuk meghibásodik, majd az esőzések lehetlenné teszik a visszatérést, később pedig a fővárosban harcok kezdődnek, mivel egy jellegzetesen afrikai szegénység-lázadásra kerül sor. Így aztán a vidékre utazás hosszú hónapokra elnyúlik. És így bontakozik ki a cselekmény. A faluban rekedt európai asszony hatévnyi fővárosi, elkülönült, vegyes házasságban megvalósuló együttélést követően végre megismerkedik az őserdei környezetben megbúvó szegény afrikai falvak mindennapaival.

Lara falusi tartózkodása ugyan cselekményes formában tárul elénk,

azonban sok esetben afféle néprajzi-szociológiai leírásként is felfogható. Larát szíven üti a falvak nyomorúságának látványa. Miközben Guinea Nyugat-Afrika vízben talán leggazdagabb országa, amely ma hatalmas értékkel bír, és számtalan lehetőséget képes nyújtani, ugyanakkor az ott élő népek falvaiban ágakból összetákoltt kunyhók találhatóak, amelyekben a szegényes felszerelés éppen szinte csak az alvást teszi lehetővé. A lakosok lényegében ősidők óta teljes önellátásra voltak és vannak kárhóztatva. Olajhoz, liszthez, húshoz csak sok-sok asszonyi munka útján jutnak hozzá. A terményeiket eladni, és más, helyben meg nem található javakhoz vagy pénzhez jutni – a sok óra járásnyira lévő közeli városkába cipelik.

Larát felháborítja a férfiak semmittevése, miközben az asszonyok megfeszített tevékenységgel teremtik elő a szükségleteket. Elkieseríti, hogy kevés a megművelt föld. Nincsenek szerszámaik, vagy például hántológépre sem telik az ittenieknek, és a rizst is az asszonyok dolgozzák át hosszas ütögetéssel a mozsárban. Mindent a saját kezükkel kell előteremteniük. Meglepve tapasztalja, hogy egy-egy korábban véletlenszerűen megismert nőrokona hat év után ugyanazt a ruhát hordja magán, mint egykoron.

Az európai asszony azonban meglepetéssel veszi tudomásul azt a vendégszeretetet és közösségi érzést, ami feléje árad: elkápráztatja a falvak lakóinak jószívúsége. Olyan nincstelen asszonyok, akiknek szó szerint

Diallo Julianna: *Virrasztó éden*, regény, 2010, Budapest, Magyar Napló, 266 old.

semmijük sincs, betevő falatjaikat osztják meg vele és lányával. Érkezésükkor, mondhatni, az utolsó két girhes csirkét nekik szánják, és az ágyukat is átengedik nekik.

Lara nagy lelkesedéssel ecseteli, hogyan lehetne feljavítani az életüket gépek vásárlásával (bár annak idején szíven üti, hogy férje, Tidiane kutat ásatott a számunkra, anélkül hogy ezt neki elmondta volna). Sok szó esik a

tanulásról is. Bár maguk a falusiak számára az emberi kapcsolatok fontosabbak az anyagiaknál. Félelmük az, hogy a vének kihalnak, és utánuk nem lesz, aki megművelje a földet.

Hosszasan lehetne elemezni, mi minden fogalmazódik meg még ezen kívül Diallo Julianna könyvében. Talán érdemes viszont felhívni a figyelmet arra, hogy miközben a jellegzetes afrikai falu élete tárul fel igen olvasmányosan a szemünk előtt, ismét csak az európai ember útja rajzolódik ki – útban egy másfajta világ megismerése felé.

Hiszen Lara, ha akarja, ha nem, kénytelen ráébredni arra, hogy bár az iszlámhívó fulbék többnejűségben élnek (ez igencsak felháborítja), ugyanakkor zaklatott városi életével szemben itt „szabadon” élhet, azt csinál, amit akar, semmivel sem késik el, megszűnhet benne egy nagy csomó felgyűlt feszültség. Nem létezik „orvosi diagnózis, halotti bizonyítvány”. „Ha valaki meghal, eltemetik, és belenyugodnak a sors akaratába.”

Végül a hosszúra nyúlt távollét után mégiscsak megérkezik a férje,

Tidiane. A Párizsba korábban visszatérni szándékozó Lara azonban megváltoztatja a döntését, maradni akar, és könyvet írni.

A számunkra ismeretlen, másféle világok felé tehát sokféle út vezet. E regény sajátos helyzetet állít elénk:

egy kényszerűségből támadt szituáció ad lökést megindulni a megismerés útján. És az eredmény: *akit egyszer Afrika varázsa megfogott, az többet nem tud szabadulni tőle.*

Biernaczky Orsolya

Önfelszámoló struktúrák, turizmuspiaci kultúrák

(Az etióp–szudáni átalakulás esete – másság-tükörben)

Régi Tamás: *Minimális antropológia*, 2018, Budapest, Qadmon Kiadó, 191 old. + 32 old. fekete-fehér és színes fotótábla + 3 térkép.

Mezo-tudományos látszatok helyett alább egy „szimpla” recenzió készül, egészen konkrétan Régi Tamás újabb kötetéről, a *Minimális antropológiáról*. A felütés látszólagos túltudományosítása nem könyvismertetői vagy szakmai formabontás, csupán szelíd ellenpontja a kötet vállalásának, a szerzői szándéknak. Szerzőnk ugyanis személyes kinyilatkoztatásban csupán annyit közölt: inkább semmit a kötetéről, de dicsszavakat ne, mert azzal nincs mit kezdeni. A mű azonban (hordozható problematizálással) magában rejtje és továbbítja is a kutató, az afrikanista, a terepmunkás értelmező énjének dilemmáit, tépelődéseit, s ha fejezetenként tekintjük, szinte mindegyikben vonszolja is magával a tétovázás bűnét, a rálátás korlátait, a megismerés mibenlétének őszinte kételyeit, no meg a piacosíthatóság talányát is.

Rövidre fogva a körvonalakat, előreemelve az értékelő szempontokat és kérdéseket is, már itt jelezhetem: a hazai pályán, szakmai szintéren is kivételes műről, kevesek által végigjárt útról van szó Régi Tamás esetében, s munkája nemcsak a szerzői-kutatói út bejárásának fázisrajza, hanem az etnológiai-antropológiai alapkérdések felé megtett út egyik fontos tudásterületi mérföldköve is. Ennek megfelelő belátási másságokkal, sőt a másságok belátásának elemi érzületével, igényével, gondolattársítási attitűdjével és szakirodalmi tesztjével együtt.

Bár kicsit „messzebről” kezdve, de azzal a belátással, amelynek szakmai szükségességére Christoph Wulf hívja föl figyelmünket *Antropológia* című könyvében: „Herder elméletéből kiindulva, aki már száz évvel korábban a hiányban ismerte fel az emberi lét konstruktív momentumát, Gehlen ‘hiánylény’-nek tekinti az embert. Az embernek egyéni és kollektív segítséggel kell

túllépnie saját hiányosságain és elégedetlenségein: ebben gyökerezik a kultúra, a nyelv, az intézmény...” (2007: 13. old.).¹ S bár Régi Tamás éppen Wulfra nem hivatkozik, továbbá nem is igazán a német filozófiai-történeti antropológián iskolázódott, de arra a hiánylény és hiányérzet, kollektivitás és kapcsolati függéskölcsönösség, hálózatiság és intézményesség komplexitásra, ami Wulf számára is a tapasztalati tudás vagy terepmunka mögött álló megfontolások köre, ő maga is nagyban hagyatkozik.

Közelebről persze inkább a brit szociálandropológia bűvkörében mozog, kutató elődeihez is ennyiben kapcsolódik, de lamentáló szövegrészeiben is erősen utal a tanulmányai során meghatározó hatások, Bronislaw Malinowski, Clifford Geertz és Lévi-Strauss öröksége fontosságára. Ezeknek persze alapvetően a terepkutatás közbeni kutatói lét, a szimbolikus struktúrák és a funkcionalitásukban is eltérő jelentéskörök együttesét mutatványként kínáló terep kísértései az elsődlegesen összhangzó tartalmi, melyekkel maga is mindegyre szembesül. S így volt ez már első terepmunkái (Észak-Kenya, Dél-Szudán) idején is, az ebből születő monográfia akkor javarészt egyszerre tartalmazta a kutató szenvedését, a kitartó terepjárás akaratos teljesítőképességre utaló jegyeit, a táj és népcsoport felfedezését, meg a vizualitás esélyeit is – utóbbiakban a szakmai érvényű fotókkal és a szelfikkel együttes vegyességet, melyek egyszerre kívántak bizonyítékul szolgálni és önnön emlékművet állítani is.²

Első szakmai könyve így egyszerre volt szakdolgozati téma, pályaválasztási teszt, beavató útikalauz és felfedezői dokumentáció – amit szerzőként vállalt is, annak minden stiláris vegyességgel ékes mivoltában.

A *Minimális antropológia* ilyen előzményekhez képest az evidens minimum-megismerés és a maximum-kiélés közötti harmónia szükségességére, a kutatás és írás, felfedezés és kritikai rálátás közötti kontrasztra világít rá folytonosan. Ebben már nincs jelen a korábbihoz képest a görcsös bizonyításvágy, de jelen van a megmaradt, megújuló, sőt folytonos érdeklődés bizonyossága, továbbá a ráébredés (mi több: ráébresztés) a kutató generációk közötti megismerés-módszertanok eltéréseire, a tudástapasztalat nóvumaira, a feltárás és terepkutatás finomságaira, az ismert terep újrainterpretált sajátosságaira, továbbá a saját kultúra, a hozott tudás és a helyi tudás közötti törésvonalakra. Érdeemes itt a kötet talán legharsányabb kontrasztjára utalni, amit már a murszi közegből összegző még újabb kötetében³ így interpretál:

„A kötet a Dél-Etiópiában élő murszik külvilággal való kapcsolatáról szól. A murszik egy félnomád közösség, akiket az utóbbi két évtizedben egyre több külföldi turista látogat meg, főleg azzal a céllal, hogy ajaktányéros murszi asszonyokat fényképezzenek. A turisták megjelenése teljesen új helyzet elé állította ezt az addig aránylag hagyományos életmódot folytató közösséget. Hirtelen olyan tárgyak és eszmék jelentek meg közöttük, amelyek addig csak

¹ Christoph Wulf, *Az antropológia rövid összefoglalása. Történet – Művelődés – Filozófia*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2007.

² Régi Tamás, *Nomádok között Kelet-Afrikában*, Anthropolis, 2006, Budapest, 243 oldal

³ *Hogyan gondolkodnak a „bennszülöttek”... például a turistákról*, L'Harmattan, 2019, 172 oldal

nagyon csekély mértékben voltak jelen a murszi mindennapokban. A készpénz, az alkohol, a bér munka, a fotográfia, az idegen nyelv különböző módokon hatottak az emberek gondolkodására. A kötet ezekre a folyamatokra, mindenekelőtt a murszi társadalomra koncentrál, a turizmus csak belépőpontul szolgál gondolkodásuk megértéséhez. Olyan tágabb kérdések megválaszolására szolgál, mint a globalizáció, vagy éppen az afrikai kontinensen végbemenő modernizáció. A szerző közel húsz éve kezdte meg kutatásait a murszik között, és hazai viszonylatban az egyetlen afrikanista, aki ilyen hosszú terepmunka révén kísérte végig egy afrikai nép történetét és társadalmi változásait. A kötet hasznos tanulságokkal szolgál az antropológusok, néprajzkutatók, a turizmussal, a globalizációval és a fotográfiával foglalkozók számára egyaránt.”

E rövid (hátoldali szöveg-)részletből is látszik, hogy az antropológus mint kutató szándéka, a terepmunka fennebb jelzett kontrasztjai között a legkiemelkedőbb problematika az „autentikus”, hiteles, mintegy „tetten ért” helyzet felmutatása a leírás formájában, majd értelmezési kísérlete a megértés technikájával. S ez az, amiben Régi Tamás a régi énjének talán kivételesen szép belső átváltozását is konstatálja, midőn leírja a kutató számára mintegy „még romlatlan nép” megélhetési stílusváltását, kezdve a legeltetéstől, önvédelmi harcképességtől a turizmuspiaci önreprezentáció jelenségéig, s a húsz év alatt végbement változást abban a jelenben, amelyben a genius loci nekikészül a turisták aznapi inváziójának, beöltözik „szobornak” és fotóalanynak, kimódolja aznapi szerepét, pénzkeresőmódját, a „hitelesség” egyedi hitelesítésének saját verzióját, hangnemét, esztétikai komplexitását.

Mindezt pedig folyamatában és kihatásaival együtt a kutató hitelesíti, közös fotójukkal, saját szelfijével, a murszi barátok-ismerősök kezében exponálódó fotómasina dokumentumaival, vagyis a jelenlét visszahitelesített optikai „minimumával”. A folyamat leírása és a kutatói habitus épp ettől lesz izgalmas, miként lesz az autentifikációs folyamat maga is hitelessé, ha hitelesen beszélnek el... Mintegy saját válaszként a későbbi saját kötet címkérdésére: hogyan gondolkodnak a kutatók a „benszülöttekről és a turistákról”...

Wulf is utal a kulturális antropológia „egyetemes” témakörei között a találkozások kutatására, a „kultúrák keresztútjain” lehetséges összejövetelekre, s Geertz marokkói meg balinéz tereptapasztalatai ugyancsak tele vannak ilyesmikkel, ahogyan Edmund Leach vagy Malinowski önreflexiói szintén bőséggel kitérnek a kölcsönösségek belátására vagy dilemmáira. Régi Tamás e szempontból a „minimum” aspektusát a rálátás, a megértés, az idegentapasztalat kulcskérdései köré formálja (néha csavarintja, drótozza is), ugyanakkor a turizmus aspektusával még meg is fejeli, új kontextusba húzza be, interaktív relációkra irányítja a figyelmet, s ezt talán még képletessé is formálja. Észreveszi ugyan önnön ottlétének nehézségei között a szóértés, a befogadás, a kölcsönhatások szükségességének élményét, de nem tekinti magamagát ugyancsak turistalátványosságnak, hanem elfoglalja a „guide” szerepét, a nyelvi közvetítőt, a helyi vagy idegenforgalmi eligazító ügykörét, amit ugyanakkor már nem tekint a millió részének, nem bocsátja magát rögtön áruba, viszont megteszi mindezt akkor, amikor a tudáspiacon (brit vagy hazai akadémiai te-

rületen, egyetemi oktatóként vagy turisztikai ügynökként) mégis belép ebbe a mentálisan is hatékony piaci szegmensbe.

Nem veszi magára, hiszen szándéka nem a nyereszkesedés – de észreveszi, hogy a turizmus áldozati oltárán már készek a „szentelmények” (ajaktányérok, testkítési eljárások, színminták, városi műtűröket az autentikus létbe importáló attitűdök), s nem tekint önmagára is úgy, mint tudományos gyarmatosító. Elsősorban is talán azért, mert már nem az első, témavezető professzora nyomdokaiban pedig már „járt úton” halad, s mert segítő jótéteményei látszólag a leképezés, a leíró etnográfia eszközei – ám nem kizsákmányoló eljárások a szó szigorúbb értelmében. S mert nem ütnek vissza azonnal, él is azzal, hogy a tudáspiac rangos színterén az etnicitás-identitás-autenticitás másféle tartományában érdekelt (vö. ezzel *A találkozások antropológiája* c. szegedi konferenciakötet címlapján látható fotót, vagy a 2019-es, a L'Harmattan kiadta kötet címlapját), s művében a nuerekkel összehasonlító gesztus továbbvisz a történeti néprajz, regionális etnográfia, akcionalista antropológia részkérdései felé, így talán csak oktatási anyagként szolgál majd „a turizmus antropológiája” szakterületi forrásai között „az antropológusok antropológiája” dilemmák alapanyagául.

A szakmabeliek kutatói attitűdjeinek, a „módszertanos” szempontú körképnek – ha a maga kutatási metódusában minden rokonszenvünket el is nyeri – Régi Tamás mégsem képviseli karakteresen a terepmunka-elméletek kellően széles spektrumát. Főlmutat ideálokat és előadókat, de nem definiálja a maga érthető viszonyát sem Geertzhez, sem Leachhez, sem Lévi-Strausszhoz, sem a brit vagy a francia vagy a „gyarmati antropológusok” más köreihez, sem az ezektől eltérő afrikanista magyarokhoz vagy akár britekhez. (Mily izgalmas dialógus is lenne Régi Tamás és Evans-Pritchard vagy Nigel Barley között...! Mennyi további részlet és alapképletpótló gondolatmenet rejlene a testkultúra-felfogások és esztétikai rendszerek nem Veblen- és Simmel-kori, hanem Mary Douglas- vagy Ecsedy Csaba-szerű interpretációi mögött, hogy kortársabbakat már ne is említsek a nőiség vagy a testpreparációk narratív esztétikájából...)

Ezek persze inkább „pluridiszciplináris kötözködések”, de a látszat ellenére a Régi által felhozott hivatkozási horizont valamely felfogásbeli tradicionálizmushoz köthető változatáról van inkább szó, a kortárs kutatásmódszertan „idegentapasztalat”-dilemmáiról (mint Régi „alma materének” fő irányáról, a miskolci tanszék eszmeisége legfőképpen elmondható jellegéről) már nem is szólva. Ez a kontextus mintegy teljesen hiányzik Régi mostani munkájából, de főképp megközelítési horizontjának támoszlopai közegeből. Valahogy olybá tűnik, mintha leedszi oktatói és kutatói éveiben keletkezett tereptapasztalatát mint valami „nyugati ismeretanyagot” hozná haza, amiért ugyan hálásak is lehetnénk, de mintha ezzel egyúttal rábízná magára a szövegre, hogy kutatói bolondériáinak ekképpeni leírása és az „állami esztétikának” betolakodó jelenléte a murszi társadalomba szinte evidens fölismerésekre készíthetné a hazai terepkutatókat..., holott mindennek éppen a hazai kutatói közegebe implantálása lehetett volna egyik fontos érvének bázisa is.

„A terepen tényleg minden más” fejezetben erről még mintha jelezne is valamit, „az antropológia próbáját” az idegenség élményének *minimumában* megfogalmazva, ám azt tekintve, miképpen lesz ez Másoknak is szükségkép-

peni élményminimum, mintegy csak sugallatokat rögzít, nem pedig az életvilág kutatásának, majd ennek alapján „a szerzővé válásnak” élményével és feldolgozási feladatával összefüggésbe hozott kérdésként találja elénk (lásd pl. 30–36., 96–97., 132–136. oldalak).

Régi Tamás kétségtelenül „szerzővé vált”, s bár a hazai afrikanisztikai kutatás miliője soktucatnyi kutatási terület művelőit foglalja magában (irodalmártól történészen át hidrológusig és etnográfusig, nyelvésztől politológusig, etnológustól olajkereskedőig vagy imámig sokféle változat akad, kairói egyetemi tanártól rovartanászig egy hosszú sor tematikus érdeklődés fordul Afrika felé, s az utóbbi időben egyre erőteljesebb külpolitikai, fejlesztésfókuszú, sőt beruházási vagy oktatás-támogatási törekvésekig bezárva), Régi Tamásnak ebbe a szakmai közegbe illeszkedése nem kivételes, de (talán éppen szándékai szerint is) megvalósult. S nem utolsósorban azért, mert a kutatói attitűd terén az adatgyűjtő etnográfustól sem áll messzebb, mint a terepkutatási élményt a brit szociálanropológusok között már nem ritka ironikus rálátással kezelő megoldástól.

Ismét (immár másodjára is) egyszerre mutatkozik mint a találkozások antropológiájának leírója, a kontaktzónák meglátója, egyúttal határaik átjárója, megint más helyzetekben ezek tiszteletben tartója, emellett a külső, tapasztalati hatások befogadója és megjelenítője is, mindeközben kétségtelenül maga is hat, maga is részt vesz egy folyamat deskriptív tudatosításában, képek és szövegek, élmények és emberek kölcsönhatásainak cserefolyamataiban. Erre mint élményre, tudástapasztalatra is úgy tekint, amin meglepődni ugyan lehet, de nem érdemes, meghatódni még kevésbé, s totálisan bevonódni szintúgy képtelenség. Íme a fölidézhető állapot: a megfigyelő, aki konstatálja az „állami esztétika” működését, a hagyományra erőszakkal rányomódó kényszert, ugyanakkor a hagyomány leleményes kihasználásának sokféle módjáról (is) szól.

A „belátás”, a „rálátás”, sőt a „tisztánlátás” is egyszerre kelti a kételyt a valóságlátás feltételeit illetően, miközben az idegenség folyamatos megélésével az objektivitás látszatát kelti, avagy efféle „igénynek” látszik megfelelni, mikor európai miliőbe hozza haza afrikai tapasztalatait. A „minimális” antropológia így már „optimális” kíván lenni, mégpedig az európai optimum, az angolszász antropológia, a brit kutatások lenyomataként (is) honosított kutatómódszertan nevében. S bár e dilemma több fénypontba kerülő kérdésnél is áthatja az értelmező leírást, valahol az önmagára mint megismerőre ható tudáskényszerek kritikai tónusa mégis elmarad Régi szöveganyagából. A „láthatatlan hatalom hívásának engedelmességgel” (értsd: „az Afrika-vírus”), csáberejének engedve útjára induló kutató így sajátlagosan egy lesz csupán a félnomád emberpiac vevői, közvetítői, beszállítói, szereplői között, kinek ha vannak is dilemmái, csak nehezen léphet ki abból a szerepből, hogy korrekt leírásai alapján is a jövő turisztikai vállalkozásai elé bocsássa áttekintő elemzését. A „minimálisból” ekképp is pragmatikus optimum lesz..., igaz: életközeli, hiteles, őszinte és emberi, de olcsó felhasználásra beállított világokban mégis haszonelvéknek kitett helyi mikrouniverzumként.

Mindenesetre kötete ezért Mások és a Máság megértésének személyes motívumokkal körülvett folyama, át- meg átcsorgatva azt a tudománytörténet, a kutatástechnikák, a „módszertanok” és a kurrens kutatói érdeklődésmódok

megannyi területére. Ezen belül is kiemelt szerep jut a kutatói létnek, hogylétnek, betegségeknek, magánynak, dilemmáknak, a kutató szerepére vonatkozó státusz-definícióknak, s nem utolsósorban a test mint esztétikum, a test mint árucikk, a test mint a külső fegyvelmező eszköztár része, valamint az „állami esztétika” előírási területe kérdéseinek. A könyv mindenestre már messze nemcsak a minimális szintű idegentapasztalat, hanem az etnográfia művelésének igen komoly szintjévé erősödött. Amit pedig meghagyott az értékelő, az olvasó, a tájékozódó kollégáknak, abban érdemi színben tűnhet föl, önmagában megtestesítve az értelmezők értelmezésének értelmezéseit. S ez is kutatás a maga módján, módszertani és tudománytörténeti, etnológiai és afrikanisztikai szintéren egyszerűen.

S ha irányadó hipotézisében úgy véli: az antropológiai megismerés „*minimális feltétele az idegenség megélése*”, akkor a számunkra Idegennel való találkozás méltó és elismerő gesztusát bizonyítja, elébünk is a maximális antropológiai munkafolyamatot táralja, s ez messze nem kevés. A már kialakult turizmuspiaci folyamatok, a már alkalmazkodni képes helyi közösség, a törzsi háborúk között ezt az idegenforgalmi áradatot talán már kezelni képes murszi társadalom hiteles, méltó, szeretet és belátás övezte képét hozta, s ez a megélt idegenség konzisztens leírásában megvalósult mű immár Régi Tamást is a méltó helyére engedi a hazai antropológustársadalomban is.

A. Gergely András

E számunk szerzői

- Balázs Judit** (1943) – közgazdász, afrikanista, Budapest
- Biernaczky János** (1917–2002) – önművelő irodalmár, művelődéstörténész, muzsikus, műfordító
- Biernaczky Orsolya** (1976) – angol-holland szakos bölcsész, Budapest
- Biernaczky Szilárd** (1944) – irodalom-, zene- és néprajzkutató, afrikanista, italianista, műfordító, Érd
- Búr Gábor** (1956) – történész, afrikanista, Budapest
- Fodor Miklós** (1967) – költő, kritikus, fuvala- és furulyatanár, Isaszeg
- Gábris Gyula** (1942) – az MTA doktora, geográfus, afrikanista, Budapest
- A. Gergely András** (1952) – kulturális antropológus, Budapest
- Jankó János** (1868–1902) – geológus, földrajz- és néprajztudós, afrikanista
- idősb Jankó János** (1833–1896), festő, rajzoló, karikaturista
- Kiss Árpád** (1954) – gyógyszerész, műfordító, afrikanista, Budapest
- Kun Tibor** (1946) – frankofonista, afrikanista, Pécs
- Molnár Zsófia** (1974) – frankofonista, műfordító, szerkesztő, Budapest
- Tokaji András** (1944) – kandidátus, zene-tudós, Budapest
- Torday Emil** (1875–1931) – etnológus, afrikanista terepmunkás és tudós
- Világi Dávid** (1984) – Phd-hallgató, történész, könyvtáros-levéltáros, afrikanista, Győr
- Vojnits András** (1941) – biológus, entomológus, afrikanista, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

megelőzhette volna a felismerést. Se pocsolyák, se rosszul öltözött feketék sehol. Fény, sok fény, és sok nagy ház. Vajon milyen lehet Kenyában a Parlament épülete? Meglátja-e valaha? Mert Pál úr eldöntötte, hogy nem utazik. Mert Pál úr eldöntötte, hogy mégis utazik. Nem volt híres a nagy döntéseiről. Így a pakliban benne van, hogy el fog menni. Ahogy az is, hogy nem megy el. Afrikából jöttem, mesterségem címere, jutott eszébe a gyermekkori játék. Afrikába megyek, mesterségem címere. És mindkétszer a Parlament jutott az eszébe. Valamelyik a kettő közül, vagy mindkettő. Kinyitja a könyvet, hogy hozzáfogjon az elolvasásához. Először a színes képek átnézéséhez. Itt tart. Most értünk el a jelenkoráig. Afrika messze van. És messze még az ősz is.

Zalán Tibor

Napút Hetedhét-díj 2020

A műfordítói teljesítményért járó elismerést idén **Vörös István** érdemelte ki.

A tavalyi kitüntetett **Szalai Lajos** az esemény estjén vehette át a **Szok Iván** remekelte díjportrét.

Vörös István fődjja, megörökítése ezután születik meg a jeles festőművész műtermében.

Fotó: Fucskó Miklós

Afrikai üzenetek

„...a lelkészek szövögették az összeesküvést. Elhatározták, hogy fölgújtják a templomot, Juma Pilit megkövezik, korbáccsal úzik ki a faluból, ám ekkor Juma Pili megszöktette Kasztráló Jeni unokahúgát.”
(*Meja Mwangi. Kiss Árpád ford.*)

„Háború után az élet / kétségbeesetten kapkod / a normális állapot átvonuló sejtetései / mint ahogyan a szőlő / körbefonja az üreges galylyat: kiéhezett / gyökerei körbezárják / a törmeléket és minden / törött üvedarabot.” (Chinua Achebe, *Biernaczký Szilárd ford.*)

„Gyermekek, láthatlak-e majd egyszer titeket boldog felnőtteknek? Vonulj csak vissza, halál, vonulj vissza, törd össze kengyeleimet! Itt megvéd a puha, zöld táj, a tüskés éj. A hosszú éj, mely nélkül a nap csak délibáb.” (Jean Sénac, *Kun Tibor ford.*)

„Néha, mialatt a nemzetek békeállapotban élnek, egyik sem zavarja a másikat, kiemelkedik közülük azonban egy fiúgyermek, és ő, még ha csak egyetlen személy is, olyan sok nyugtalanságot teremt, hogy a béke számúzetik a földről, és rengeteg vér ömlik ki.” (Thomas Mofolo, *Biernaczký Orsolya ford.*)

„Kongó területén, a festői Kivu-tótól északra található a Szakadékos völgy, melynek mentén Afrika kontinense lassan kettéválk, és amelyben a gyarmatosítás előtti időszakban huszonhat bennszülött közösség élt. A banyambiriri népcsoport ezek egyike volt.” (Tokaji András)

„Magyar László kontinentális léptékben is jelentős felfedezését (...) az ötvenes években tette. Legjelentősebb földrajzi eredménye (...) a Kongó- és a Kalahári-medence vízvázasztójának felismerése. Itt és most a felismerés elsőséének és a felismerés közlésének a kérdése fontos.” (Gábris Gyula)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatója:

nka

Nemzeti Kulturális Alap